

kleio

30e jaargang nr. 6 juli/augustus 1989

Tijdschrift
van de vereniging
van docenten
in geschiedenis
en staatsinrichting
in Nederland
(V.G.N.)

BICENTENAIRE de la REVOLUTION FRANÇAISE

1789 - 1989

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

Mevr. Z. Matthee, *voorzitter*, Heivlinder 53, 2317 JT Leiden. Tel. 071-21 58 73.
N.J. Stam, *vice-voorzitter*, Kortenaerstraat 5, 5102 BV Dongen. Tel. 01623-20 85 6.
L.J.G. van Schie, *1e secretaris*, Telgenkamp 17, 7576 EH Oldenzaal. Tel. 05410-14 74 4.
Mevr. J. van der Leeuw-Roord, *2e secretaris*, Wattstraat 20, 2561 XN 's-Gravenhage. Tel. 070-63 88 05.
H. van Duijsen, *penningmeester*, Jekerstraat 53^{III}, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-73 34 94.
Mevr. T. Perdeck-Schimmel, Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort. Tel. 033-61 50 97.
F.R. Kat, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448-16 86.
Mevr. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807-12 29 8.

U kunt zich opgeven als lid bij de administratie van de VGN, Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent. Voor 1989 bedragen de contributies:

1. Docenten PA/PABO, Havo, Vwo en Tertiair onderwijs f 90,—
2. Docenten Mavo/Lbo f 70,—
3. Buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) f 65,—
4. Studenten f 65,—
5. Partnerlidmaatschap f 25,—

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks vóór 1 december een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Adreswijzigingen en opzeggingen dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

kleio

Kleio is het blad van de VGN en verschijnt tien maal per jaar, incidenteel met (mini-)didactica.

Redactie

A.C.M. Peek, *voorzitter*, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-19 02.

Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

C.W. Torremans, Alphen aan den Rijn.

Mevr. J.G. van der Leeuw-Roord, 's-Gravenhage.

B. Engbers, Utrecht.

D. Verkuil, Utrecht.

H.J.C. Termeer, Nijmegen

J.A. de Ruiter, Almelo.

Secretariaat: C.W. Torremans, Ceresstraat 51, 2402 BJ Alphen aan den Rijn. Tel. 01720-4 40 61.

Eindredactie: T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-8 35 76.

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos. Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement

zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur. Abonnementenprijs (incl. porto) f 75,—; buitenland (excl. België) f 95,—. Losse nummers kosten f 7,50.

Informatie over het leerlingmateriaal van de VGN, de Kleio-(mini)-Didactica vindt u in de Kleio-Krant.

U kunt bestellen door het overmaken van het betreffende bedrag op postgiro nr. 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het biljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. De prijs bedraagt, voor kant en klare opnamemodellen f 360,— voor een hele pagina, f 275,— voor een halve en f 175 voor een kwart pagina. Voor informatie over inlevertermijnen en andere formaten kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

Vormgeving: Grafisch Bureau Joop Bierling
Zetwerk: Zetterij Wil van Dam
Druk: Elinkwijk/Utrecht
ISSN 0165-6449

Inhoud

3 Tweehonderd jaar Franse Revolutie, 1789-1889-1989

J.A. de Ruiter

8 'William and Mary': slotaccord - besprekingsartikel

A.H. Huussen jr.

10 Het CSE 1989

- CEVO gezakt voor Mavo-examen! (J. Elsinga en W.G. Janssen)
- Aan de leden van de CEVO voor Mavo (J. van Ginkel)
- Aan de leden van de CEVO voor Havo (J. Krol)
- Het CES-Lbo/Mavo 1989 in tabellen (A. Rood)

18 Kleiogesprek over 'Vragen aan de geschiedenis'

J. van der Leeuw-Roord

25 Ideetje misschien...?

28 Boek van de maand

W. Velema

31 In 't kort en recensies

36 Kleio-krant

7 17 11 19 17 11
[Redacted]
19 17 11 19 17 11

Overname

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

kleio

nummer 6/89
pagina's 2 en 3

Tweehonderd jaar Franse Revolutie, 1789–1889–1989

Jan A. de Ruiter

De aandacht die de revolutie van 1789 krijgt is enorm, niet alleen in Frankrijk, maar ook in de omringende landen. In Frankrijk verschijnen dit jaar zo'n 700 titels en wordt ongeveer 1000 uur televisie besteed aan de Franse Revolutie. Ook in Nederland vonden (her)uitgaven van een aantal titels plaats en werden enkele tentoonstellingen en symposia georganiseerd. Een beschrijving van de revolutie en de periode van de terreur zijn hier niet aan de orde. Onderwerp van dit artikel is de beoordeling van én waardering voor de gebeurtenissen en veranderingen van 1789 honderd jaar na dato. Hoe is in Nederland bij de honderdjarige herdenking aandacht geschonken aan de Franse Revolutie?

Op 14 juli 1789 werd de Bastille bestormd, dit was het sein tot de omwenteling; de overwinning van de rechtsstaat over het bestaande despotische regeringsstelsel, zoals aanhangers van de revolutie het noemden. De gebeurtenis staat bekend als het begin van de Franse Revolutie en al tweehonderd jaar wordt de 14e juli in Frankrijk als nationale feestdag gevierd. Maar in 1889 werd in vele landen nog zeer betwijfeld of er iets te vieren viel. In Nederland werd betrekkelijk weinig, maar met verschillend oordeel, aandacht geschonken aan de 100-jarige herdenkingsdag.

De landelijke pers

Het *Algemeen Handelsblad* van 16 juli 1889: 'Het feit van de bestorming op zich geeft weinig reden om zich op te heroemen. Een woedende volkshoop bestormde de gevangenis, die door 82 invaliden en 32 Zwitsers onder bevel van De Launay werd verdedigd. De commandant was een zwak man, die zeer spoedig de poorten voor het grauw opende. Zodra de menigte binnen was, werd De Launay met zijn officieren en enige soldaten vermoord. Hun hoofden werden op pieken gestoken en in zegepraal door de stad gedragen. Slechts 7 gevangenen werden gevonden, en wel twee krankzinnigen, vier bekende oplichters en graaf Solages, die gevangen was omdat hij één van zijn bedienden had doodgeslagen.'¹

De *Maasbode* besteedde een aantal artikelen aan de herdenking, niet om de feestelijkheden te belichten, maar om aan te geven dat er niets te vieren viel. Veel regeringen lieten verstek gaan in Parijs en in het zaterdagnummer van 4 mei 1889 vermeldt het blad: 'Dit getuigt opnieuw hoe juist wij, Katholieken, handelen door onze reserve ten aanzien van een herdenkingsfeest, dat slechts eene verheerlijking is der vroege bloedtooneelen, waaruit de latere omwentelingen, bezoedeld met het bloed van zoovele geestelijken, die de slachtoffers zijn geweest van den volkshaat, zijn gesproten'.

De *NRC* berichtte veel minder negatief over de herdenking, ook minder negatief dan de eveneens liberale krant het *Algemeen Han-*

delsblad. Zo vond de NRC-correspondent het maar kinderachtig, dat het corps diplomatique in groten getale verstek had laten gaan bij de opening van de Wereldtentoonstelling. In een redactioneel commentaar wordt de vraag gesteld, of Nederland 'zoo het niet in 1794 overstroomd ware door de wateren der omwenteling, die over de grenzen instormden', wel op eigen kracht de 'jammerlijke' politieke toestand van de Republiek, met haar 'gesloten regentencolleges' had kunnen overwinnen.²

Recht voor allen, het socialistische weekblad van Domela Nieuwenhuis, zag volgens Stuurman in de Franse revolutie een voorloper van de socialistische omwentelingen. 'Zeker, we beweren niet, dat de Feuillants (gematigde Jakobijnen, JdR), de Girondijnen en Jakobijnen in eenig opzicht als de voorboden van eene kommunistische toekomst beschouwd kunnen worden, maar wij beweren aan de hand der geschiedenis, dat zij die hen altijd voortdreef en handelen deed, dat de talrijke met pieken en bijlen gewapende menigte de ware kracht der omwenteling was [...]'³

voor het oude in de plaats stelde. Tegenover "de Revolutie" stellen wij niet het "ancien régime", maar het Evangelie.⁴

Het is natuurlijk niet vreemd, dat het blad van de voorman van de 'kleyne luiden', van het volk achter de kiezers, oog heeft voor de slechte toestanden van vóór 1789 en het belang ziet van de politieke vrijheid van ná 1789. De kritiek van Kuiper en de zijnen richt zich vooral tegen de liberale economische vrijheden, die gezien worden als de oorzaak van de grote sociale wantoestanden.⁵

In de regio

Van de door mij onderzochte lokale dagbladen was de aandacht voor de herdenking naar aard en omvang vrijwel identiek aan het landelijke beeld. De katholieke *Twentsche Courant* schonk alleen aandacht aan de gebeurtenissen te Parijs om afkeuring uit te spreken over de revolutie. Met berichten over ruzies in het Franse parlement gaf dit blad aan, dat het in Frankrijk nog steeds een chaos was. Het meer gematigde, protestantse blad *Tubantia* was minder negatief over de festiviteiten en gaf een beeld van de positieve gevolgen van de revolutie van 1789. 'De bestorming van de Bastille was de eerste mokerslag met goed gevolg toegebracht aan den scheidsmuur, die zich verhief tusschen de klasse der heerschers en die van de beheerschten. Het puin van de Bastille was het eerste wat ter demping in de kloof geworpen werd, die scheiding maakte tusschen de bevoorrechte edelen en hooggeplaatste geestelijken en de burgers en boeren, die van ieder voorrecht verstoken zich den dwang van hen, die hunne heeren heette, moesten laten welgevalen'.⁶

Het is natuurlijk geen toeval, dat deze meer radicale taal in een krant wordt geuit, die gelezen werd in het oudste en meest radicale industriegebied van Nederland: de zuid-oost hoek van Twente.

In hetzelfde artikel is te lezen: 'Maar al is ook alle dwang de wereld nog niet uit, en al moet ook, eer het zoo ver komen zal, nog menige Bastille onder den voet gehaald worden, toch mogen wij de oogen niet sluiten voor het feit, dat hiervoor niet meer behoeft om gezien te worden naar de dommekracht van de massa, dat de bestorming met al de daarmee gepaard gaande gewelddadigheden hiertoe geen onmisbaar vereischte meer is; maar dat in tegendeel de overheid – zowel de wetgevende als de uitvoerende macht –, er op uit is door gepaste wetten den zwakke zooveel mogelijk te vrijwaren tegen iedere dwang, die op hem ten gevolge van de omstandigheden, waarin hij verkeert, rechte tens zou kunnen worden uitgeoefend; [...]'⁷

Tenslotte wat de landelijke pers betreft, van *De Standaard* meldt Stuurman dat dit blad al in 1888 een begin maakte met aandacht te schenken aan de herdenking van de Revolutie. Het blad van Abraham Kuiper blijkt althans een puur conservatieve houding aan te nemen: 'Wat wij afkeuren is niet, dat 1789 aan velerlei misbruik een einde maakte, ook niet dat het er met geweld een einde aan maakte, maar dat het geen beter beginsel

kleio

nummer 6/89
pagina's 4 en 5

In deze optiek heeft de Franse Revolutie niet alleen de weg vrij gemaakt voor burgerlijke vrijheden, maar ook de voorwaarden geschapen voor de emancipatie van de arbeidende klasse langs wettige, institutionele weg. Dankzij de burgerlijke revolutie van 1789 kon een sociale revolutie in, laten we zeggen, 1889 voorkomen worden.

Algemeen weinig commentaar

In de dagbladen werd vooral aandacht geschonken aan de wereldtentoonstelling te Parijs, aan het slechte weer tijdens de festiviteiten en aan de politieke onrust ten gevolge van het optreden van de Boulangisten.⁸ Over het algemeen wordt zeer afkeurend gesproken over de gebeurtenissen van 1789–1793, krijgt het vele bloed dat vloeiende ruime aandacht en blijven de leuzen van de revolutie ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’ nagenoeg onbesproken. Nu is dit op zich natuurlijk niet zo vreemd als we letten op de maatschappelijke omstandigheden van de meeste Westeuropese landen rond 1890. De idealen van de Franse Revolutie hadden dan misschien (nog) niet overal wortel geschoten, de Industriële Revolutie was eind 19e eeuw ook in Nederland ‘uitgezaaid’ en haar sociale gevolgen waren zichtbaar geworden. In de geïndustrialiseerde landen werd een arbeidersmassa zich bewust van haar sociale en politieke onderdrukking en ontstond een revolutionaire sfeer. De pers, die zeer burgerlijk was of godsdienstig conservatief, had in deze constellatie natuurlijk weinig behoefte kolen op het revolutionaire vuur te gooien.

‘TvG’ en ‘Revue des deux Mondes’

Opmerkelijk is dat in de historische vakliteratuur vrijwel in het geheel geen aandacht is geschonken aan de honderdjarige herdenking van de Franse Revolutie. Dit geldt niet alleen voor de Nederlandse vaktijdschriften, maar ook voor de Duitse en Engelse vakliteratuur. Interessant in dit geheel is een artikel, dat ik aantrof in de vijfde jaargang van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*. Niet alleen interessant vanwege het feit dat dit artikel als enige in de vakliteratuur aandacht schenkt aan de herdenking van de Franse Revolutie. Maar ook, omdat hierin op boeiende wijze een beeld wordt geschilderd van de manier waarop in diverse landen werd geoordeeld over de verworvenheden van de revolutie. Het artikel, dat in drie afleveringen in 1890 verscheen, was een vertaling van een Frans

essay, dat op 15 juni 1889 verscheen in de *Revue des deux Mondes* met als titel ‘Le centenaire de 1789’. De auteur was Anatole Leroy-Beaulieu en het werd vertaald door de taalgeleerde W.G. Brill, die het als titel meegaf ‘Het oordeel der volken over de Franse Revolutie’.⁹

Het artikel begint als volgt: ‘Den tienden Juni 1790 geleidde Anacharsis Clootz naar de constituerende Vergadering een gezantschap van het menselijk geslacht’.¹⁰ Dit ‘gezantschap van het menselijk geslacht’ was een stoet van onder andere Polen, Spanjaarden, Hollanders, Grieken, Amerikanen, Duitsers, Perzen, Arabieren, Engelsen, Turken met de tulband op het hoofd, en een Chinees met een lange staart. [...] ‘nagenoeg allen tegen 2 franken per hoofd gehuurd om de volken, “slaven der tirannen” te vertegenwoordigen.’¹¹

Anatole Leroy-Beaulieu voert deze maskerade ten tonele om bij afwezigheid van zoveel regeringen toch te laten zien hoe anno 1889 in de wereld over de Revolutie werd geoordeeld. Want, aldus de auteur, de leden van de Nationale Vergadering zouden zich hevig verwonderd hebben over deze geringe belangstelling: ‘Allen, zoo Constitutionelen en als Jacobijnen, waanden toen voor de menscheid te arbeiden. Zoo men hun aangezegd had, dat Frankrijk het eeuwfeest van 1789 zou vieren met eene tentoonstelling, tot welke de geheele wereld uitgenodigd zou worden, zou geen hunner zich daarover verwonderd hebben. Slechts één ding zou hen verwonderd hebben, te weten, dat de meeste Regeeringen weigeren zouden zich met de viering van het Eeuwfeest te bemoeien.’¹²

Amerika

Anatole Leroy-Beaulieu stelt zich een gastmaal voor waar vertegenwoordigers van de voornaamste volken, rassen en godsdiensten (het hierboven genoemde ‘gezantschap van het menselijk geslacht’) aanzitten. In de vorm van een tafelspeech laat hij zo achtereen volgens de aanwezigen aan het woord komen. Ik zal van een aantal van hen hier enkele fragmenten uit hun speech aan bod laten komen.

Als eerste van het bonte gezelschap neemt de ‘gezant’ uit Amerika het woord:

‘Door ons op het eeuwfeest van 1789 uit te nodigen’, zei op norse toon de Amerikaanse professor, ‘schijnt Frankrijk te verlangen, dat wij de heuglijke aanvang van de heerschappij van de vrijheid zullen vieren, alsof de vrijheid, om zich bij de moderne volken te doen gelden, de val van de Bastille had afgewacht. [...] de vrijheid is ouder; de Fransen hebben haar niet uitgevonden. Er waren mensen in het bezit van alle rechten, voordat een Franse Volksvergadering de rechten van de mens had ontdekt. Het volk, waaraan de wereld de dubbele openbaring van de vrijheid en de gelijkheid verschuldigd is, dat zijn volk de Amerikanen; [...] Van de twee omwentelingen is de onze de oudste, en niet alleen is zij de Franse vóór geweest, maar deze zou er wellicht zonder haar niet geweest zijn. Wie kent de invloed niet van de Amerikaanse oorlog op het Frankrijk van Lodewijk XVI? Zij is voor de Franse adel en voor Frankrijks burgerij een inwijding in de vrijheid en de democratie geweest.’

De centrale vraag in het gehele artikel van Leroy-Beaulieu is, hoe 'Frans' is de Franse Revolutie en is zij werkelijk de wegbereider van de moderne tijd?

Bij het verhaal van de Amerikaanse professor van hierhoven zijn anno 1989 een aantal kanttekeningen te plaatsen. In hoeverre was de Amerikaanse 'revolutie' werkelijk een revolutie, dat wil zeggen een progressieve omwenteling en was zij als zodanig te vergelijken met de Franse Revolutie? Was het in Amerika niet veel meer een conservatieve beweging, geleid door rijke planters en ge-goede burgers en kwam het gewone volk eigenlijk helemaal niet in beeld!¹³ En waar hadden deze 'Amerikanen' hun idealen vandaan?

Engeland

Lees wat Leroy-Beaulieu de Engelsman, een baronnet, lid van het Parlement, liberaal-unionist, die na de Amerikaan opstaat om te spreken, daarover laat zeggen:

'Mijne heren, de algemene tentoonstelling van 1889 schijnt ons verenigd te hebben om het eeuwfeest van de Franse omwenteling te vieren; maar moet men de gedenkdagen der omwentelingen feestelijk gedenken? Zo men zulks doet, bewijst het niet dat men ze nog niet te boven is? Verleden jaar was het de tweehonderdjarige gedenkdag van 1688, de wettigste der omwentelingen, die de historie te vermelden heeft; toch hebben wij niet eens geïllumineerd. Als men de geestdrift van sommige Fransen voor 1789 of 1792 gadeslaat, zou men menen jongens voor zich te hebben, die, onlangs de schoolbanken ont-wassen, nog niet van hunne vrijheid verzekerd zijn. Het schijnt, dat zij er trots op zijn een omwenteling te hebben durven maken en tronen omver te stoten. Maar ook Engeland heeft, en wel eerder dan Frankrijk, soevereinen voor het gerecht geroepen en koningen onthoofd. Daarin is de Franse Revolutie niet eens oorspronkelijk geweest; slechts heeft zij ons gecopiëerd; [...]. Ik ontken de stoot niet, door de Amerikaanse revolutie aan de Franse gegeven; maar waar vandaan hadden de Amerikanen de kiem hunner vrijheden meegebracht? Immers van Engeland.'

Vervolgens somt deze Engelsman een aantal namen van Franse geleerden op, van Voltaire tot Montesquieu, die in Engeland concrete ideeën hebben opgedaan. En op wie zijn deze ideeën terug te voeren? Op Locke en Bacon! *'Opmerkelijk is hoezeer de Franse mensenrechtenverklaring overeenstemt met de denkbeelden van John Locke, die als vader van de moderne mensenrechtenidee kan worden beschouwd.'*¹⁴

Duitsland

Nu filosofen ten tonele zijn gevoerd, neemt een Duitser het woord:

'Wij, Duitsers, zegt hij, hebben geen revolutie gemaakt, en wij wensen ons daar geluk mee. Niet dat wij er niet de nodige stoutmoedigheid voor zouden hebben, of dat wij bij onze burens achter zouden staan. Onze hoeren hebben reeds in de zestiende eeuw de schets van een omwenteling gegeven, waarin Janssen¹⁵ al de hartstochten, zo niet al de denkbeelden van de Franse Revolutie terug heeft gevonden. [...] Revoluties kosten meer dan zij opbrengen; het veiligst is partij te trekken van die van anderen. Zo hebben wij gedaan ten aanzien van de Franse Revolutie. Indien er een volk is, dat grond heeft om er het eeuwfeest van te vieren, dan is dat het Duitse volk. De revolutie heeft onze nationale ontwikkeling verhaast en onze vaderlandsliefde opgewekt. Door het oude Duitse Keizerrijk omver te werpen, heeft zij voor het nieuwe ruim baan gemaakt. Door de binnenlandse slaghoornen op te ruimen, heeft zij de Duitse eenheid voorbereid.'

Wat betreft die Duitse eenheid wordt hier gemakshalve wel voorbij gegaan aan de Napoleontische periode. Met name delen van de bevolking van de linker Rijnsoever haalden Napoleon als bevrijder binnen.

De eenheid zou dan vooral verkregen zijn op antagonistische wijze, namelijk dankzij de, als gemeenschappelijk ervaren vijand, Frankrijk?

'Indien de revolutie bij ons zo veel weerklank gevonden heeft', vervolgt Leroy-Beaulieu bij monde van de Duitser, 'is het omdat de beginselen, die zij heeft verkondigd, reeds door onze geleerden en denkers gepredikt waren. De rechten van de mens, het recht van opstand, het recht gegrond op de natuur en rede, vindt men bij Wollf of Pufendorff¹⁶ lang voor 1789. Het is de fout van de Revolutie, dat zij dat alles verward heeft. Wij passen wel op te handelen als zij. Er zijn in de nieuwere tijden drie omwentelingen geweest, die geslaagd zijn, te weten, die der Nederlanden in de zestiende eeuw, die van Engeland in de zeventiende, die van Amerika in de achttiende. Alle drie zijn ten uitvoer gebracht door volken van Germaans bloed en van het Protestants geloof, dat de Germaanse vorm van het Christendom is. Dat is het geheim van het slagen van hun beweging.'

De Duitse vertegenwoordiger maakte verder nog enige opmerkingen over het heldhaftige optreden van de Hollanders tegen de Spaanse despoot, maar daarbij bleef het in

het Franse artikel wat betreft de Nederlandse inbreng.

Nederland

De vertaler, W.G. Brill, voegde daar echter in zijn vertaling in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* in een voetnoot nog iets aan toe:

'Voorwaar, al is het ook dat een deel van het Nederlandse volk zich, ongeduldig over gebreken in den staatkundigen toestand van het land, door de denkbeelden, welke de Franse Revolutie verkondigde, heeft laten meeslepen, de ware vrijheid was voorlang hier inheems, daar de Hollanders het 'juk eens Vorsten hadden afgeschud, die bij de uitoefening der wereldlijke macht geen beperking vond in een macht boven zijn bereik, daar hij zich, ten spijt der gewetens, als handhaver van een bepaalde vorm van godsdienst liet gelden. Hoe zou een Nederlander, zo de auteur (Anatole Leroy-Beaulieu, JdR) hem aan het woord had laten komen, over Willem van Oranje en zijn medestanders hebben kunnen spreken! Heeft Frankrijks poging om zich de vrijheid te verschaffen aan de invloed en het voorbeeld van Amerika veel te danken gehad, de Amerikanen hebben zich op hun beurt laten bezielen door het voorbeeld van de opstand der Nederlanden tegen Spanje, en met de uithungigste bevestigingen hebben zij in hun strijd tegen het moederland dit erkend. En kon vergeten worden, dat Engeland, hetwelk hier zulk een fieren vertegenwoordiger vindt, de zegepraal der vrijheid aan het optreden van Willem III, Prins van Oranje, te danken heeft gehad. Ware deze Vorst niet het hoofd eener vrije republiek geweest; had men van hem niet kunnen denken, dat hij de vrijheid van onderdanen wist te verdragen. Hij zou in Engeland niet ingehaald zijn: van een dwingeland zouden de Britten niet gediend hebben willen wezen.'

Ik heb hier in een vrij lang citaat 'de Nederlandse vertegenwoordiger' aan het woord gelaten, want hoe boeiend is het, dat W.G. Brill alle hiervoor genoemde roem in een klap voor Nederland opeist. Het waren immers niet de Amerikanen, zelfs niet de Engelsen, maar de Hollanders die de wegbereiders waren van de democratie! Alsof Leroy-Beaulieu zelf de Nederlandse vertegenwoordiger heeft laten spreken! En Brill vervolgt: 'Dit alles betreft de praktijk, maar ook de leer der vrijheid heeft veel aan Hollanders te danken gehad. Ik laat daar, dat buitenlanders ruimschoots gebruik gemaakt hebben van de vrijheid der Hollandse drukpers, en dat staatkundige ballingen hier een toevluchtsoord hebben gevonden, maar ik herinner alleen, dat Hugo de Groot de Duitse

geleerde Pufendorff en Christiaan Thomasius vóór is geweest, en dat Spinoza bij het schrijven van zijn *Tractatus theologico-politicus* onze Republiek voor ogen heeft gehad.¹⁷

Tenslotte

Ondanks het feit, dat de tijdsgeest er niet naar was om de herdenking van de Franse Revolutie in 1889 uitbundig te vieren, zien we toch, dat er wel degelijk een mening heerst over de positie en het belang van de revolutie. Boeiend is het om te zien hoe nationalisme rond 1900 de boventoon voert en men nog sterk uit is op eigen roem en prestatie.

In 1989 is een oordeel over de Franse Revolutie nog nauwelijks aan de orde. Een vergelijking met de resultaten van communistische (sociale) revoluties echter des te meer. Stuurman schrijft in *De Volkskrant* van 27 mei j.l.: 'Het gaat eigenlijk niet, of slechts zijdelings, om de revolutie van 1789; het gaat vooral om de revoluties van onze eigen tijd. De communistische revoluties van deze eeuw hebben het tegendeel gebracht van wat zij beloofden'.

Deze teleurstelling bij deelnemers aan het actuele debat verhindert uitgevers en auteurs echter niet een ongelooflijke hoeveelheid aan materiaal te produceren en op de markt te brengen. Ook de trieste gebeurtenissen in China van dit moment zouden aan deze (commerciële) activiteiten waarschijnlijk weinig hebben veranderd. Herdenken we in

2017 honderd jaar Russische revolutie, of vindt in het voor Europa magische jaar 1992 al een 75-jarige herdenking plaats? Ik ben benieuwd wanneer de Europese markt voor een dergelijke viering rijp wordt geacht.

Noten

1. *Algemeen Handelsblad*, 16 juli 1889.
2. Aldus Siep Stuurman in zijn referaat 'De bezwering van een afwezig spook. Nederlandse opinies over de Franse revolutie 1848-1900', Groningen, april j.l.
3. Stuurman, t.a.p., *Recht voor allen*, 30 april 1889.
4. Stuurman, t.a.p., *De Standaard*, 24 juli 1889.
5. Kuiper was met name in zijn parlementaire periode een progressief als het om sociaal-economische vraagstukken ging. Zie 'Een wetboek van de arbeid' en 'Het sociale vraagstuk en de christelijke religie', in: *Architectonische critiek, fragmenten uit de sociaal-politieke geschriften van Dr. A. Kuiper*, verzameld door W.F. de Gaay Fortman, Amsterdam 1956, p. 30-39 en 74-114.
6. *Dagblad Tubantia*, 24 juli 1889.
7. *Dagblad Tubantia*, t.a.p.
8. Generaal Boulanger, minister van oorlog 1886-1888, stuurde aan op een oorlog met Duitsland, zette een tijdlang heel Frankrijk op stelten, moest in 1889 naar Brussel uitwijken en pleegde in 1891 zelfmoord.
9. Anatole Leroy-Beaulieu, geboren in 1842, verbleef lange tijd in Rusland waar hij studie maakte van de politiek en economie van de Slavische volken. In 1881 werd hij benoemd tot professor in de contemporaine(!) geschiedenis aan de 'Ecole libre des sciences politiques'. Uit: *La Grande Encyclopédie Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, Paris z.j.
10. Anacharsis Clootz was de in 1755 bij Kleef geboren baron J.B. Cloots. In 1789 kwam deze uit een Hollands geslacht geboren edelman naar Parijs en vroeg aan de Nationale Vergadering om de dood van de Duitse vorsten. Hij werd lid van de Conventie en noemde zich Anacharsis. Hij stemde voor de dood van de koning, stelde de Godsdienst der Rede mee in en viel in 1794 onder de guillotine met de Hébertisten (J.R. Hébert, leider van het schrikbewind).
11. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vijfde jaargang, p. 88.
12. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vijfde jaargang, p. 89. Alle volgende citaten zijn, indien niet anders vermeld, uit dit artikel.
13. Zie J.W. Schulte Nordholt, 'De Franse Revolutie na 200 jaar', in: *Opstand der burgers*, Kampen 1988, p. 57.
14. G.A. van der List en K. Groenveld, 'Tussen vrijheid en democratie: het liberalisme na de Franse Revolutie', in *Opstand der burgers*, a.w., p. 114.
15. Schrijver van een geschiedkundig werk, in katholieke zin geschreven.
16. Christian Wolff (1679-1754) was een volgeling van Leibnitz en gaat door voor 'de wijsgeer van de Verlichting'. Samuel Pufendorf (1632-1694) was Duits volkenrechtsg geleerde en geldt als grondlegger van het natuurrecht.
17. W.G. Brill, 1811-1896, te Leiden geboren; taalgeleerde, vanaf 1859 hoogleraar in het Nederlands te Utrecht. Schreef in 1890 *De gang der Geschiedenis van Nederland ten behoeve van het onderwijs op hogere en lagere scholen*.

'William and Mary': slotakkoord

A.H. Huussen jr.

Sinds onze aankondiging van de eerstelingen der William en Mary-herdenking *Kleio* 1988:6, 14) is een ware vloed van manifestaties en publikaties over ons heen gekomen. Nu die is weggeëbd, kunnen we de balans opmaken – ook al laat het immense spektakel rond de Franse *bicentenaire* ons weinig rust.

Ik behoef hier niet de kroniek te schrijven van alle efemere feestelijkheden in het kader van de *tercentenary*. 'Het gesproken woord vervliegt (en het beeld vervaagt) maar het geschreven woord blijft' zoals de Ouden reeds zeiden – die de papierverzuring niet konden voorzien. Afgezien van tentoonstellingen die niet van een catalogus vergezeld gingen, is er nog een grens aan ons overzicht gesteld: in *Kleio* worden voornamelijk publikaties in het Nederlands besproken.

De Boekenwereld 5 (1988): 1, 'Romeyn de Hooghe-nummer'.

R.W.C. Dessing, *Koning-Stadhouder Willem III triomfator. De triomfale intocht in Den Haag in 1691*. Haags Historisch Museum, Den Haag 1988.

De Glorieuze Overtocht. De oversteek van Willem III in 1688. Maritiem Museum 'Prins Hendrik', Rotterdam 1988 (vouwblad).

Groniek, Gronings Historisch Tijdschrift (1988): 101, 'Willem III en de Glorious Revolution'.

D. Jacques en A.J. van der Horst, *De tuinen van Willem en Mary*. Nederlandse Tuinenstichting Terra, Amsterdam/Zutphen 1988.

Journal of Garden History 8 (1988):2/3, 'De Gouden eeuw van de Hollandse tuinkunst' catalogus ed. J. Dixon Hunt en E. de Jong (Ned. handelseditie: Uitgeverij Thoth, Amsterdam).

'Koning Willems lof'. Romeyn de Hooghe heeft dertig jaar lang in etsen propaganda gemaakt voor stadhouder-koning Willem III. Historisch Museum Rotterdam/Atlas van Stolk, 1988

(vouwblad/catalogus).

Oranje-Nassau Museum. Jaarboek 1988. De Walburg Pers, Zutphen 1988. *Paintings from England. William III and the Royal Collections*, ed. Rieke van Leeuwen. Mauritshuis/SDU, Den Haag 1988.

D. Swetschinski en Loeki Schönduve, *De familie Lopes Suasso, financiers van Willem III*. Joods Historisch Museum/Waanders, Amsterdam/Zwolle 1988.

De tocht naar Torbay. Willem III op weg naar het koningschap. Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage 1988.

Willem III, de stadhouder-koning en zijn tijd, red. A.G.H. Bachrach, J.P. Sigmond en A.J. Veenendaal jr. De Bataafse Leeuw, Amsterdam 1988.

Willem en Mary. red. G.N.M. Wijngaard. (lesboekje en handleiding). Meulenhoff/Edinfo, Amsterdam 1988.

Henri en Barbara van der Zee, *1688 Revolution in the Family*. Penguin, Londen/Harmondsworth 1988.

Henri en Barbara van der Zee, *William and Mary*. Penguin, Londen/Harmondsworth 1988 (herdruk editie 1973).

bara van der Zee heeft de academici de loef afgestoken met hun monografie over *1688 Revolution in the family*, dat op de omslag nog de toegevoegde ondertitel 'A royal feud' heeft. Het is een prettig leesbare, luchtige maar verantwoorde verkenning van het conflict tussen Oranje en Stuart. De auteurs concentreren zich op de gebeurtenissen van 1688. Vroeger hadden zij al een veel omvangrijker studie over *William and Mary* gepubliceerd (in 1975 in Nederlandse vertaling uitgebracht). Uitgever Penguin heeft van de gelegenheid gebruik gemaakt dat boek te herdrukken.

De meest gezaghebbende bundel zal zeker de door A.G.H. Bachrach en anderen geredigeerde collectie zijn, getiteld *Willem III, de Stadhouder-Koning en zijn tijd*. I. Schöffner behandelt daarin de overtocht van 1688 (9-30). Een uitstekende karakterschets van Willem III biedt de deskundige Engelse historicus K.H.D. Haley (31-50), terwijl P.J.A.N. Rietberger een overzicht geeft van oorlog, politiek en economie in noord-west Europa (51-87). J.A.H. Bots schetst de intellectuele en morele situatie 'aan de vooravond van de Verlichting' – een leesbaar en informatief artikel waarin ook ruime aandacht wordt besteed aan de discussies over vrijheid en verdraagzaamheid (88-114). Heel nuttig en overzichtelijk is de bijdrage van P.G. Hofstijzer over de culturele betrekkingen tussen Engeland en de Republiek (115-140). Redacteur Bachrach besluit de bundel met een speels essay over 'de literaire dimensie; een ander aspect' (141-155).

Groniek, het tijdschrift van de Groningse geschiedenisstudenten, komt met een voortreffelijk themanummer. Hella Haasse opent de rij met een karakterschets van een der hoofdfiguren 'Willem III: gesloten en kwetsbaar?' (11-27). F. Boersma probeert een herwaardering te geven van Constantijn Huygens jr., secretaris van Willem III (29-51), maar om deze vaak verguisde dagboekschrijver recht te doen is wel een uitvoeriger studie nodig.

Evenals in de hiervoor besproken bundel komen in dit themanummer gerenommeerde Engelse historici aan het woord. J.R. Jones en J.L. Price behandelen respectievelijk de voorgeschiedenis 'The road to 1688' (53-65) en het probleem van de 'balance of power' (67-78). W. Troost – die in 1983 promo-

Als we proberen de gedrukte 'output' te typen dan valt het museale aspect op. Tot opzienbarende vernieuwende studies in de vorm van historische monografieën heeft de 1688-1988 herdenking niet geleid. Ongewijfeld zou de betreunde D.J. Roorda, ware hij niet voortijdig uit ons midden weggenomen, een belangrijke bijdrage hebben geleverd. Hij had al zo veel voorstudies verricht (zie zijn postume bundel *Rond Prins en patriciaat*, 1984). Het echtpaar Henri en Bar-

kleio

nummer 6/89
pagina's 8 en 9

veerde over *Willem III and the Treaty of Limerick, 1691-1697. A study of his Irish policy* – behandelt hier 'Willem III en de Engelse politici, 1688–1702' (79-102). Wij ontmoetten hem reeds in *Kleio* (1988:8, 9-14) met zijn artikel over de Engelse godsdienstpolitiek van Willem III en we zullen hem straks nog eens tegenkomen. *Groniek* sluit dit thema af met een voortreffelijke historiografische verkenning over 'Prins Willem III, King William III' van de hand van M. van der Bijl (103-148), een artikel van blijvende waarde.

Als een trait-d'union met de tweede categorie publicaties, de 'museale', kan fungeren het themanummer van het *Oranje Nassau Museum. Jaarboek 1988*.

De historica Ragnhild Hatton, bekend vanwege haar studies over de diplomatieke geschiedenis van deze periode, plaatst '1688' in Europees perspectief (5-27). De al eerder genoemde W. Troost besteedt aandacht aan de eerste reis van Prins Willem III naar Engeland in 1670–1671 (29-52). Met name de uitstekende bijdrage van S. Groenveld over patronage bij Constantijn Huygens (53-107) brengt ons al een eind weegs naar het gebied waarop de Oranjes ook – zij het matig – actief waren, als patroons van kunstenaars. Aan de 'glorieuze overtocht' zijn door het Algemeen Rijksarchief en het scheepvaartmuseum 'Prins Hendrik' exposities gewijd. Van de eerste is tenminste een heel eenvoudig uitgevoerde catalogus overgebleven. Van de tweede rest niet meer dan een rommelig vouwblad – jammer, want het was een mooie tentoonstelling.

De financiering van de gedurfde overtocht was, zoals bekend, geen kleinigheid, en het is toe te juichen dat het Joods Historisch Museum daaraan een bescheiden, maar fraaie expositie wijdde. In het begeleidende boek *De familie Suasso, financiers van Willem III* ruimen de Amerikaanse historicus D. Swet-schinski en mw Loeki Schönduve enige mythen rond de familie en haar financiële deelneming op (zie ook *Holland, regionaal-historisch tijdschrift* 1988, 175).

Het lag eigenlijk wel voor de hand dat uiteindelijk eens speciale aandacht zou worden besteed aan de man van wie op elke tentoonstelling over deze periode grafisch werk te zien was, namelijk Romeyn de Hooghe (1645–1708). Van de expositie in het Historisch Museum/Atlas van Stolk is slechts een vouwblad annex catalogus overgebleven, maar als begeleiding van de tentoonstelling in het Museum De Waag (Deventer) is gelukkig een themanummer van het jonge tijdschrift *De Boekenwereld* verschenen. Daarin komt in enkele bijdragen het mecenaat van Willem III aan de orde, een stimulering van de kunsten die in dit geval vooral een opzet-

telijk propagandistisch karakter had zoals C.H. Slechte toont in 'Propaganda voor de Prins' (5-19). B.C. Sliggers doet een voorlopig verslag van ontdekkingen over de betrokkenheid van Romeyn de Hooghe bij zandsteenwinning in Lingen 'Romeyn de Hooghe, Lingen, Het Loo en Haarlem' (43-49). M.J.C. Otten (21-33) en C.H. Schuckman (51-57) geven in hun artikelen de stand van zaken met betrekking tot de biografie en de historiografie van de veelzijdige, gecompileerde (en omstreden!) Romeyn de Hooghe. D.P. Snoep die in dit verband bekendheid geniet vanwege zijn dissertatie over *Praal en propaganda. Triumfalia in de Noordelijke Nederlanden in de 16de en 17de eeuw* (1975), wijdt aandacht aan de Haagse triomfffeesten voor Willem III in 1691 (35-41).

Die triumfalia, waaraan Romeyn de Hooghe en Govert Bidloo hun burijn en pen leenden, zijn het onderwerp van een speciale expositie in het Haags Historisch Museum, vergezeld van een boeiende catalogus van de hand van R.W.C. Dessing *Koning-Stadhouder Willem III triomfator*.

De gevolgen van het handelen van de Stadhouder-Koning als kunstminnaar staan centraal in de bundel *Paintings from England. William III and the Royal collections* (ed. Rieke van Leeuwen) die de tentoonstelling 'Betwiste schilderijen van de Koning-Stadhouder' in het Mauritshuis begeleidde. In dit mooie boek behandelen Beatrijs Brennk-meyer-de Rooy en Ed. de Heer Willems patronage van de kunsten in de Republiek en in Engeland (9-45). De koning verscheepte ook enkele tientallen schilderijen die zich al in de Engelse (Stuart) collecties bevonden naar de Republiek om daar Het Loo en andere paleizen te sieren. Na zijn dood dwong geldgebrek zijn erfopvolgers tot verkoop van kunstschaten. Daartegen bracht het (nieuwe) Engelse vorstenhuis een claim tot restitutie in, die niet werd gehonoreerd en

later zelfs met zoveel woorden losgelaten.

B. Slot identificeerde, op basis van teruggevonden lijsten, de meeste van die schilderijen (46-57); B. Broos geeft er een catalogus van (58-123). Een groot aantal behoort nu tot de schatten van het Mauritshuis: Holbeins portretten van Robert Cheesman met valk en van een onbekende man met valk; Gerard Dou's 'Jonge moeder'; Piero di Cosimo's portretten van Francesco Giamberti en van Giuliano da Sangallo (nu in leen bij het Rijksmuseum) en Jan Bruegel de Oude's 'Rustpauze tijdens de vlucht naar Egypte'.

De grootste verrassing van de William and Mary-publiciteitsgolf is misschien wel de aandacht die aan hun 'huizen' en tuinen is besteed.

Behalve het al eerder aangekondigde boek van Van Raay en Spies zijn nu verschenen het omvangrijke themanummer van de *Journal of Garden History* gewijd aan 'De Gouden Eeuw van de Hollandse tuinkunst' (ed. J. Dixon Hunt en E. de Jong) dat de exposities begeleidde in het Rijksmuseum Paleis Het Loo/Christie's Londen. En ten tweede *De tuinen van Willem en Mary* door D. Jacques en A.J. van der Horst. Alle mogelijke aspecten van tuinaanleg en tuinkunst komen hierin aan de orde: ontwerp, horticultuur en decoratie, kassen enz. Het zijn twee bijzonder fraaie publicaties van blijvende documentaire waarde.

En tot slot: naast commercie en historische wetenschap heeft ook het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen zich geweerd, met onder meer een lesboekje voor het tweede leerjaar van het VO getiteld *Willem en Mary* (red. G.N.M. Wijngaards), vergezeld van een Handleiding voor docenten.

De 'Glorious Revolution' is niet zo'n verschrikkelijk diepe cesuur in de Engelse geschiedenis geweest als wel eens is beweerd. Wat in 1649, nu 350 jaar geleden, gebeurde was heel wat schokkender, maar wordt vrijwel niet gememoreerd (evenmin als de monarchale decapitatie van 1793). De 'bill of rights' was mooi en wel. Zeker. Maar toch wist het Parlement nog geen dualistisch stelsel met de Kroon af te dwingen, in zijn voordeel. De bewering van *The Times* (18 juli 1988 'The power question'): '*Parliamentary democracy is the child of the supremacy of parliamentary power over the Crown established in 1688*' gaat mij te ver. De roemrijke 'revolutie' was zonder twijfel een etappe in de richting van zo'n parlementaire democratie. Men vergete echter niet dat Anglicanen in 1689 nog niets moesten hebben van intrekking der wetten tegen de dissenters en katholieken (Test Acts) – in onze Republiek kwam men daar trouwens ook pas in 1796 aan toe.

Het CSE 1989

Het examen van dit jaar is voorbij, de leerlingen zijn naar huis. Hoewel het vrijwel onmogelijk lijkt om een CSE te maken dat iedereen tevreden stelt – een met zorg gecomponeerd eigen proefwerk bevat immers altijd beter dan een landelijke toets –, bleven nu wel heel veel mensen bitter gestemd achter. De leerlingen vonden het examen blijkens opiniepeilingen eigenlijk te moeilijk, met name op het Vwo, de leraren die aanwezig waren bij de normbesprekingen waren verontwaardigd.

In de hierna volgende artikelen wordt ingegaan op het CSE Mavo en Havo: een reactie 'uit het veld', het verslag van de commissie Havo/Vwo over het Mavo en Havo-examen, en een uitleg over de cesuur van de Cito-medewerkster voor het Mavo. In een later nummer van *Kleio* komen we terug op het Vwo-examen. Hopelijk kunnen wij u dan ook verslag doen van een gesprek tussen de VGN en de verantwoordelijke vragenmakers.

Het moet toch mogelijk zijn om iets van de problemen in de toekomst te voorkomen?

Redactie

CEVO gezakt voor Mavo-examen!

Wie zich de afgelopen jaren in slaap heeft laten sussen door 'Vadertje CEVO', die wel voor de geschiedenis-examens zou zorgen, moet nu weer klaarwakker zijn. Wakker geschrokken, vanwege de laatste Mavo-examens Geschiedenis.

Elk jaar weer gaan stemmen op om te komen tot een ruimere afbakening van de examensstof, zijn er discussies over de wenselijkheid van de meerkeuzevragen. Ook is er elk jaar wel iets van kritiek te horen van docenten, die vraag 16, of antwoordmodel 23 niet goed vinden. Maar dit jaar werd de CEVO-rekening gepresenteerd: op bijna alle fronten ging het mis met de Mavo-examens, zoals bleek uit de felle, onthutste reacties van Mavo-collega's op de normenvergaderingen van de VGN.

En dat, terwijl zij tandenknarsend hun leerlingen na een uur hun werk zagen afleveren, zonder dat ze redelijkerwijs in staat gesteld werden hun kennis van zaken te tonen. In plaats daarvan moesten zij hun kennis toepassen op door de CEVO geconstrueerde vraag- en antwoordconstructies, al of niet gepaard gaand met overbodig of verwarrend bronnenmateriaal.

In dit artikel willen we in kort bestek aangeven, wat er fout was in het examen; die ana-

lyse zal zich beperken tot enkele hoofdpijnen, die als uitgangspunt zouden moeten dienen bij het opstellen en vaststellen van eindexamenvragen.

En natuurlijk zal de *hamvraag* ter sprake komen: 'Hoe voorkomen we in de toekomst zo een rampzalig contereitsel?'

De kritiek

Vorm en uiterlijk

De *lay-out* streeft vooral naar uniformiteit van de examens van alle vakken, kennelijk niet naar grotere overzichtelijkheid. Bij geïllustreerde vragen is de chaos compleet: boven, onder en in de kantlijn staan aanwijzingen; alleen de vragen zijn herkenbaar, het bronnenmateriaal is chaotisch weergegeven (afbeeldingsstreepjes in de kantlijn zijn erg verwarrend, kaders zijn duidelijker); kortom: huur een goede typograaf in!

Het *taalgebruik* in een schriftelijk examen moet goed zijn, zeker als het meerkeuzevragen betreft, waarbij het op begrip van de nuances aankomt. Onnodig moeilijke taal dient dus vermeden te worden (kwijten van, rechtmatige toestand, demarcatielijn), evenals lange zinnen, ontkennende zinnen, onbegrijpelijke citaten en ingewikkelde antwoordconstructies; kortom: huur een goede redacteur in!

Het *gebruik van bronnenmateriaal* moet functioneel zijn, dus niet als verluchting van de tekst en zeker niet cryptisch.

kleio

nummer 6/89
pagina's 10 en 11

Onderstaande strip laat zien dat er strooibiljetten werden uitgeworpen boven de Chinese troepen.

De Chinezen hadden een schromelijk gebrek aan wapens. Om hun moreel verder te ondermijnen werden ze in strooibiljetten opgeroepen zich over te geven aan de „vriendelijke“ VN-militairen.

24 ■ Op welke periode heeft deze strip betrekking?

- A 1935–1939
- B 1940–1944
- C 1945–1949
- D 1950–1954

Het eerste plaatje uit het stripverhaal laat een hand zien die de Chinese soldaat de weg naar het slagveld wijst.

25 ■ Wie of wat zal de tekenaar met de hand hebben willen uitbeelden?

- A de Verenigde Naties
- B de Verenigde Staten
- C de Volksrepubliek China

In 1950, een jaar na het uitroepen van de Volksrepubliek China, werd de huwelijkswet ingevoerd. De wet betekende een breuk met aloude Chinese tradities.

Hieronder volgen vier bepalingen (1 t/m 4).

- 1 Gedwongen huwelijken werden verboden.
- 2 De vrouw had bij echtscheiding recht op alimentatie.
- 3 De vrouw had recht op inkomen uit eigen arbeid buitenshuis.
- 4 Een gezin mocht niet meer dan één kind tellen.

Slechts een paar van de opmerkingen die bij dit plaatje te maken zijn:

- slechte kwaliteit van de afdruk: gezichtsuitdrukkingen, wat gebeurt er op plaatje 3?
- taalgebruik van bijwoorden: schromelijk, moreel, ondermijnen (Mavo C!!)
- vr. 24 gaat vervolgens niet over de strip maar over de periode waaruit deze afkomstig is.
- vr. 25: aan de hand van een nauwelijks te herkennen hamer en sikkel moeten de leerlingen aangeven dat een Chinese soldaat uit de Volksrepubliek China komt.

Bijschriften en citaten moeten in toegankelijk Nederlands zijn en zeker niet, zoals het bijwoord van vraag D38: 'waarom zal de tekenaar veronderstellen dat de Sovjet-Unie zich niet van harte van deze taak kwijt?' (ontkennende zin, eindigend met de persoonsvorm van 'kwijten van').

Inhoudelijk

Sinds het examen centraal georganiseerd

wordt, hebben we te maken met het probleem dat de examenvragen afwijken van wat logischerwijs uit de onderwijspraktijk zou moeten voortkomen. Onzes inziens is dit niet het gevolg van een wetenschappelijk of didactisch verantwoorde koerswijziging, maar veeleer omdat de CEVO niet weet wat er omgaat in de geschiedenislessen. Zou de CEVO (lees: het CITO) hard kunnen maken, dat de huidige Geschiedenisexamens de

kennis en het begrip van de leerlingen beter testen, dan eerder het geval was met open vragen?

Nu worden we geconfronteerd met vragen, waarbij het lezen van de formulering van de foute antwoorden de meeste hoofdbreken kost. Het probleem van de stelvaardigheid is veranderd in het grotere van de leesvaardigheid en het vermogen de taalnuances van de CEVO te onderscheiden.

Onderstaande prent dateert van de jaren zeventig.

print

„Je schijnt je niet van harte van deze taak te kwijten.”

- . De persoon met de hamer stelt Mao Tse-Toeng voor.
- . UN Admission of Red China: Toelating van Rood China tot de Verenigde Naties.
- . De persoon die Mao Tse-Toeng draagt stelt de Sovjet-Unie voor.
- . De staande man links stelt de VS voor, die de opmerking van het onderschrift maakt.

- 38 ☐ Waarom zal de tekenaar veronderstellen dat de Sovjet-Unie zich niet van harte van deze taak kwijt?

Het parlement dat op Taiwan zetelt, is gekozen in 1948. Het telt 884 zetels. De meeste daarvan zijn nu onbezet. Veel van de in 1948 gekozen parlementariërs zijn intussen gestorven. Taiwan wil echter geen nieuwe verkiezingen houden voordat de rechtmatige toestand is hersteld.

- 39 ☐ Wie zouden, volgens Taiwan, bij nieuwe verkiezingen de 884 parlamentsleden moeten kiezen?

Toelichting:

Om de spotprent te kunnen 'bekijken' zijn slechts zes regels nodig: een opschrift, een onderschrift en vier regels uitleg over wat er te zien is. Hoe zinvol is dit?

kleio

nummer 6/89
pagina's 12 en 13

De verhouding open:gesloten vragen (70:30) is onlogisch en ongewenst.

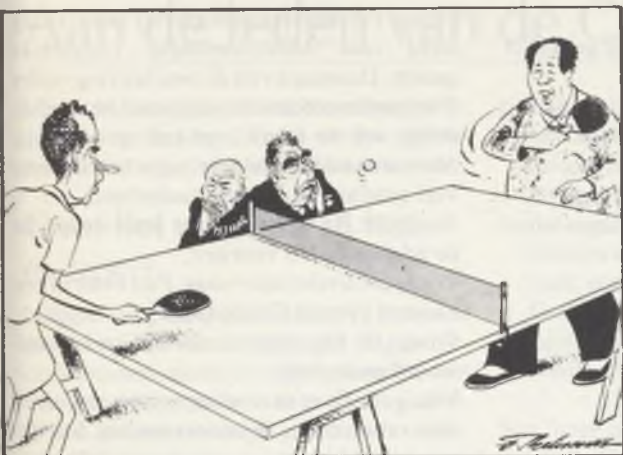
De puntenwaardering voor open vragen komt in het geheel niet overeen met de zwaarte van de vragen.

Wat betreft de stofafhakening: houd je er ook aan! Van de 5 open vragen moet in het D-examen van 3 worden vastgesteld dat ze

buiten de stof vallen.

(De door de auteurs genoemde vragen komen ook aan de orde in de hierna volgende brief aan de leden van de CEVO van J. van Ginkel. Red.)

We zouden het nog kunnen hebben over het verwarrend gebruik van de illustraties in het Mavo-C examen, dat er schijnbaar van uit-

spel met stille deelnemers

gaat, dat 'plaatjes' gemakkelijker zijn dan tekst... (dit geldt dan toch zeker niet voor o.a. het onderschrift bij C35: spel met stille deelnemers)?

De verklaring voor zoveel fouten (het is slechts een greep!) is niet, dat het examen inderhaast tot stand kwam, maar zou volgens

ons gezocht moeten worden in een niet goed functionerende *procedure*, ongeschikte *bemannings van de CEVO*, gebrek aan *Pretesting*.

In elk geval moeten de geschiedenisdocenten *in actie komen*, want wat zal ons volgend jaar te wachten staan...? Maar ja, de cesuur wordt wel weer bijgesteld. Het resultaat is

dan niet zo desastreus, de vakantie staat voor de deur. In september lijkt het allemaal al zo lang geleden en... ach. Maar... volgend jaar ligt er weer precies zo'n examen.

Een actie zou op zijn plaats zijn. Welke actie? Met de CEVO de zaken doornemen? Misschien. Daarnaast kan een landelijke inventarisatie van de problemen aan de CEVO duidelijk maken dat dit artikel niet zo maar een boos stukje is van twee docenten. Een landelijke inventarisatie zal aan de CEVO duidelijk maken wat er wel/niet deugt aan dit examen (iets voor de VGN?).

Als de CEVO daar dan nota van neemt komt er misschien toch nog:... een goed examen.

- a. eens
- b. ooit
- c. nooit
- d. volgend jaar

Helaas zal het goede antwoord wel c zijn, of zijn er twee antwoorden goed?

J.T. Elsinga en W.G. Janssen

Aan de leden van de CEVO voor Mavo

De commissie Havo/Vwo van de VGN heeft ook dit jaar weer de normbesprekingen rondom het schriftelijk eindexamen geschiedenis Mavo-D en Mavo-C georganiseerd. In bijna alle afdelingen van de VGN zijn die besprekingen gehouden, nadat de voorzitters van die vergaderingen op één van de voorbereidende besprekingen aanwezig zijn geweest (in Zwolle, Leiden of Tilburg). De reacties van docenten aan Mavo's die leerlingen tot en met het examen hebben begeleid vormen het uitgangspunt voor deze brief over het examen. Tijdens de normver-

gaderingen is vooral gereageerd op de vragen en de normering van het examen Mavo-D.

Algemene opmerkingen

Het niveau van het examen Mavo-D werd in een aantal afdelingen als moeilijk ervaren, alhoewel ook de termen 'goed' en 'tevreden' zijn gevallen. Problemen vielen er vooral te bespeuren, wanneer de leerlingen met moeilijk taalgebruik werden geconfronteerd. Dat was met name het geval bij de vragen 19 en

38. Ook werd er opgemerkt dat er nauwelijks inzicht van de leerlingen gevraagd werd, enkel feiten. Veel kritiek kwam er op de lay-out van het examen. De cursief gedrukte mededelingen bovenaan de bladzijden vallen niet op, en worden daardoor door de leerlingen niet opgemerkt. Toch stonden daar soms belangrijke aanwijzingen.

De tijd beschikbaar voor het examen werd als ruim voldoende omschreven. Door de vele gesloten vragen waren veel leerlingen snel klaar met het werk. Dat wordt niet altijd als positief ervaren.

Reacties per vraag

De kritiek spitste zich toe op een aantal vragen:

Vraag 6: De vraag werd als onduidelijk ervaren, de NSB (niet in de stofomschrijving) er met de haren bijgesleept, en de foto alleen maar als illustratie gezien.

Niet alleen de nationalistische beweging groeide sterk in Nederlands-Indië, maar ook de NSB.

Hieronder staan twee uitspraken (1 en 2) over de NSB in Nederlands-Indië.

1 De NSB was een fascistische beweging.

2 De NSB was vóór de onafhankelijkheid van Nederlands-Indië.

6 ■ Welke uitspraak is of welke uitspraken zijn juist?

- A alleen 1
- B alleen 2
- C beide uitspraken
- D geen van beide uitspraken

Rond de eeuwwisseling werd de manier waarop Nederland het gezag in Nederlands-Indië handhaafde zodanig omschreven dat niets bleek van militair geweld of hardhandig optreden.

Hieronder volgen vier voorbeelden van dit soort omschrijvingen (1 t/m 4).

1 1894: De radja van Lombok wordt tot rede gebracht.

2 1905: Op Borneo wordt aan een langdurig verzet een einde gemaakt.

3 1906: Op Bali wordt onze macht afdoende bevestigd.

4 1907-1911: Op Halma-Heira worden de toestanden geordend.

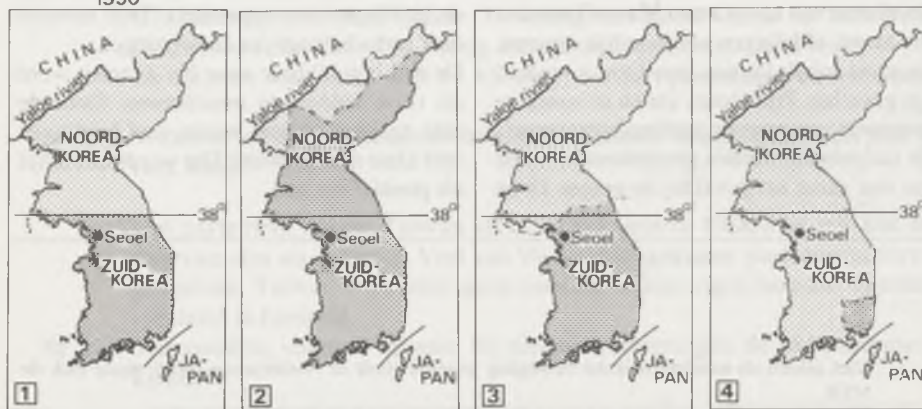
19 Geef in enkele regels aan waarom dit taalgebruik goed aansluit bij de opvattingen van de Ethische Richting.

20

Hieronder staan vier kaartjes (1 t/m 4) van Korea tussen 1950 en 1953.

1950

Kaartje 1 toont de beginsituatie. De kaartjes 2, 3 en 4 hebben te maken met het oorlogsverloop, maar staan in willekeurige volgorde.

26 ■ Wat is de juiste volgorde?

- A 1, 2, 3, 4
- B 1, 2, 4, 3
- C 1, 3, 2, 4
- D 1, 3, 4, 2
- E 1, 4, 2, 3
- F 1, 4, 3, 2

klao

nummer 6/89
pagina's 14 en 15

Vraag 19: Het taalgebruik bij deze vraag werd voor Mavo-leerlingen ongeschikt geacht. Daarnaast valt de beschrijving onder 1 buiten de stofomschrijving en is het onduidelijk wat de relatie met het antwoord is. Met name allochtone leerlingen hebben zeer veel moeite met dit soort taalgebruik.

Vraag 20: Bij de prent is het onduidelijk dat de adelaar de VS voorstelt.

Vraag 26: Irrelevante vraag. Past beter in een examen over de Koude Oorlog.

Vraag 38: De prent is moeilijk en het antwoord onduidelijk.

Vraag 39: Over deze vraag is men algemeen zeer ontevreden. Bijzonder weinig leerlingen geven hier een goed antwoord. Termen als 'verontwaardiging', 'idiote vraag' werden naar voren gebracht.

Vraag 40: Evenals bij de vragen 38 en 39 is hier de normering slecht. Bij vraag 40 worden 4 antwoord-elementen gevraagd maar kunnen slechts 3 punten gegeven worden. De norm geeft niet aan hoe dat moet. Bij de vragen 38 en 39 is het of 3 punten of 0.

In het algemeen gesproken leeft er ontevredenheid over het feit dat de open vragen maar maximaal 15 punten kunnen opleveren. Dit staat in geen verhouding tot de aantallen punten voor het gedeelte met de gesloten vragen.

Bezwaren werden er ook geuit tegen het karakter van het examen. Leerlingen gingen er toe over te gokken, en er werd gesteld dat het soms meer leek op puzzelen dan het demonstren van feitenkennis.

Suggesties

Aansluitend op de laatste opmerking hierboven, komt er regelmatig de suggestie de verhouding gesloten en open vragen fifty/fifty te maken, zowel in aantal, als in toe te kennen punten.

Uit de afdeling Groningen kwam de opmerking dat de stofomvang voor het centraal schriftelijk eindexamen voor Mavo dermate omvangrijk is geworden dat in één jaar schoolonderzoekstof behandelen en de stof voor het eindexamen wel erg moeilijk te verwerken is. Vandaar de suggestie om voor het Schriftelijk Eindexamen Mavo één onderwerp centraal te stellen.

Jos van Ginkel

Aan de leden van de CEVO voor Havo

Uit de 14 verslagen van de normbesprekingen die op dinsdag 23 mei werden gehouden, komt het volgende beeld naar voren:

Over het niveau van het examen

Volgens het examenjournaal op 19 mei vond ongeveer 75% van de leerlingen dit geschiedenisexamen moeilijk. Een belangrijk deel van hun docenten deelt deze mening. Wellicht is dat reden voor de geïrriteerde onder- toon die nogal eens in de verslagen voor- komt.

De hoge moeilijkheidsgraad van dit CSE wordt, aldus deze verslagen, door uiteenlo- pende factoren veroorzaakt:

- a. Het taalgebruik was nogal eens onnodig afstandelijk voor de Havo-leerlingen. Dit geldt niet alleen voor de hoge leesvaar- digheid die voor verschillende teksten werd vereist, maar ook voor een aantal formalistische vragen.
 - Soms kwamen in de vragen begrippen voor die enige uitleg behoeven, voor- dat je van een zwakkere, maar vlijtige Havo-leerling een goed antwoord mag verwachten.
 - Andere vragen werden als 'totaal on- begrijpelijk' voor Havo-leerlingen be- schouwd. Met name vraag 36 en 37 hebben nogal wat irritaties opgewekt.

- b. De stofomschrijving voor dit jaar was omvangrijk. Mede daardoor was het be- zwaarlijk dat op enkele begrippen werd doorgevraagd tot op een kennis-niveau dat wellicht bij een Vwo-leerling mag worden verwacht (bijvoorbeeld bij Volks- raad, soevereiniteitsoverdracht).
- c. Ook werd er gevraagd naar details die als futiliteiten en staatsrechtelijke weetjes werden beschouwd.

Het 'hoge niveau' van dit examen werd vol- gens de geschiedenisdocenten dus niet veroorzaakt doordat er veel werd geëist op gebied van begrip, historisch inzicht of crea- tiviteit. Uit de verslagen komt naar voren dat het examen al te zeer was gericht op feiten- kennis en (ook) dit werd als een nadeel erva- ren. Op deze wijze, zo werd gesteld, glijdt het schoolvak geschiedenis steeds meer af naar reproductie van kennis.

Voordat wordt ingegaan op de concrete pro- blemen die uit bovenstaande zijn voortgeko- men voor de normering van de antwoorden, volgt nu eerste een evaluatie van meer alge- mene aspecten van dit CSE.

De beschikbare tijd

Vrijwel unaniem was men van mening dat de leerlingen voldoende tijd hadden.

De lay-out

Enkele opmerkingen die regelmatig in de verslagen terugkeren:

- De doornummering van de teksten werkt verwarrend;
- De noot op pag. 8 werd door de leerlingen vaak over het hoofd gezien. In de toe- komst dergelijke toelichting in de tekst verwerken;
- Heen en weer bladeren is omslachtig en hinderlijk en moet zo mogelijk worden voorkomen.

Losse opmerkingen waren:

- Meer wit tussen de vragen
- Leerlingen lezen over de inleiding heen en gaan dus te snel naar de vraag. Met blokje(?) inleiding en vraag ontkoppelen.

Het gebruikte bronnen- en werkmateriaal

Met betrekking tot Nederlands Indië

- De teksten over de soevereiniteitsover- dracht zijn te vaag voor Havo-leerlingen, het taalgebruik te moeilijk;
- Teveel leeswerk;
- In de vragen is de prent van Eppo Doeve slecht uitgewerkt;
- De cartoon over de pleegkinderen is nogal onduidelijk voor nogal wat Havo-

'De grote sprong voorwaarts'

tekst 15

- 1 Het lijdt geen twijfel of de Chinese leiders voelden, in het vlak van de Sino-Sovjet
- 2 betrekkingen, de behoefte zich nader te verklaren. '... De bouwstenen van het
- 3 communisme zullen zich onvermijdelijk in de Communes geleidelijk vermenigvuldigen en
- 4 zodoende de basis vormen van de stoffelijke en geestelijke voorwaarden waaronder de
- 5 overgang van het socialisme naar het communisme kan plaatsvinden...'

bron: Tibor Mende, *China, wereldmacht van morgen*; Baarn 1962, pag. 94

- 33 ☐ Noem twee doeleinden, die Mao met 'de grote sprong voorwaarts' wilde bereiken.

- 34 ☐ Wat is een (volks)commune? (tekst 15, regel 3)

De „overgang van het socialisme naar het communisme” (tekst 15, regel 5) ontleenden de Chinese leiders aan de leer van Marx.

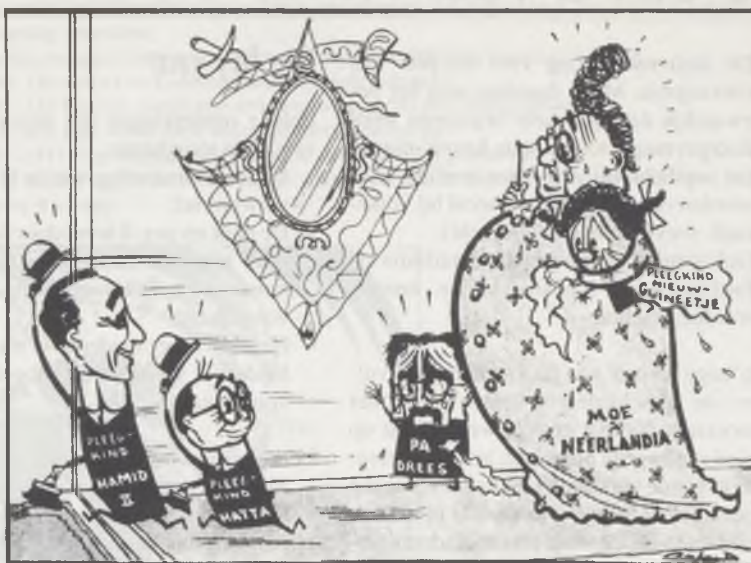
- 35 ☐ Wat bedoelde Marx hiermee?

In tekst 15 wordt gesproken van „stoffelijke voorwaarden” (regel 4). Dit houdt in dat er voorzieningen nodig zijn op materieel gebied om de overgang van het socialisme naar het communisme mogelijk te maken.

- 36 ☐ Noem twee van dergelijke voorzieningen.

Daarnaast is er ook sprake van „geestelijke voorwaarden” (tekst 15, regel 4).

- 37 ☐ Noem ook twee van déze voorwaarden.

„Vaarwel”

bron: de Volkskrant van 5 november 1949

Op prent 2 beeldt de tekenaar zowel Hatta als sultan Hamid II van Pontianak (West-Borneo) af als verschillende 'pleegkinderen'.

- 21 ☐ Wat geeft de tekenaar hiermee aan?

De tekenaar heeft op prent 2 „pleegkind Nieuw-Guineetje” onder de arm van „Moe Neerlandia” afgebeeld.

- 22 ☐ Wat geeft de tekenaar hiermee aan?
23 ☐ Welke functie vervulde „Pa Drees” op dat moment?

leerlingen, omdat ze ingaan op het 'pleegmoederschap'.

Met betrekking tot China:

- Tekst 6 t/m 13: sommige teksten sluiten aan bij meerdere begrippen;
- Tekst 14 zet de leerlingen bij vraag 27 op het verkeerde been door jaartal 1945;
- Tekst 15: teveel politiek jargon.

De relatie tussen stofomschrijving en onderwerpkeuze

- Nederlands-Indië en China kregen op het CSE wel ongeveer evenveel plaats, vond vrijwel iedereen. Per onderdeel was er echter te weinig variatie.
- Vrij algemeen is het gevoel dat er te weinig delen van de stofomschrijving aan de orde kwamen.

Op sommige onderdelen werd te diep doorgedaan. Dat is bezwaarlijk, ook gezien de lange en naar wat nu bleek te vage waslijst van begrippen die als stofomschrijving gold voor dit CSE.

Wat betreft Nederlands-Indië

Er werd weer erg veel nadruk gelegd op

staatsrechtelijke zaken en andere politieke aangelegenheden. De ethische politiek stond weer voorop. 'Waarom', zo vraagt menig een zich af, tegen beter weten in, wellicht, 'is er nog steeds zo weinig aandacht voor het koloniale systeem en voor de koloniale verhoudingen. Waarom wordt voorbijgegaan aan de politieke acties?'

Met betrekking tot 'China' heeft vrijwel elke afdeling een boze opmerking over het feit dat er over de periode na Mao slechts een klein vraagje is gesteld. Daarnaast is voorbijgegaan aan de buitenlandse politiek.

De vraagstelling(en)

- Algemeen is de kritiek dat er teveel stapelvragen voorkwamen. Deze werden 'funest' voor de leerlingen genoemd;
- Al eerder is opgemerkt dat de vragen soms moeilijk zijn gesteld, te formalistisch, misleidend of soms totaal onbegrijpelijk. Zo werd door enkele afdelingen voorgesteld om vr. 36 t/m 39 te laten vervallen omdat ze onduidelijk waren, onzinnig, voor leerlingen 'ronduit onbegrijpelijk'. Met name de vragen over

kleio

China (24 t/m 39) staan aan velerlei kritiek bloot in de enquêtelijst van de VGN. (...)

Ook met betrekking tot Nederlands-Indië uit de helft van de afdelingen haar ongenoegen over 'vage vraagstellingen'. Maar met name vr. 22 (Pleegkind Nieuw Guineetje) krijgt vaak kritiek. Bijvoorbeeld 'misleidend', 'je kunt er verschillende kanten mee op', 'het modelantwoord is niet uit de vraag te halen'.

- c. De vragen richten zich voornamelijk op feitenkennis, nauwelijks wordt het historisch inzicht of het begrip getoetst.

De betoogvraag

'Een zeer zinvolle opdracht', oordeelt een afdeling; 'redelijk', zegt een andere; drie afdelingen hebben er geen opmerkingen over. Negen afdelingen echter, zijn de mening toegedaan dat een historisch samenhangend betoog had moeten worden geëist. Voor het aanbrengen van een historische lijn had een of meer punten moeten kunnen worden toegekend.

Dat ook kan worden volstaan met een verklarende woordenlijst irriteert menigeen. 'Voor een CSE-geschiedenis is dit toch lachwekkend te noemen', zegt de een, 'Elk jaar hetzelfde', verzucht de ander.

Kortom: de opdracht met de gebruikte begrippen was goed, maar er ontbrak iets aan volgens de werkers in het veld.

Het antwoordmodel en de normering

- a. Weer veel eenpuntsvragen die tot beoordelingsproblemen leiden. Veel afdelingen 'eisen' als het ware meerpuntsvragen.
b. Het correctievoorschrift vormt volgens sommigen het grootste struikelblok van het hele examen en velen sluiten zich hier direct bij aan.

- Het antwoordmodel moet beter op de vragen aansluiten;
- De antwoorden zijn soms/vaak niet toereikend, andere antwoorden zijn mogelijk, soms zelfs beter;
- Omschrijvingen zijn vaak te formalistisch, beter dicht bij het taalgebruik van de leerlingen;
- Het antwoordmodel verwacht vaak meer dan in de vraag besloten ligt; op sommige momenten schiet het te kort;
- De norm correspondeert niet met de vragen.

- c. Vraag 24 en 25 zijn teveel punten toegekend (14 punten).

Het CSE-LBO/MAVO 1989 in tabellen

Het Cito voert elke jaar een kwantitatieve analyse uit op de door leerlingen gegeven antwoorden. Het doel hiervan is na te gaan hoe goed of slecht het examen als geheel en de vragen daarbinnen hebben gefunctioneerd. In kort bestek zijn hieronder de belangrijkste resultaten van deze analyse weergegeven.

Over zowel het D-examen als het C-examen zijn een aantal gemiddelden berekend. Dat zijn achtereenvolgens het gemiddelde aantal behaalde punten (de gemiddelde score), het gemiddelde cijfer en de gemiddelde p-waarde (percentage juiste beantwoordingen, los van de waarde in punten).

Deze cijfers staan in tabel 1, met ter vergelijking de waarden van 1988. Voor de volledigheid zijn ook de cesuur en het percentage onvoldoendes weergegeven.

Tabel 1

	D		C	
	1989	1988	1989	1988
maximum score	50	50	50	50
gemiddelde score	27	28	23	26
gemiddelde p-waarde	.54	.57	.50	.51
gemiddeld cijfer	6.1	6.2	5.8	6.0
cesuur	23/24	23/24	20/21	22/23
percentage onvoldoendes	31	18	40	36

Uit tabel 1 blijkt dat op D-niveau sprake is van een groot verschil in het percentage onvoldoendes tussen 1989 en 1988. Het verschil in gemiddelde score en gemiddeld cijfer tussen 1989 en 1988 is minder groot omdat veel onvoldoendes liggen tussen de 5.0 en 5.5. Op C-niveau is het verschil tussen het aantal onvoldoendes tussen 1989 en 1988 minder groot met dien verstande dat in 1989 de cesuur twee punten lager is komen te liggen dan in 1988. Ook voor C geldt dat veel onvoldoendes liggen tussen de 5.0 en 5.5, hetgeen het relatief kleine verschil in gemiddelde score tussen 1989 en 1988 verklaart.

Tabel 2

Moeilijkheidsgraad	Aantal vragen in procenten			
	D		C	
	1989	1988	1989	1988
p<30	13	5	14	15
p tussen 30 en 85	79	90	86	80
p>85	8	5	—	5

Voor het D-examen 1989 geldt dat het aantal vragen met een p<30 nogal wat groter was dan in 1988. Voor het C-examen geldt dat niet, maar daarvoor geldt dat er in 1989 geen vragen met een p>85 in het examen zaten. Dus de examens waren aan de moeilijke kant of de kandidaten waren niet goed voorbereid.

Tabel 2 toont hoe de moeilijkheidsgraad is geweest van de afzonderlijke vragen. Daartoe zijn de vragen in drie groepen ingedeeld. De eerste groep bestaat uit items die door minder dan 30 procent van de kandidaten juist werd beantwoord; de tweede groep zijn items die door een percentage tussen de 30 en 85 juist werden beantwoord; en de derde groep vragen betreft items die door meer dan 85 procent juist werden beantwoord. In de tabel staat het aantal vragen dat in de respectieve groepen viel in percentages uitgedrukt.

Tabel 3 laat een vergelijking zien tussen de moeilijkheidsgraad van respectievelijk het gesloten deel van het examen, het open deel, het hele examen en de drie afzonderlijke onderdelen.

Tabel 3

Onderdelen	gemiddelde p-waarde	
	D	C
	1989	1989
gesloten deel	.56	.48
open deel	.48	.37
hele examen	.54	.45
Ned.-Indië-deel	.49	.50
China-deel	.47	.40

Uit tabel 3 blijkt dat het verschil in p-waarde tussen het Ned.-Indië-deel en het China-deel bij het C-examen beduidend groter is dan bij

het D-examen. Op het onderwerp China is door C-kandidaten dus slechter gescoord dan op het onderwerp Ned.-Indië en slechter gescoord dan door D-kandidaten op hetzelfde onderwerp.

Tabel 4

	D	C
	1989	1989
gemiddelde p-waarde	.64	.48
overlapvragen		
gemiddelde p-waarde niveau specifieke vragen	.50	.44

Kleiogesprek over 'Vragen aan de geschiedenis'

In *Kleio* 9/1988 werd aandacht besteed aan een aantal bovenbouwmethodes. De redactie had professor J.C.H. Blom gevraagd deze vanuit een vakwetenschappelijk standpunt te bespreken. Op het moment dat de recensie zo goed als klaar was verscheen *Vragen aan de geschiedenis*, deel 4/5 Havo. De Kleioredactie vond dat deze originele methode recht had op een snelle bespreking. Wij kozen daarom voor een Kleiogesprek met enkele auteurs en een aantal deskundigen.

Namens de redactie van *Vragen* waren Joke Rijken en Harry Jansen aanwezig. Verder nodigden we Marja Blom uit, gebruikster van de methode en correctrix, Nico Maarsen als vakhistoricus en Fokko Dijkstra als vakdidacticus. Joke van der Leeuw leidde het gesprek.

Kleio: In de algemene verantwoording in het docentenboek stellen jullie dat kwesties als betrouwbaarheid, tijd- en standplaatsgebondenheid van bronnen ondergeschikt zijn aan het belangrijkste doel van het geschiedenis-onderwijs: *verheldering van het heden-daagse bestaan door kennis te nemen van het leven in het verleden*.

Waarom die keuze?

Bestaansverheldering

Joke Rijken: Geschiedenis moet gaan over zaken die leerlingen tegenkomen. In het verleden zijn er aanknopingspunten om heden-daagse zaken te verduidelijken.

Harry Jansen: Bestaansverheldering is een baken voor stofkeuze. Er zijn natuurlijk ook

didactische, vakwetenschappelijke en leerpsychologische criteria.

Nico Maarsen: Ik heb moeite met het begrip bestaansverheldering. Het is eigenlijk alleen in filosofische zin te gebruiken. Bestaansverhelderen is mogelijk voor een individu, maar het is niet mogelijk dat een hele groep een les als zodanig ervaart. Het is als bij een symphonie van Mahler, de een ervaart deze muziek als zeer gestructureerd, een ander vraagt zich af of het nog wel muziek is. Kinderen reageren geheel verschillend op onderwerpen alleen al vanuit hun achtergrond.

Harry Hansen: Toch zijn er een aantal gemeenschappelijke zaken in het leven van mensen – eten, drinken, werken, vrijen en dergelijke – waarvan de context historische verheldering behoeft. Dergelijke onderwerpen bieden voor een grote diversiteit aan leerlingen overeenkomstige aspecten. Dat is ook de reden waarom bijvoorbeeld de politieke geschiedenis minder en de sociaal-economische geschiedenis méér accenten krijgt in de methode.

Joke Rijken: Die verschillende ervaringen zijn er voor elk vak in iedere les.

In de themakeuze komen ze bijvoorbeeld een multiculturele samenleving, arbeid en vrije tijd tegen. Dit zijn typisch zaken waar ze allemaal mee worden geconfronteerd.

Harry Jansen: Kijk naar jongeren en fascisme. Dit is een verschijnsel waar ze alle-

kleio

nummer 6/89
pagina's 18 en 19

Uit tabel 4 blijkt dat de p-waarde van de overlapvragen voor C-kandidaten hoger ligt dan de p-waarde van het specifieke deel. En dat is niet de bedoeling geweest van de examenconstructeurs.

De overlapvragen moeten voor D-kandidaten makkelijker zijn dan het D-specifieke deel en voor C-kandidaten moeilijker dan de vragen van het C-specifieke deel.

Cesuur

De cesuurverlaging bij D is toegepast omdat het examen in het algemeen als 'moeilijk' is ervaren. De cijfers uit tabel 1 en 2 wijzen

ook in die richting.

De voornaamste reden voor de tamelijk forse cesuurverlaging bij C is het hierboven al vermelde gegeven over de p-waarde van de overlapvragen en de p-waarde van het C-specifieke deel. En de kwalificatie 'moeilijk' heeft ook bij de C-cesuur een rol gespeeld.

Tenslotte

Tot zover een aantal gegevens die voortvloeien uit de toets- en itemanalyse. De voorgenomen VGN-bijeenkomst zal mogelijk gelegenheid bieden te discussiëren over

maal op de een of andere manier mee te maken hebben.

Fokko Dijkstra: Ik vind dat jullie een mooie methode hebben, goed onderbouwd, maar ik vind het begrip bestaansverheldering een pleonasme of een tautologie. Geschiedenis is per definitie bestaansverhelderend.

Maar het gaat om de wijze van ordening. Wij bekijken de werkelijkheid middels onze historische bagage. Wij reiken een mechanisme aan om naar de werkelijkheid te kijken.

Harry Jansen: Geschiedenis is natuurlijk altijd bestaansverheldering maar het gaat in onze keuze juist om datgene wat voor kinderen bestaansverhelderend is.

Fokko Dijkstra: Jij maakt een keuze wat voor hen bestaansverhelderend werkt, het gaat om de manier waarop jij die keuze maakt, hoe jij tegen de geschiedenis en de werkelijkheid aankijkt.

Harry Jansen: Ja, maar ik put daarbij uit eigen ervaring en uit de ervaring van mijn omgang met kinderen in deze leeftijdscategorie.

Nico Maarsen: Toch kun je dit begrip uitsluitend gebruiken wanneer je het af kunt zetten tegen geschiedenis die niet bestaansverhelderend is. Maar misschien komt de bedoeling van het begrip meer naar buiten wanneer je zegt dat de methode zeer hodiecentrisch is. De inhoud van verschillende onderwerpen als Afrika en China is zeer op het heden gericht, het historisch gedeelte is erg vlak. In het algemeen is de stofkeuze van erg kort geleden.

Marja Blom: Ik moest bij het lezen denken aan de uitspraak van K.L. Poll, dat geschiedenis dreigt te verschalen tot voorgeschiedenis. Het verleden is alleen van belang als het iets betekent voor het nu. Maar waarom ging ik geschiedenis studeren? Omdat ik nieuws-

gierig was en hoe meer ik las hoe nieuwsgieriger ik werd. Ik zie het belang van geschiedenis eerder in de vergelijking dan in verheldering.

Natuurlijk heb je een keuzeprobleem, je moet schiften en het niet altijd te ver weg zoeken. Onder bestaansverheldering kun je van alles verstaan, dus zegt het niets. Bovendien mis ik in het boek culturele en politieke onderwerpen.

Criteria voor stofkeuze

Kleio: We zijn nu terecht gekomen in de stofkeuze van de methode.

In een aantal opzichten wijkt de stofkeuze van *Vragen aan de Geschiedenis* opvallend af van andere methoden. Wat waren hiervoor de uitgangspunten?

Harry Jansen: Ik wil eerst ingaan op dat begrip hodiecentrisch. Natuurlijk heeft de bestudering van de geschiedenis dat aspect in zich. Huizinga sprak reeds van 'een cultuur die zich rekenschap geeft van zijn verleden'. De tegenpool is natuurlijk Ranke, die uit nieuwsgierigheid onderzocht 'hoe het eigenlijk is geweest'. Een schoolboek moet een keuze maken tussen die twee.

Vragen legt iets meer het accent op verheldering van het heden. Hier is een andere keuze gemaakt dan bij de methode van Dalhuizen met zijn onderzoekende methode. Maar ja, wij zijn ook uit de school van Toebes.

Bovendien is het boek dat we nu bespreken bestemd voor Havo-leerlingen. Zij behoeven niet opgeleid te worden tot historici, maar het gaat om algemene ontwikkeling. Wij proberen hen door middel van geschiedenis inzicht te geven in de samenhang en wording van het heden.

de binnengekomen kritiek op de examens, waaronder het in dit *Kleio*-nummer afgedrukte artikel van T. Elsinga en W.G. Jansen mede wordt begrepen.

Hier zij volstaan met de conclusie dat het CSE-Mavo in 1989 in het algemeen moeilijk is bevonden.

Anneke Rood
medewerkster GSI Cito

Joke Rijken: En wanneer je onze methode vergelijkt zijn we juist veel minder hodiecentrisch dan andere boeken.

Nico Maarsen: Jullie maken volgens mij een keuze voor eigentijdse geschiedenis. De HEG noemt 'breed spreiden' als uitgangspunt, maar jullie kiezen voor de geschiedenis na 1945.

Harry Jansen/Joke Rijken: Niet waar. Er staat juist heel veel voorgeschiedenis in uit eerdere tijden. Wat je zegt klopt niet. Kijk naar Afrika, neem staatsinrichting of arbeid en vrije tijd. Deze onderwerpen gaan allemaal ver terug in de tijd. In feite heeft deze methode niet alleen gewerkt met de uitgangspunten van de HEG, '*Vragen*' heeft er zelfs op geanticipeerd, want toen wij begonnen was het HEG-rapport nog niet eens klaar.

Fokko Dijkstra: Ik vind ook dat het een veel wijder perspectief heeft dan andere bovenbouwmethoden, want die gaan alleen over de twintigste eeuw. Waarom hebben jullie Griekenland gekozen?

Joke Rijken: Dat was al een heel vroege keuze. Waarom doe je Griekenland? Omdat je de politiek, de staatsinrichting en de cultuur wilt behandelen. Deze zaken kun je niet kwijt in de traditionele plaats van het onderwerp: de brugklas. Vandaar dat we al bij het eerste boek gezegd hebben, Griekenland komt in de bovenbouw.

Daarbij kun je er meteen een stuk staatsinrichting in kwijt. Wij vinden het belangrijk dat je geschiedenis en staatsinrichting integreert, en niet als aparte bestanddelen gaat aanbieden. Wij hebben het over het verleden in het leerlingenboek, in het werkboek maken we de vergelijking met het heden.

Inhoud

- 1 Athene, een andere democratie 5
- 2 Nederland, een rechtsstaat? 39
- 3 Jongeren en de fuik van het fascisme 69
- 4 Afrika, waarheen? 103
- 5 De VS, een 'melting pot'? 137
- 6 Een onvoltooide revolutie? 169
- 7 Arbeid en vrije tijd 199
- 8 Het Rijk van het Midden 233
- 9 De jeugd van tegenwoordig 261
- Begrippenlijst 301
- Register 311

Ook in het hoofdstuk 'Nederland, een rechtsstaat?' komt dit uitgangspunt terug.

Marja Blom: Maar waarom hebben jullie die rechtsstaat dan zo onhistorisch behandeld?

Joke Rijken: Dat zit al voor een groot gedeelte in deel 3 en we wilden herhalingen zo veel mogelijk vermijden.

Marja Blom: Ik vind het toch wat jammer dat er geen lijn is naar de zestiende en zeventiende eeuw, naar Coornhert en Hugo de Groot. Ik mis in de stofkeuze eigenlijk de cultuurgeschiedenis. Wanneer je met deze methode werkt, ontdek je dat veel bekend wordt verondersteld. Onderwerpen als christendom aanbieden is ook bestaansverhelderend.

Harry Jansen: Ja, maar je moet ook iets bekend veronderstellen, er moet uitgegaan worden van voorkennis. Niet alles kan worden aangeboden en wij hebben er heel nadrukkelijk naar gestreefd dubblures met andere delen te voorkomen. In de hoofdstukken over arbeid en vrije tijd, Nederland na 1945 komt de mentaliteitsgeschiedenis aan bod.

Nico Maarsen: Maar dat noem ik geen mentaliteitsgeschiedenis. Dat zijn veel meer sturende wereldbeelden. Dit boek is duidelijk sociaal-economisch getint, een cultuur-historische invalshoek is van minder betekenis. En politieke onderwerpen zijn ook van minder belang, dat is dan toch een besluit.

Marja Blom: De schrijvers hebben het verwijt goed gehoord, dat de meeste methoden bijna uitsluitend zijn gericht op politieke geschiedenis. Zij hebben hun nek uitgestoken om iets anders te doen. Het is niet redelijk alleen kritiek te laten horen, want er is hard gewerkt aan iets nieuws.

Nico Maarsen: Ze zijn zeer te waarderen voor de serieuze aanpak.

Fokko Dijkstra: Dit boek is goed, maar er zijn in Nederland meer én goede methoden op de markt.

Wat zijn jullie criteria voor deze stofkeuze geweest?

Joke Rijken: Een aantal onderwerpen doe je automatisch: natuurlijk altijd Nederland, de grote mogendheden, staatsinrichting en een Derde Wereld onderwerp. Maar dan gaan we kijken wat we daar uit kiezen.

Fokko Dijkstra: Zijn dat dan vanzelfsprekende keuzen?

Harry Jansen: We willen wel vernieuwen, maar we moeten rekening houden met de onderwerpen die in het algemeen al door docenten in de klas worden behandeld. Daarbij kiezen we voor mondiale geschiedenis.

Fokko Dijkstra: Dus jullie willen toch jullie ordeningsprincipe overbrengen op de leerling. Jullie zitten wel degelijk vast aan je eigen keuze, daar ga je van uit.

Nico Maarsen: Ik heb gezien dat men de HEG-keuzen heeft gebruikt. Ik mis positieve Europese geschiedenis. Er zijn Europese onderwerpen als imperialisme en fascisme, maar er is weinig positieve waardering voor Europa. Er is weinig geschreven over verworvenheden maar veel over noden.

De omvang van de thema's is beslist aantrekkelijk en je moet je dan ook afvragen wat van de huidige onderwerpen kan worden weggelaten. Misschien had de mondialiteit wat kunnen worden aangetast.

Harry Jansen: Toch gaan er vijf thema's over Europa, inclusief Nederland.

Marja Blom: Maar geven die een positieve benadering?

Nico Maarsen: Er komen zeer veel problemen van tragische aard ter sprake. Er wordt duidelijk de indruk gewekt bij geschiedenis, dat het niet zo goed ging met de wereld als wenselijk is. Dat is ook wel zo, maar positieve ontwikkelingen zoals de Europese integratie, mogen ook wel. Zo geeft het boek wat weinig hoop.

Harry Jansen: Daarentegen hebben de hoofdstukken 'Athene' en 'Nederland een rechtsstaat?' wel een positieve boodschap.

Fokko Dijkstra: Wat mij opviel was de keuze van de B onderdelen, die bedoeld zijn voor differentiatie. In dat soort hoofdstukken vind ik bijvoorbeeld de Koude Oorlog, de internationale situatie en ook het goede hoofdstuk over abortus.

Ik vind het jammer dat deze onderwerpen niet gewoon verplichte stof zijn. Ik kan mij voorstellen dat de Europese integratie eigenlijk nog wat pril is en daarom niet als onderwerp is opgenomen.

Marja Blom: Ik word overigens helemaal niet blij van die Europese integratie. Ik begrijp trouwens niet dat de Culturele Revolutie in China ook een differentiatie-onderwerp is en niet uitgebreid in de basisstof wordt behandeld.

De objectiviteit van 'Vragen'

Marja Blom: Ik vind dat ik zeer word geconfronteerd met de mening van de schrijvers. Steeds worden voorbeelden genomen uit het rechtsradicalisme en niet uit het linksradicalisme. Wel hedendaags fascisme, Koos Kosters in Uruguay, maar geen RARA of KEN. *Harry Jansen:* Die hadden toch ook niet zulke verschrikkelijke gevolgen.

Marja Blom: Daar heb ik zo mijn twijfels over. Hedendaags fascisme bestaat niet, zeggen een aantal historici, wat nu rechtsradicaal is heeft heel weinig met fascisme te maken. Zo mogen de keuzes niet worden ge-

kleio

Vaak horen en lezen we de kreet 'het lijkt hier wel een politiestaat'. Uit alles blijkt derhalve dat ons bestel op een aantal punten ter discussie staat en wij achten de problematiek van dermate groot belang dat deze aan jonge mensen van 15 en 16 jaar niet onthouden mag worden.

'Toen in Thalburg' van deel 3vh. Evenals bij dat hoofdstuk kent 'Jongeren en de fuik van het fascisme' geen moraliserende of uitgesproken veroordelende benadering van het fascisme. Niet omdat de auteurs enige sympathie voor rechtsradicale ideeën zouden hebben, maar omdat huns inziens uitgesproken anti-propaganda eerder averechtse effecten heeft.

- het in de gaten krijgen of kwijtraken van eigen superioriteitsgevoelens ten aanzien van derdewereldbewoners en hun culturen, levenswijzen en godsdiensten; oog krijgen voor de eigen waarden en normen waarmee men anderen beoordeelt (relativeren van de eigen cultuur);
- begrip, respect en/of een positieve houding ontwikkelen ten aanzien van andere culturen;
- reëel staan tegenover ontwikkelingssamenwerking en acties voor de derde wereld vanuit een gevoel van solidariteit.

Bij de opzet van dit hoofdstuk zijn we geïnspireerd geweest door Michel Vovolle, *Mentaliteitsgeschiedenis*, Essays over leef- en beeldwereld, SUN, Nijmegen 1985. Voor hem, ex-marxist, vormen de concrete feiten van de sociale geschiedenis de 'kelder' van de historische wereld van mensen. Daarboven komt de sfeer van 'beleving', die zich weerspiegelt in folklore, volksverhalen en spreekwoorden en tenslotte wordt de 'zolder' van het gebouw van de mentaliteitsgeschiedenis gevormd door het vertoog (discours), de beschouwingen van denkers. Dezen hoeven niet *per se* de bestaande (arbeids)verhoudingen te legitimeren (ideologie van marxistische snit), ze kunnen ook afstand nemen van de geldende praktijk (utopisch bezig zijn). Zo is er een *dialectische* verhouding tussen concrete levensomstandigheden en de beschouwing; de ene laag wordt niet volstrekt door de andere bepaald. We realiseren ons dat het onderwerp van dit hoofdstuk door zijn conceptueel gehalte niet een van de gemakkelijkste is; calvinistische arbeidsopvattingen zijn niet simpel te begrijpen.

maakt, de sympathie ligt overduidelijk bij links en niet bij rechts. De schrijvers zijn veel te partijdig, alles ademt de sfeer van het IKON, het Anne Frank huis en de PPR.

Fokko Dijkstra: Wat mij zeer heeft verrast is, dat jullie in het aardige hoofdstuk 'Fuik van het fascisme' in de huid kruipen van iemand die er in gelopen is. Maar in de eerste alinea wordt dan toch weer geschreven over het rode nest, waarin de leerling in Duitsland geboren zou zijn. De familie Scholl wordt bekeerd, en er wordt bijvoorbeeld gesproken van 'onze' jeugdstormer wat op mij erg denigrerend overkomt.

Harry Jansen: Het doel van dit hoofdstuk was na te gaan wat de mogelijkheden waren om in de jaren dertig fascist te worden. Wij waren zelfs bang dat de leerlingen door onze benaderingswijze zouden denken dat wij reclame maakten voor het fascisme. Daarvoor waarschuwen we zelfs, maar we kozen wel voor de identificatie met vier verschillende jongeren.

Fokko Dijkstra: Ja, maar dan onderken je hoe het eigenlijk zou moeten, de eerste alinea zou juist moeten gaan over iemand die er in trapt.

Joke Rijken: Het grootste deel van de jeugd in de jaren '20 behoorde tot de 'gebonden jeugd', gebonden aan ideologie of levensovertuiging van huis uit of via de jeugdverenigingen. Als duidelijk voorbeeld daarvan wordt met die jongen uit dat 'rode nest' begonnen.

Marja Blom: Ik wil met een aantal voorbeelden laten zien dat jullie behoorlijk moraliserend zijn in de docentenhandleiding. Er staat 'het is een zaak dat wij het kleine fascisme in ons zelf in de gaten moeten houden'. De jeugd wordt gewaarschuwd tegen 'fascistische rattenvangers'. Er wordt niet op deze manier over de Culturele Revolutie in China geschreven. Er staat bijvoorbeeld ook in dat fascisten het verschrikkelijk vinden dat er een Duitse deling is. In het streven naar eenheid staan zij niet alleen, dat staat zelfs in de grondwet van de Bondsrepubliek.

Wanneer jullie het hebben over totalitaire systemen, moet je zowel linkse als rechtse systemen behandelen en de uitwassen van beide laten zien. Ik heb moeite met jullie links ideologische benadering. In de handleiding over de Sovjet-Unie wordt gesteld dat men Stalinisme niet met communisme moet verwarren anders zou men 'het kind met het badwater weggooien'. Er is duidelijk sprake van een kritische toon naar rechts en veel minder naar links.

Harry Jansen: 'Jongeren en fascisme' heeft beslist niet de bedoeling om te moraliseren, maar wij wilden laten zien waarom jongeren worden aangetrokken tot het fascisme. Daarom hebben we juist niet gekozen voor een kritische en verwerpende toon, want dat werkt alleen maar averechts.

Nico Maarsen: Ik deel Marja's indruk; mij is jullie stellingname ook opgevallen. Nu zegt

dit zeker iets over de mensen die het zo lezen, maar je moet aannemen dat leerlingen dat óók zo kunnen oppakken. Ik wil nog wel een voorbeeld geven, uit het hoofdstuk over de Verenigde Staten, daar gaat het om de minderheden. In dit hoofdstuk wordt ervan uitgegaan dat minderheden moeten integreren. De conclusies van het hoofdstuk wekken echter de indruk dat er met minderheden niet om te gaan valt, dat minderheden nooit tot elkaar zullen komen. Toch staat er een oproep om te integreren. *Joke Rijken:* Maar in de opdrachten wordt over dit soort zaken juist altijd naar de mening van de leerling gevraagd.

De doelgroep

Kleio: Het is duidelijk dat jullie met dit boek een bepaald soort docent op het oog hebben gehad. Welke docenten gaan dit boek gebruiken?

Harry Jansen: Natuurlijk kun je de redactie van *Vragen* niet indelen in de reactionair-conservatieve hoek. Maar wij willen het objectiviteitsideaal niet benaderen, omdat objectieve geschiedschrijving niet bestaat. Wij willen geen onpartijdigheid. Wij beogen wel een breed scala van docenten te bereiken, maar wij zien ook wel dat mensen die vroeger met *Novem* en *Rijpma* hebben gewerkt raar tegen onze methode zullen aankijken. *Joke Rijken:* Wij hebben ons gericht op de leerling-gerichte docent, die onderscheid wil maken tussen een Havo en een Vwo leerling.

Fokko Dijkstra: Wil je zeggen dat deze leerling een eigen kleur heeft en dat bijvoorbeeld daarom de politiek nagenoeg is weggelaten?

Joke Rijken: Ja, er is in deze afdeling vaak gebrek aan motivatie, die moet je stimuleren door concrete onderwerpen, door leuke aansprekende onderwerpen.

Nico Maarsen: Ik vind het een boeiend boek, het is 'aus einem Guss' geschreven. Er is geen verschil tussen de schrijvers te zien. Er is tussen de verschillende hoofdstukken een hoge mate van maatschappelijke ideële homogeniteit. Dit is ook de kracht van het boek. De schrijvers laten er geen twijfel over bestaan waar ze staan. Ze kiezen voor de onderdrukten, ze kiezen voor de problematiek van de jeugd. Hun hart zit links.

Ik ben het met Marja eens dat de eigen mening van de schrijvers zo min mogelijk moet doorklinken. De toonzetting is progressief, want je kunt je niet bij onrecht neerleggen. Het is niet tragisch, je wordt boos. Zo komt de andere partij echter te weinig aan het woord.

Fokko Dijkstra: Het is een merkwaardig

nieuw geluid. Na *Sprekend Verleden* waarin de standplaatsgebondenheid van de bronnen moest worden vastgesteld, stelt men nu dat het standpunt moet worden duidelijk gemaakt. Maar in hoeverre is dat dan nu ook weer achterhaald?

Joke Rijken: Vinden jullie dat nu in alle hoofdstukken?

Marja Blom: Het minst in het hoofdstuk over Athene.

Fokko Dijkstra: Jullie proberen ook verschillende standpunten te laten zien in het hoofdstuk over het fascisme.

Nico Maarsen: Ik vind de titel van dat hoofdstuk schokkend. Fascisme is een monster, een fuik waarin een onschuldig mens terecht kan komen. Noem het maar het kwaad.

Harry Jansen: Maar dat is toch een fuik!

Marja Blom: Je waarschuwt toch ook niet voor spoken die niet bestaan?

Harry Jansen: Moet die waarschuwing dan niet! Wat is er tegen om dat te laten zien!

Joke Rijken: En juist in dit hoofdstuk gaat het om het relativeren van 'goed' en 'fout'.

Fokko Dijkstra: Hier komt het weer. Geschiedenis moet licht op het bestaan werpen, maar je gebruikt geschiedenis om het bestaan vanuit een bepaald objectief te belichten. Het viel mij op dat er geen woord wordt gewijd aan de grote hongersnoden in Rusland in de jaren '20 en '30, terwijl alle materiaal er aanleiding toe gaf.

Harry Jansen: Natuurlijk heeft de redactie een bepaald gezichtspunt gehad. Noem het storyline of, om met Ankersmit te spreken, narratieve substantie, die de consistentie van ieder hoofdstuk vormt. Bij de Verenigde Staten is gewerkt vanuit het gezichtspunt van de smeltgoot, de natie samengesteld uit vele verschillende volken.

Fokko Dijkstra: Maar Ankersmit stelt dat dit gebruik grenst aan propaganda.

Harry Jansen: Je moet iets duidelijk vertellen en dat is geen propaganda.

Voor Havo-leerlingen

Kleio: Hoe werken leerlingen nu met deze methode die heel duidelijk gericht is op zelfwerkzaamheid? Is dit deel werkelijk speciaal geschikt voor de vier en vijf Havo-leerling?

Marja Blom: Bij mij in de sectie is er altijd een methodenstrijd geweest, die ertoe geleid heeft dat we al met heel wat methoden hebben geëxperimenteerd. Dan blijkt dat een docent altijd het beste werkt met de methode, waar hijzelf vóór is.

Joke Rijken: Dat blijft overal, een methode valt of staat met de docent. Als je niet wilt, doe je er ook niets mee.

Marja Blom: Leerlingen hebben bij *Vragen* wel moeite met het gebrek aan chronologische aanpak. Er is heel veel en passant informatie. Er wordt veel bekend verondersteld. Leerlingen moeten heel wat vragen stellen. Wanneer je daar op ingaat – en dat moet je – , dan kost de behandeling daarvan veel tijd. Daardoor wordt het zelfstandig werken van leerlingen weer ingeperkt.

Joke Rijken: De opbouw is duidelijk herkenbaar. Voor de leerlingen is er een heldere probleemstelling en de centrale noties zijn duidelijk aangegeven. Er zit sturing in elk hoofdstuk.

Nico Maarsen: Jeugdproblematiek na 1945; zo beschrijven we jeugdidenticatie, werkt dat? Testen jullie dat?

Fokko Dijkstra: Testen jullie uit of die identificerende achtergrond werkt?

Joke Rijken: Je laat zien dat een kind het product is van zijn eigen tijd.

Fokko Dijkstra: Het is spannend te zien of een kind zich kan identificeren met de tijd van zijn eigen ouders.

Joke Rijken: Leerlingen moeten gaan beseffen dat ze behoren tot een generatie. Er zit in het werkboek een vergelijking tussen de jaren '50 en '80. Die vergelijking toont een soort golfbeweging die er is in het denken van de jeugd. In deze perioden gaat het om geluk in eigen omgeving, terwijl het in de jaren '20 en '60 veel meer ging om het ideologisch bevolgende.

Fokko Dijkstra: Ik kan trouwens moeilijk beoordelen of dit boek geschikt is voor speciaal de Havo-leerling.

Marja Blom: In de handleiding wordt de vraag ook gesteld wat een Havo-leerling is. In ieder geval zijn er nu twee verschillende boeken voor de bovenbouw. Ik vind het gunstig dat er rekening wordt gehouden met het doorstromen van leerlingen naar het Vwo. Bij veel methoden is er maar één bovenbouwdeel en het is voor een leerling buitengewoon frustrerend hetzelfde boek nog eens te moeten doen. Wel vind ik dat er voor een Havo-leerling nog veel abstracties inzitten. Deze leerlingen willen graag verhalen. Neem nu bijvoorbeeld het hoofdstuk over Afrika, waar Nigeria als voorbeeld wordt genomen. De leerlingen worden aan het eind geacht dit model te kunnen toepassen op het gehele werelddeel. Dit is behoorlijk zwaar. Daarbij is er sprake van weinig mensen van vlees en bloed. Ze willen graag herkenbare personen, dat geeft duidelijkheid.

Joke Rijken: Dat probleem hebben we juist getracht op te lossen door het gebruik van egodocumenten. Neem hier maar weer het voorbeeld van het hoofdstuk over het fascisme. Daar krijgen ze de kans zich met vier personen te identificeren. En bij Nigeria bijvoorbeeld horen roman-fragmenten.

kleio

nummer 6/89
pagina's 22 en 23

7 Arbeid en vrije tijd

School betekende ooit vrije tijd 200

Welke vragen stellen we? 202

A

1 Leven in het paradijs? 204

2 Slaven en heren 207

3 Bid en zwoeg 211

4 Arbeid als beroep 214

5 Modern Times 219

6 Arbeid of vrije tijd? 225

B

Japan, een voorbeeld? 228

Marja Blom: Een ander nadeel vind ik, dat het vragen naar hun standpunt zonder dat ze over duidelijke informatie beschikken tot meningen leidt die berusten op drijfzand. Interpreteren is prima, maar de inhoudelijke basis is vaak flinterdun.

Nico Maarsen: Voor de eigenwaarde van de Havo-leerling lijkt het mij belangrijk dat er sprake is van een eigen Havo-boek. Vaak ziet een Havo-leerling zichzelf als iemand die geen Vwo kon doen en daar de pest over in heeft. Dit geeft een positieve benadering, je neemt hem serieus.

De verhalende docent

Kleio: In een mini-enquête van Malmberg wordt door de leerlingen aangegeven dat ze geschiedenis van een docent die veel verhalen vertelt bijzonder interessant vinden. Is daar binnen jullie methode ruimte voor?

Joke Rijken: We gaan er vanuit dat de tijd die

de docent aan uitleggen besteedt, beperkt moet zijn. De docent moet meer vrijheid hebben andere dingen te gaan doen. Bijvoorbeeld tijd om echte verhalen te vertellen. Daarom is veel aandacht besteed aan een begrijpelijke basistekst.

Harry Jansen: Zoals we in de inleiding stellen moeten niet alle vragen gemaakt worden. We bieden de docent een ruime keuze.

Marja Blom: Leerlingen moeten bij deze methode wel veel lezen, maar hebben daar in het algemeen geen hekel aan. Hun leesvreugde hangt immers af van tekstbegrip en de mate waarin het geschrevene boeiend is. Maar ook hier weer is de rol van de docent bepalend.

Toetsbaarheid

Kleio: Hebben jullie het gevoel dat door de minder politieke en feitelijke benadering van deze methode de toetsbaarheid vermindert?

Marja Blom: Ik vind het altijd heel moeilijk om te toetsen, maar dit boek geeft niet minder mogelijkheden dan andere boeken om te toetsen. Er zit genoeg in.

Joke Rijken: Je moet ook vaardigheden toetsen. De leerlingen moeten bronnen en tabellen kunnen interpreteren.

Harry Jansen: Er is een toetsenbundel in de maak net als bij de andere delen van *Vragen*, waar aandacht wordt gegeven aan alle toetsbare onderdelen en vaardigheden.

Chronologie

Kleio: De methode is niet chronologisch van opzet, missen jullie dat?

Marja Blom: Ik had toch graag wat meer chronologische overzichtsgeschiedenis gehad.

Joke Rijken: Ik geloof dat het een illusie is dat de leerlingen daar een helder inzicht in krijgen. Andere schoolboeken zijn op dit punt niet duidelijker. Zij behandelen de onderwerpen ook los van elkaar. Aan de chronologie is wel binnen de hoofdstukken veel aandacht besteed.

Nico Maarsen: Maar leerlingen vragen om chronologie.

Marja Blom: Jullie gaan binnen de onderwerpen creatief om met tijd maar over de chronologie ervan heb ik mijn twijfels.

Harry Jansen: Over deze chronologische ordening is heel wat overleg geweest. In de planning was er ook iets bedacht, maar het is er uiteindelijk niet meer uitgekomen. Ik vind op dit punt de structuur ook niet helemaal helder.

Joke Rijken: Er is bij de hoofdstukken sprake van een dwars- of een lengtedoorsnede in de tijd. We proberen daar een structuur in aan te brengen, waarbij de hoofdstukken met een lengtedoorsnede achteraan komen. Bij dit boek waren we echter bang, dat een duidelijk lengtedoorsnedehoofdstuk als 'arbeid en vrije tijd' het slachtoffer zou worden van het eeuwige tijdgebrek van de docent. Omdat we het een leuk en belangrijk onderwerp vinden hebben we het naar voren gehaald.

Nico Maarsen: Maar de leerlingen hebben bij heel veel zaken geen associaties die wij als historici wel hebben. Vandaar dat het mij aantrekkelijk lijkt wanneer jullie een soort Kultur Fahrplan maken, zodat jullie een soort chronologisch referentiekader schep- pen voor de leerlingen. Zij kunnen dan toch zien welke ontwikkelingen en gebeurtenissen samenvallen.

Joke Rijken: Het is inderdaad jammer dat de aanvankelijk geplande tijdbalk waarop alle hoofdstukken stonden aangegeven is wegge- vallen. Ik geloof ook dat het goed had ge- werkt.

Hoofdstuk 7

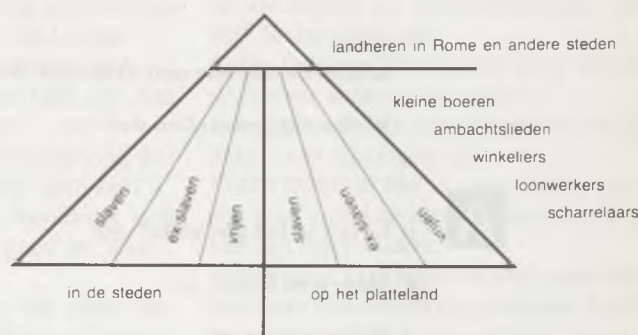
Arbeid en vrije tijd

A1 Leven in het paradijs?

- 1
 - a Waarom is drie tot vier jaar verschil in leeftijd bij kinderen van zo'n nomadenvolk functioneel?
 - b Waarom worden de kinderen zo lang aan de borst gehouden?
 - c Wat voor consequenties heeft die tijd tussen de geboorten voor het bevolkingsaantal?
 - d Is er een verklaring voor de arbeidsdeling tussen man en vrouw bij nomaden? Geldt zoiets ook voor de moderne tijd?
- 2
 - a Waarom moet een succesvol jager niet teveel opsnijden?
 - b Waarom spelen sociale contacten zo'n grote rol in het leven van de !Kung?
 - c Waarom past een hoge graad van technisch vernuft niet bij zo'n leefwijze?
 - d Waarom heeft schrift geen functie daar?
 - e Een !Kung-mens zou het verschil tussen vrije tijd en arbeid, zoals wij dat maken, niet begrijpen. Waarom niet?
 - f Zou het mogelijk zijn de leefwijze van de !Kung weer op wereldwijde schaal in te voeren? Waarom niet/wel?
- 3
 - a Hoe kan Lee beredeneren dat de prehistorische jagers en verzamelaars waarschijnlijk beter af waren dan de !Kung?
 - b Waarom schiet de wetenschap van de prehistorie tekort om een volledig beeld van het leven van tienduizenden jaren geleden te reconstrueren?
 - c Lee wilde de leefwijze van de !Kung *evenwichtig* beschrijven, dat wil zeggen niet idealiseren. Is hij daarin geslaagd?

A2 Slaven en heren

- 4
 - a De Romeinen hadden met deze slavenopstand meer moeite dan met andere slavenrebellieën. Wat waren de sterke punten van de Spartakeeërs?
 - b Welke redenen kun je noemen waarom de opstand wel moest mislukken?

- Een Duits hoogleraar in de oude geschiedenis, G. Alföldy, geeft in zijn *Römische Sozialgeschichte* ongeveer dit model van de antieke maatschappij.
- d Kun je uitleggen waarom door de opbouw van de antieke maatschappij de kans op effectief verzet van de werkers niet groot was?
 - e Waarom is dat in de moderne wereld anders?
- 5 Zo'n landbouwschrijver was Cato. Een van zijn adviezen: 'De landheer moet regelmatig een verkoping houden; hij moet de olijfolie verkopen als zij een mooie prijs maakt; wat er aan wijn en graan overschiet, moet hij verkopen; oude ossen, kalveren die niet meer gespeend worden, lammeren die niet meer gezoogd worden, wol, huiden, een oude wagen, oude ijzeren werktuigen, een oude slaaf, een ziekelijke slaaf, en wat er verder maar overbodig is, moet hij verkopen. Een familiehoofd moet verkoopziek, niet koopziek zijn.'
 - a '...wat er aan wijn en graan overschiet...' Wat wordt er dus met het merendeel gedaan?
 - b Men heeft Cato wel een keiharde 'kapitalist' genoemd. Terecht?

nummer 6/89
pagina's 24 en 25

Het werkboek

Kleio: Het werkboek ziet er prachtig uit. Hoe gaan de leerlingen met de vragen en opdrachten om?

Marja Blom: Ik heb wel met de onderbouw-delen van *Vragen* gewerkt, maar kan over dit

werkboek moeilijk oordelen, omdat ik het nog niet heb gebruikt. Er is duidelijk veel aandacht aan gegeven met als resultaat dat er zeer verschillend materiaal aangeboden wordt. Er zijn genoeg mogelijkheden tot uitwerking en extra verdieping, de vragen en opdrachten vergen beslist meer dan alleen reproductie.

Fokko Dijkstra: Ik zie het liefst vragen over het bronnenmateriaal in plaats van vragen over de tekst van de schrijvers. Dit soort vragen loopt in deze methode echter door elkaar.

Joke Rijken: Dat is expres gedaan. De gebruikers vroegen daar ook om. Ze willen ook het inzicht en begrip in de tekst van het leerlingboek kunnen toetsen. Wij hadden graag nog meer bronnen over een onderwerp, zodat je daar wat meer vergelijkende vragen over zou kunnen stellen.

Docentenhandleiding

Kleio: Het is duidelijk dat de auteurs veel belang hechten aan een goed uitgewerkte handleiding met veel verschillende lessuggesties. Toch worden deze handleidingen door docenten weinig gebruikt, omdat ze er doorgaans voor moeten betalen. Is zo'n handleiding echt nodig?

Fokko Dijkstra: Volgens mij moet een ervaren docent zelf maar zien of hij een handleiding aanschaft. Doorgaans zal hij over zijn lessen wel ideeën hebben.

Harry Jansen: Het is op zijn minst handig kennis te nemen van de doelstellingen van de schrijvers.

Nico Maarsen: Een beginnende docent heeft vaak behoefte aan duidelijke recepten en deze handleiding reikt daarvoor heel wat mogelijkheden aan. Ik vind dat een grote verdienste van dit boekwerk. Overigens kunnen ook ervaren docenten nog hier heel wat mee doen. Het spreekt hen aan op hun vakmanschap.

Fokko Dijkstra: Men moet er wel promotie voor doen, want handleidingen worden zelden gekocht en gebruikt.

Marja Blom: Ik vind de docentenhandleiding zeer goed gedaan, er staan heel veel praktische adviezen in en ook didactisch gezien ziet het er prima uit. Maar ook hier weer is de ideologische lading van de stofkeuze voor mij te hevig aanwezig.

Op de vormgeving werd zowel door de schrijvers als door de aanwezigen nog wel wat kritiek geuit. Door de haast waarmee de methode op de markt was gebracht, zitten er een aantal schoonheidsfoutjes in, die in een volgende druk nog verbeterd moeten worden.

- 35 Geef commentaar bij de gegevens van het tijdsbestedingsonderzoek voor 1975 en 1980. Kun je een verklaring geven voor de verschillen? Zie je tendensen die voor de toekomst belangrijk zijn?

Deelname en tijdsbesteding aan enkele vormen van vrijetijdsbesteding in één week 1975-1980 (personen van 12 jaar en ouder).

	1975		1980	
	Deelnemers in 1 week (%)	Gemiddelde tijdsbesteding deelnemers (uren)	Deelnemers in 1 week (%)	Gemiddelde tijdsbesteding deelnemers (uren)
<i>Media</i>				
televisie	94	10,4	96	10,3
radio	48	2,4	42	2,4
platen/banden	36	1,9	34	1,8
dagbladen	79	2,9	77	2,8
tijdschriften	84	2,2	81	2,3
boeken	50	3,2	49	3,3
<i>Uitgaan</i>				
bezoek café, bar, snackbar, sociëteit, club, dancing	37	3,0	33	3,0
restaurant	17	1,6	15	1,9
museum, tentoonstelling	6	2,0	5	2,1
toneel, cabaret, musical, opera, operette, concert, ballet	5	2,4	5	2,7
bioscoop, filmhuis	7	2,2	5	2,2
<i>Levensbeschouwing, politiek, vrijwilligerswerk</i>				
deelname aan politieke-, sociale- of vakorganisaties	10	3,3	10	3,5
verenigingswerk	9	4,4	11	4,2
hulpverlening, vrijwilligerswerk	20	3,7	22	3,5
godsdienstoefening	23	1,8	21	1,7
<i>Sport</i>				
sportbeoefening	26	3,5	32	3,1
bezoek sportwedstrijden	13	2,4	16	2,4
<i>Diversen</i>				
hobbybeoefening	66	4,8	66	5,6
vissen, jagen	3	5,4	2	5,1
uitstapjes, wandelen, fietsen	33	2,1	28	2,2

Bron: Tijdsbestedingsonderzoek, 1975 en 1980.

Ideetje misschien...?

'De fascinerende wereld van de Hunebedbouwers'

Zowel in de voorstellen voor de eindtermen voor het basisonderwijs als voor de basisvorming hebben hunebedden een plaats gevonden. In de eindtermenvoorstellen voor het basisonderwijs worden de Hunebedbouwers expliciet vermeld bij het onderdeel 'de agrarische leefwijze in de prehistorie'. In de eindtermenvoorstellen voor de basisvorming (eerste variant) komt in de begrippenlijst 'hunebedden' voor (overigens onder de preagrarische samenleving!). Lesmateriaal over de Trechterbekercultuur zal dus zeker in een behoefte blijven voorzien.

Het Nationaal Hunebedden Informatiecentrum in Borger heeft het initiatief genomen voor het uitbrengen van dergelijk lesmateriaal onder de titel 'De fascinerende wereld van de hunebedbouwers'. Het pakket bestaat

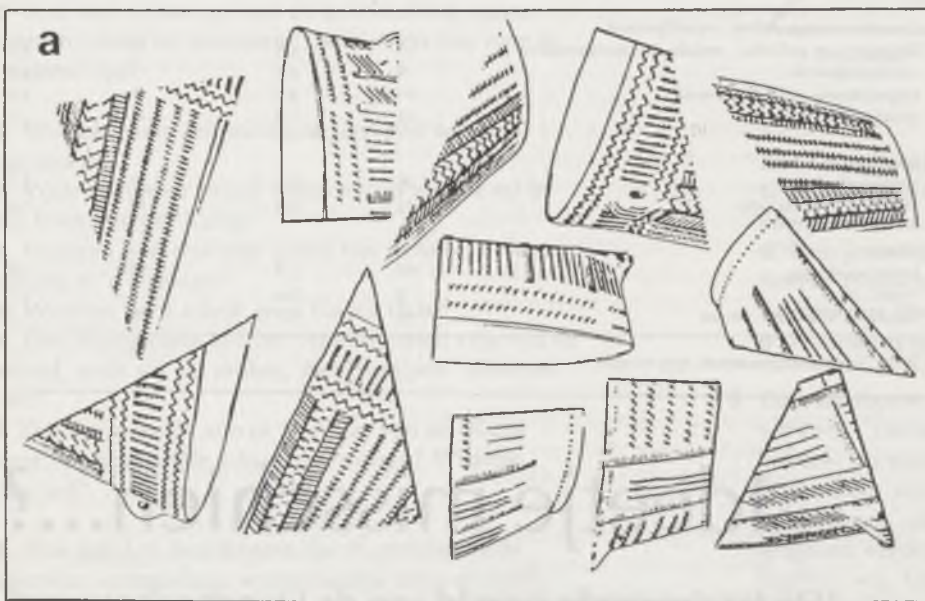
uit een uitstekend verzorgd informatieboek (45 blz.) en een deel met vragen en opdrachten, A4-formaat, dat gekopieerd kan (en mag) worden (31 blz.). Het materiaal is gemaakt voor de basisvormingsperiode.

In *De fascinerende wereld van de hunebedbouwers* wordt in vier hoofdstukken informatie gegeven over allerlei aspecten van de Trechterbekercultuur. De sporen van deze cultuur vormen het openingshoofdstuk van het boekje. Aspecten van het dagelijks leven staan centraal in het tweede en derde hoofdstuk: 'Bouwen en wonen' en 'Werken en leven'. Het vierde hoofdstuk is gewijd aan onderzoek en behoud. In tussenparagraafjes onder de titel 'In de kantlijn' wordt apart aandacht besteed aan de C₁₄-methode, aan

8. In een leerboek voor geschiedenis werd bij het verhaal over de hunebedbouwers deze tekening geplaatst.

Met de kennis die we nu bezitten, kunnen we vaststellen, dat de tekening op twee punten niet juist is. Vergelijk deze tekening met de tijdtabel op p. 8 en de tekening van een dorp op p. 24. Welke twee fouten kun je herkennen?

22. Aardewerkpuzzelopdracht

In thema 2 is je hopelijk duidelijk geworden, dat het een moeilijke klus kan zijn om de opgegraven scherven uit een hunebed bij elkaar te zoeken en weer tot de oorspronkelijke pot of emmer terug te brengen. Het werk van de restaurateur gaan we nu zelf doen. Je hebt daarvoor nodig: knipvel thema 3 vak A: een schaar en lijm.

a. De uitgeknipte stukjes zijn aardewerkscherven van twee complete aardewerkvormen. Leg de juiste stukjes bij elkaar en lijm ze onder elkaar in je schrift.

b. Zet er onder wat ze voorstellen, dus bijvoorbeeld een beker, of een schaal.

c. Kijk goed naar de wijze waarop ze versierd zijn. Bestudeer nu de typologie van het aardewerk op p. 29. Geef nu aan uit welke fase de aardewerkvormen afkomstig zijn en zet er bij welke de oudste en welke de jongste is.

mysterieuze verklaringen voor de hunebedden, aan de wandplaat van Isings en aan het werk van de archeoloog.

De tekst van de hoofdstukken wordt goed ondersteund door schema's, kaartjes, getekende illustraties, kranteberichten en foto's. Leerlingen, die dit boekje bestudeerd hebben, zijn op de hoogte van de belangrijkste aspecten van de Trechterbekercultuur, van de sporen ervan en van de noodzaak tot behoud van die sporen. Opvallend afwezig in het boekje is een uitnodiging om zelf eens op onderzoek te gaan: een hunebeddentocht in combinatie met bezoeken aan het Nationale Hunebedden Informatiecentrum in Borger en aan het Drents Museum in Assen.

Aansluitend op de tekst van het boekje zijn zeer gevarieerde vragen en opdrachten geformuleerd: rekensommen, fouten opsporen in tekeningen en teksten, puzzels, een fotopuzzel, kleuropdrachten, knip- en plakopdrachten en een meningsvormend spel. Een aardig idee om de begripsvorming te stimuleren vormen de opdrachten, die moeten resulteren in een geïllustreerde encyclopedie over de Hunebedbouwers. De begrippen, die een plaats in de encyclopedie moeten krijgen, zijn in de opdrachten vermeld; illustraties zijn in de vorm van knipvellen aanwezig.

Het lesmateriaal 'De fascinerende wereld van de hunebedbouwers' kan tijdens de geschiedenislessen geheel doorgewerkt worden en zo een deel uit het geschiedenisboek vervangen. Ook kunnen delen eruit gebruikt worden als de lestijd te beperkt is voor volledige behandeling. Daarnaast verdient het boekje een plaats in het documentatiecentrum van de basisschool en in de schoolbibliotheek in het voortgezet onderwijs.

H. Klompmaker en A.G. Liewes, *De fascinerende wereld van de hunebedbouwers*.

Borger, Nationaal Hunebedden Informatiecentrum en Meppel, Edu' Actief 1989, prijs f5.00.

Vragen en opdrachten, f5.00.

Inlichtingen: Nationaal Hunebedden Informatiecentrum, Bronnegerstraat 12, 9531 TG Borger, tel. 05998-36374.

Cees van der Kooij

'Met je vingers aan het verleden'

De Stichting Stadsarcheologie Nijmegen heeft een lespakket samengesteld, dat de mogelijkheid biedt om leerlingen in de klas kennis te laten maken met archeologisch vondstmateriaal. Het lespakket is bedoeld om duidelijk te maken:

— wat archeologen doen met hun vondsten,

— welke problemen er aan bepaalde groeven vondsten kleven en
— hoe archeologen bepaalde problemen proberen op te lossen.

Het pakket is geschikt voor de hoogste klas van de basisschool en de eerste twee leerjaren van het VO en kan worden gebruikt door

groepen van tenminste 16 en ten hoogste 40 leerlingen.

Het lespakket bestaat uit acht (voor de basisschool zes) verschillende opdrachten, die in groepjes van ten hoogste vijf of zes leerlingen worden afgewerkt. Bij een deel van de opdrachten worden bewerkingen van het vondstmateriaal uitgevoerd (sorteren, restaureren, maken van afbeeldingen), bij andere worden vragen gesteld ten aanzien van de voorwerpen (identificeren, determineren). Elke leerling krijgt een formulier waarop de opdrachten staan beschreven en antwoorden en oplossingen kunnen worden ingevuld. Hoewel in groepjes wordt gewerkt, kan elke leerling eigen antwoorden kiezen.

De bij de opdrachten behorende authentieke voorwerpen worden op acht tafels uitgesteld en de klas wordt vervolgens in groepjes verdeeld. De groepjes wisselen steeds van tafel.

De leraar moet 1 lesuur besteden aan voorbereiding. Vervolgens is er een blokkur nodig voor het 'echte' werk. Het uitvoeren van de opdrachten vergt 80 minuten (om de 10 minuten wordt van tafel gewisseld). De resterende 20 minuten zijn beschikbaar voor een korte uitleg vooraf en een nabespreking. Tijdens het blokkur is een archeoloog aanwezig.

DE OPDRACHTEN

1. Aardewerkstempels

De eerste opdracht bestaat uit een kennismaking met een aantal scherven van het luxe Romeinse aardewerk terra sigillata, dat veelvuldig in onze streken is geïmporteerd. Dit type aardewerk werd vaak van een stempel voorzien. Het lezen en interpreteren van de stempels geeft informatie over de producent, de productieplaats en in veel gevallen een datering. Het lezen van de stempels is minder eenvoudig dan het lijkt. Letters zijn vaak in en door elkaar geplaatst om ruimte te sparen en de afdruk van een stempel kan onduidelijk of vervaagd zijn. Om het lezen van de stempels te vergemakkelijken wordt met vloeipapier een afwrijfsel gemaakt.

2. Botten

Acht verschillende bot- en met name kaakfragmenten moeten aan de juiste dieren worden toegeschreven. De grootte van de botten en vooral de kenmerken van de aan vlees-, gras- en alleseters eigen gebitten vormen het belangrijkste houvast.

3. Teken

In deze opdracht wordt getoond hoe een archeoloog uitgaande van een willekeurige scherf tot een getekende reconstructie van

het volledige voorwerp kan komen. Voor deze opdracht worden scherven van Romeinse potten gebruikt.

4. Hoeveel exemplaren?

Bij een stapel scherven van een aantal Romeinse potten van hetzelfde type wordt de vraag gesteld hoeveel potten er op zijn minst moeten zijn geweest. Hoe bepaalt een archeoloog dit aantal? Welke kenmerken zijn hierbij van betekenis? Over het algemeen zijn bodem- en randscherven het meest belangrijk. In dit geval kan het juiste aantal worden bepaald door te letten op kleine verschillen in de vormgeving van de randen.

5. Zeefmonsters

Bij deze opdracht blijkt dat zelfs uit kleine fragmenten en objecten veel informatie kan worden gewonnen die van belang is voor de reconstructie van het leefmilieu. Een zeefmonster, genomen uit een 18de-eeuwse beerput, wordt uitgezocht op botjes, pitjes en dergelijke, waardoor een beeld ontstaat van het voedingspatroon uit de betreffende tijd.

6. Determinatie

Van potten die intact zijn gevonden, zijn tekeningen gemaakt die naar type gerangschikt in naslagwerken zijn gepubliceerd. Wanneer men van een pot niet meer dan een of twee scherven vindt, kan men deze vergelijken met de tekeningen van de complete exemplaren en zo het type pot bepalen. In deze opdracht moeten vijf scherven van

Romeinse potten op die manier worden gedetermineerd.

7. Restauratie

Vaak wordt een voorwerp in stukken gevonden en opgegraven. In heel wat gevallen is het mogelijk de scherven aan elkaar te plakken en op die manier de oorspronkelijke vorm van het voorwerp te herstellen, ook al zijn niet alle stukken bewaard gebleven. Bij deze opdracht moeten middeleeuwse en postmiddeleeuwse voorwerpen met plakband worden gerestaureerd.

8. Functiebepaling

Het is niet altijd meteen duidelijk waarvoor voorwerpen uit het verleden hebben gediend. Door te letten op de vorm en details in de vormgeving, sporen van gebruik en materiaalkeuze kan worden geprobeerd aan voorwerpen een functie tot te schrijven. Voor deze opdracht worden voorwerpen gebruikt uit de Romeinse tijd, Middeleeuwen en Nieuwere tijd.

Wanneer u meer wilt weten over deze mogelijkheid met echte voorwerpen te werken en iets meer wilt horen over de prijs (de bij de leskist horende archeoloog moet in ieder geval de reiskosten vergoed krijgen!) neem dan contact op met:

Stichting Stadsarcheologie Nijmegen
Achter de Smidstraat 5
6511 VE Nijmegen
Tel. 080-450575

Tot 31 oktober is in de Tuilerieën, de tuinen bij het Louvre in het centrum van Parijs een historisch pretpark te bezoeken. Op allerlei manieren komen aspecten van de revolutie aan de orde. Er is doorlopend toneel, op schavotjes staan sprekende 'standbeelden' – ik ben Charlotte Corday, weten jullie iets over mij? –, er worden films gedraaid en er is muziek. Natuurlijk zijn er ook veel kraampjes met Revolutie-T-shirts, Phrygische mutsen, revolutie-balpennen, -lucifers en -kaatspelen e.d. en ijsjes.

Het spektakel is goed georganiseerd, er lopen heel wat schoolklassen rond buiten

de vakantie en is erg leuk om een korte tijd te bekijken. Dit is een nieuwe manier om geschiedenis dichterbij mensen te brengen, overgewaaid uit de VS, en heeft iets uitgesproken aantrekkelijks, waar schijnlijk ook omdat de stad Parijs er nogal wat geld in heeft gestoken. Er werken beroepsacteurs en de accommodatie is heel aantrekkelijk.

Een bezoek kan ik van harte aanraden. Om de prijs, FF 5,-, hoeft u het niet te laten als u toch in Parijs bent.

Tineke Bogaerts

Boek van de maand

De Franse Revolutie zonder ideologie een handboek voor gevorderden

W. Velema bespreekt:

Donald M.G. Sutherland, *Revolutie en Contrarevolutie 1789-1815*.
Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1989.

Revoluties oefenen een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit op het type historicus dat graag grote lijnen en patronen in het verleden ontdekt. In deze geconcentreerde breukpunten zien zulke speculatief ingestelde vorsers een treffende concretisering van moeilijk grijpbare, langlopende historische processen. Hoe langer de termijn waarover hun beschouwingen zich uitstrekken, des te aantrekkelijker en onontkoombaarder lijken hun brede verklaringsschema's. Wanneer men diezelfde revoluties echter onder de microscoop van het detailonderzoek legt, blijft er vaak bijzonder weinig van het weidse panorama over.

Dit alles geldt in bijzonder sterke mate voor de Franse revolutie. Het valt moeilijk te ontkennen dat de negentiende eeuw een periode was waarin de burgerij een gewichtige maatschappelijke rol vervulde en waarin het industriële kapitalisme een ongekende bloei beleefde. Wanneer men met dat algemene gegeven in het achterhoofd terugblijkt, dan heeft het iets zeer aannemelijks om te veronderstellen dat de grote Franse revolutie van de late achttiende eeuw, met haar sterke internationale doorwerking, een belangrijke stap op weg naar deze triomf van de moderne burgerij en het kapitalisme is geweest. Dat althans meende de marxistisch geïnspireerde 'klassieke' historiografie van de Franse revolutie, een stroming die de geschiedschrijving over dit onderwerp gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw heeft gedomineerd.

Van dergelijke speculatie en ideologisch-politieke vooringenomenheid gespeend empirisch onderzoek heeft echter van deze omvattende interpretatie weinig of niets overgelaten. Het zogenaamde revisionisme, een richting die snel aan belang heeft gewonnen sinds de publikatie van Alfred Cobban's *The Social Interpretation of the French Revolution* in 1964, heeft op grond van detailonderzoek onomstotelijk aangetoond dat de Franse revolutie niet werd gedragen door een moderne burgerij en dat zij al evenmin resulteerde in een doorbraak van het indus-

triële kapitalisme. *Post hoc* betekende in dit geval zeker niet *propter hoc*.

Donald Sutherlands lijvige *Revolutie en Contrarevolutie. Frankrijk 1789-1815* kan worden beschouwd als de culminatie van deze onderzoeksrichting en als een synthese van het sceptische revisionistische onderzoek van de afgelopen vijftientig jaar.

Net als zijn revisionistische voorgangers is Sutherland vooral geïnteresseerd in sociaal-politieke en economische problemen en verwerpt hij elke eenvoudige duiding van de Franse revolutie als burgerlijk of kapitalistisch. Het boek begint met een korte weerlegging van de 'klassieke theorie van de burgerrevolutie' en eindigt met de conclusie dat het absurd is om de revolutie als een periode van 'kapitalistische doorbraak' te bestemmen.

Eveneens gelijk zijn mede-revisionisten zwelgt Sutherland in de rijkdom en complexiteit van het verleden, zonder zich overmatig te bekommeren over de noodzaak om tot heldere generalisaties te komen. Sutherland heeft zijn synthese, naar eigen zeggen, voor het grote lezerspubliek geschreven. Behalve het weglaten van voetnoten heeft de auteur echter weinig concessies gedaan: de informatiedichtheid is hoog, de argumentatie compact, en de lectuur van dit werk lijkt zonder voorkennis van de geschiedenis van de Franse revolutie beslist geen eenvoudige opgave.

Tijd en plaats

Sutherland heeft een in tal van opzichten opmerkelijk en ongebruikelijk boek geschre-

kleio

ven. Opvallend allereerst is de tijdsspanne die het werk omvat. Veel geschiedenissen van de Franse revolutie eindigen in 1799, waarbij dan meestal verreweg de meeste aandacht wordt besteed aan de jaren tussen 1789 en 1794. Sutherland echter gaat door tot 1815 en beschouwt de vijftientig jaar tussen het begin van de revolutie en de restauratie als een eenheid. Voor zijn uitvoerige behandeling van het *Directoire*, een periode die er in menig ander handboek ten onrechte bekdaad afkomt, verdient vermelding.

Opvallend ook is het geografische bereik van het boek. Sutherlands geschiedenis van de Franse revolutie is strict nationaal. Van de oorspronkelijk door de Amerikaanse historicus R.R. Palmer opgeworpen hypothese dat de Franse revolutie slechts een deel, zij het een zeer belangrijk deel, van een meer algemene laat achttiende-eeuwse golf van internationale democratische revoluties was is hier niets terug te vinden. Het buitenland komt slechts aan de orde voor zover het door Frankrijk wordt bezet of voor zover het de Franse staat direct militair bedreigt. Daar staat tegenover dat in dit handboek werkelijk heel Frankrijk wordt behandeld.

In veel overzichten van de revolutie staat Parijs centraal. Uitvoerige beschrijvingen van het optreden van de achtereenvolgende nationale regeringen, de clubs en de volksbewegingen in de hoofdstad domineren dan het betoog. Uit een dergelijke geschiedschrijving kan de indruk ontstaan dat alleen Parijs een dynamisch centrum van politieke activiteit was, terwijl de rest van het land in passiviteit of verbazing toekeek en volgde. De auteur toont overtuigend aan dat een dergelijke voorstelling van zaken volstrekt onjuist is. Bij Sutherland zijn de verhoudingen dan ook omgedraaid. De gebeurtenissen in Parijs blijven natuurlijk niet onbesproken, dat zou ondenkbaar zijn. Maar telkens richt de schrijver, die vruchtbaar gebruik maakt van de vele monografieën die gedurende de laatste decennia over de regio zijn verschenen, zijn blik ook onmiddellijk op de gelijktijdige ontwikkelingen in de talrijke provinciesteden en op het platteland.

Deze benadering is zeer evenwichtig en biedt de lezer vaak verrassende perspectieven. De heftigheid van revolutie en reactie in de provinciesteden weet keer op keer te verbazen. De bloedstollende tafereelen die de auteur schetst van revolutionaire terreur en contrarevolutionaire witte terreur in bijvoorbeeld Lyon maken het meer evident dat geen enkel verslag van de revolutie zich tot Parijs zou mogen beperken.

De grootste winst van dit regionale perspectief is echter de terugkeer van de boerenbevolking als hoofdrolspeler in het verhaal van de revolutie. In veel revolutiegeschied-

schrijving verdwijnen de boeren, toch de overweldigende meerderheid van de toenmalige Franse bevolking, na 1789 vrijwel volledig naar de achtergrond. Bij Sutherland blijven zij gedurende de hele periode terecht prominent aanwezig.

Ordering

Het meest opmerkelijke aspect van dit boek is echter de centrale these, een these die beschouwd mag worden als een poging om een oplossing te vinden voor de door de revisionistische historiografie veroorzaakte problemen.

Het revisionisme was als vorm van geschiedschrijving eerder destructief dan opbouwend van aard. In hun meedogenloos gedetailleerde studies toonden de revisionisten aan dat de bestaande algemene interpretaties van de Franse revolutie niet langer houdbaar waren. Maar voor het zo vakkundig vernietigde klassieke beeld van de revolutie als burgerlijk en kapitalistisch stelden zij geen werkelijke nieuwe synthese in de plaats. De Franse revolutie dreigde zo historigrafisch tot een chaos te worden. Dat probleem nu probeert Sutherland op te lossen door in plaats van de klassenstrijd de interactie tussen revolutie en contrarevolutie als een rode draad door de hele periode te laten lopen.

De revolutie, eenmaal begonnen, genereerde haar eigen tegenkracht, de contrarevolutie. Deze contrarevolutie bestond bepaald niet alleen uit een kleine groep vanuit het buitenland opererende reactionaire adellijke émigrés die een volledig herstel van het *ancien régime* wensten. Zij was integendeel, zo luidt de stelling van de schrijver, 'massaal, uitgebreid, hardnekkig en populair'.

Deze contrarevolutie veroorzaakte op haar beurt weer nieuwe revolutionaire maatregelen, zodat de hele periode werd gekenmerkt door een vicieuze cirkel van verzet, onderdrukking en nog meer verzet.

De vraag is nu natuurlijk in hoeverre deze interpretatie bijdraagt tot de totstandkoming van een nieuwe coherente interpretatie van het revolutionaire tijdvak. Het antwoord moet luiden dat zij dat slechts ten dele doet. De door Sutherland met haast onwaarschijnlijke detailkennis geschilderde dynamische wisselwerking tussen revolutie en contrarevolutie is zeker verhelderend. Zijn voortreffelijk gedocumenteerde stelling dat de contrarevolutie een veel massaler en belangrijker verschijnsel was dan tot nu toe veelal werd verondersteld is van groot belang. Verfrissend en overtuigend eveneens – en geheel in de stijl van zijn leermeester Cobban – is Sutherlands nadruk op het onvoorzienbare en onvoorziene verloop van de

gebeurtenissen. Zelfs het ogenschijnlijk zo doelbewuste programma van de terreur, zo benadrukt de schrijver, was niet het resultaat van een weloverwogen systeem, maar kwam onder druk van de omstandigheden tot stand. Uiteindelijk blijft zijn interpretatie echter tot op zekere hoogte onbevredigend. Dit moet vooral worden toegeschreven aan de vaagheid waarmee hij het begrip contrarevolutie hanteert. Met deze term worden zulke uiteenlopende verschijnselen aangeduid, dat zij haar waarde als interpretatief instrument soms lijkt te verliezen en eerder verwarring veroorzaakt dan helderheid schept. Contrarevolutionaire activiteiten konden uit de meest uiteenlopende situaties voortkomen en vertoonden een enorme diversiteit. Tot de contrarevolutionairen rekent de schrijver niet alleen de al eerder genoemde adellijke émigrés, maar bijvoorbeeld ook boeren, die meenden dat zij bij de initiële hervormingen van de revolutie onvoldoende baat hadden gevonden, geestelijken die weigerden zich neer te leggen bij de *constitution civile du clergé*, jongelui die zich aan de dienstplicht probeerden te onttrekken, monarchisten, bandieten, en lieden die op grond van hun geloof aanstoot namen aan de agressieve ontkersteningscampagnes.

Deze greep laat zien dat het hier een zo divers gezelschap betrof, met zulke uiteenlopende motieven, dat men zich kan afvragen of het gebruik van de generalisatie contrarevolutie wel altijd zinvol is. Niet revolutie en contrarevolutie zijn de eerste termen die zich aan de lezer opdringen bij de lectuur van dit boek. Als hij zijn indruk van de besproken periode moest samenvatten, zou hij aan één woord voldoende hebben: chaos. De heroïsche pogingen van Sutherland om deze chaos te ordenen dwingen bewondering af. Het door hem gekozen interpretatieve instrumentarium is echter niet krachtig genoeg om deze inspanningen in een volkomen bevredigend resultaat te doen eindigen.

De waarde van het boek

Sutherlands boek is door velen hoog geprezen. Simon Schama noemt het in zijn onlangs verschenen *Citizens. A Chronicle of the French Revolution* zelfs 'one of the most remarkable histories to have appeared in a long time'.

Deze lof is, zo mag uit het bovenstaande zijn gebleken, voor een belangrijk deel volkomen terecht. Als synthese van de revisionistische historiografie is dit boek een meesterstuk. Maar – hoe paradoxaal dit ook moge klinken – juist daardoor maakt het ook een wat gedateerde indruk. Sterker nog, wanneer men het vergelijkt met de richtingen die door

het meest recente revolutieonderzoek zijn ingeslagen is het zelfs verbazend eenzijdig en ouderwets.

Uit het onvermogen van het revisionisme om tot een coherente interpretatie te komen, een onvermogen dat door Sutherlands boek opnieuw ten dele wordt bevestigd, heeft een aantal historici gedurende het afgelopen decennium de conclusie getrokken dat het wellicht vruchtbaar zou zijn de aandacht eens te verleggen naar de door het revisionisme sterk verwaarloosde culturele aspecten van de Franse revolutie. Deze post-revisionistische historici, waartoe men bijvoorbeeld François Furet, Lynn Hunt en Keith Michael Baker mag rekenen, meenden dat de voortgaande accumulatie van steeds gedetailleerder sociaal-politieke analyses van de revolutie weinig zin had. Het revisionisme, zo opperden zij, bleef zich nog steeds, zij het met geheel andere resultaten, bewegen op het door de klassieke interpretatie van de revolutie als belangrijk aangewezen terrein. De uniciteit van de Franse revolutie lag echter in de door haar bewerkstelligde culturele transformatie. De revolutie was primair van belang als het beginpunt van een moderne en democratische politieke cultuur. Dit is ook het thema en de oriëntatie van wat waarschijnlijk de belangrijkste serie congressen uit de huidige herdenkingsperiode van de revolutie zal blijken te zijn (*The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*).

Nu kan men lang twisten over de aard van de politieke cultuur van de Franse revolutie. Zo kan men zich bijvoorbeeld afvragen of de kwalificatie modern in alle opzichten juist is. Maar dergelijke vragen doen hier niet ter zake. Waar het hier om gaat is de constatering dat in Sutherlands boek de culturele en ideologische component van de Franse revolutie vrijwel volledig ontbreekt, zowel in de tekst als in de bibliografie, waar bijvoorbeeld Furets baanbrekende werk *Penser la Révolution française* uit 1978 niet eens genoemd wordt.

Sutherland bagatelliseert voortdurend impliciet of openlijk alles wat met ideeën te maken heeft. Het mogelijke belang van de Verlichting voor de revolutie komt nauwelijks ter sprake. De naam van Rousseau, die tijdens de revolutie constant werd aangeroepen, wordt in het hele boek slechts twee keer genoemd. Hoe langer men in het boek leest, des te meer vraagt men zich af: waar ging die revolutie eigenlijk over? Was het werkelijk niet veel meer dan een irrationeel en chaotisch gevecht tussen toevallig ontstane krachten! Men zou uit Sutherlands synthese nauwelijks vermoeden dat de revolutie toch zeker ten dele voortvloeide uit verheven idealen over een nieuwe, rationele en humane politieke ordening.

De intense emotie en opwinding die de Franse revolutie teweegbracht, de stroom van geschriften en symbolen die zij naliet, dat alles mist men in dit overzicht. Sutherlands boek berooft de Franse revolutie vrijwel volkomen van haar ideologische betekenis en daarmee van een van haar meest cruciale aspecten.

En ook nu weer mocht een vertaling niets kosten...

Tot slot nog iets over de Nederlandse vertaling. De Engelse uitgave verscheen in 1985, de vertaling in 1989. Van haastwerk kan dus geen sprake zijn geweest. Toch is dit de enige verklaring die men zou kunnen bedenken voor de ronduit schandalig lage kwaliteit van het vertaalwerk. Hele passages uit het boek zijn onbegrijpelijk geworden en kunnen alleen met behulp van de Engelse tekst worden opgehelderd. Enkele voorbeelden moeten hier volstaan.

Het woord 'class' wordt bij voortduring (maar niet consequent) vertaald met 'stand'. Hierdoor wordt de analyse van een van de meest elementaire problemen in het debat over de revolutie, de vraag namelijk of het om een conflict tussen klassen of standen ging, onmogelijk. Sommige woorden worden in tegenovergestelde betekenis vertaald, zodat hele zinnen hun betekenis verliezen. 'Hazy' wordt 'duidelijk' (p. 10); 'a motion suppressing tax exemptions' wordt 'een motie die belastingvrijstelling voorstond' (p. 72). Bepaalde uitdrukkingen hebben de vertalers kennelijk helemaal niet begrepen. Een 'Protestant minister' is een predikant, niet een protestantse minister (p. 22). Op p. 113 is er sprake van 'een conflict tussen diverse theorieën over staatsbestuur en doctrines van directe democratie'. De lezer vraagt zich wanhopig af wat hier bedoeld kan zijn, tot hij in de Engelse tekst leest dat het een conflict 'between representative theories of government and doctrines of direct democracy' betreft.

Deze lijst van blunders zou moeiteloos kunnen worden uitgebreid. Het is een raadsel waarom een uitgever een vertaling van dit bedroevende niveau op de markt meent te moeten brengen. Sutherlands boek is vatbaar voor kritiek, maar het verdient zeker gelezen te worden. Wie daartoe overgaat schaffe zich echter de Engelse editie aan.

RECENSIES

In 't kort

IN 'T KORT is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen, worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt later besproken in 'Recensies'.

Marc Bloch geniet vooral bekendheid als mede-oprichter en redacteur van het tijdschrift *Annales*, dat in het interbellum de stoot gaf tot een heel nieuwe wijze van geschiedbeoefening. In de oorlogsjaren zette hij zijn ideeën over het vak op papier. Hij schreef zijn 'aantekenboekje van een ambachtsman' om leek en vakgenoot een kijkje te gunnen in de werkplaats. Hij houdt hierin een pleidooi voor een denkwijze die valse geschiedvoorstellingen onmaskert en een tegengif hoopt te bieden tegen nazistische of stalinistische uitwassen in de toekomst. Het onvoltooide *Geschiedenis als ambacht* is opnieuw vertaald en na archiefonderzoek gereconstrueerd door Marleen Wessel. SUN gaf het uit in de serie 'Sporen'. De prijs bedraagt f 29,50.

P.B.M. Blaas is de auteur van een serie historiografische opstellen. Vanuit één centrale probleemstelling, ook aangegeven in de titel van het boek: *Anachronisme en historisch besef*, heeft hij getracht de ontwikkelingen van de historiografie te verduidelijken. De bundel kost f 29,90 en verscheen bij Nijgh en Van Ditmar in Den Haag.

Vreemdeling in het Dal der Koningen gaat over Joeja, vizier van koning Thothemosis IV. Hij is lange tijd een raadsel voor egyptologen geweest. Hoewel geen lid van het koninklijk huis, werd hij begraven in het Dal der Koningen, waar zijn graf in 1905 werd ontdekt. De buitengewoon goed bewaard gebleven mummie heeft een sterk

semitisch uiterlijk, wat doet vermoeden dat Joeja niet van Egyptische komaf is. Ook zijn naam is uitheems en er zijn vele aspecten aan zijn begrafenis die strijdig zijn met de Egyptische gewoonten. Auteur Ahmed Osman komt tot de conclusie dat de oudtestamentische Jozef en Joeja één en dezelfde persoon zijn. Het boek dat f 39,90 kost, kwam uit bij Strengtholt Uitgeverij in Naarden.

De polis, de vroegste Helleense lyriek, het denken en de godsdienst van de Hellenen en de betekenis van de beeldende kunst in het oude Griekenland komen aan bod in *Hellas en wij* van R. Stock (Acco, f 43,50). De auteur vraagt zich tevens af welk belang dit alles heeft voor ons, nu.

Na anderhalve eeuw Portugese bezetting nestelt een Nederlandse handelsorganisatie zich in het bestuur van een exotisch gebied met een hoge beschaving. De inzet is het handelsmonopolie van kaneel en andere kostbare waren, bestemd voor Europese en Aziatische markten. Na zich te hebben meester gemaakt van handel en bestuur voert de Compagnie ook op Nederlandse leest geschoeide rechtspraak en onderwijs in. Deze en vele andere facetten van de 'Dutch period' op Ceylon komen aan de orde in *Het machtige Eyland*, een bundel opstellen onder redactie van R. Kromhout, die verscheen bij SDU in Den Haag.

Bij Wolters-Noordhoff/Forsten kwam *Adel in de Ommelanden* uit van H. Feenstra (f 50,00). Het boek behandelt de adel

in het kustgebied tussen Lauwers en Eems, van de Friese hoofdelingen tot en met de jonkers van het Ancien Régime (13de-19de eeuw). Daarbij komen vooral sociale ontwikkelingen aan de orde, zoals het probleem van het ontstaan van een 'adel' in de Friese landen, die eigenlijk helemaal geen adel was. Op economisch vlak was deze groep een factor van betekenis, vooral tijdens de Republiek, toen zij op het toppunt van haar politieke macht stond. Het boek wordt besloten met de vraag naar het hoe en waarom van het verdwijnen van deze oude plattelandselite.

De geschiedenis van het recht en de rechtspraak heeft zich de laatste 15 jaar ontworsteld aan de anekdotiek van geruchtmakende processen en sensationele executies. Men is meer gaan zoeken naar het algemene, de doorsnee, de ontwikkelingen op lange termijn. *Nieuw licht op oude justitie* onder redactie van Sjoerd Faber is een illustratie van die nieuwe ontwikkelingen in de rechtsgeschiedenis. Aan de orde komen onderwerpen als: de briefwisselingen tussen de rechtbanken, de notaris en het strafrecht en de vervolging van overspel en ontucht. Coutinho in Muiderberg gaf het boek uit. De prijs bedraagt f 24,50.

Diplomacy and revolution bespreekt de conferentie van 1830 in Londen over de scheiding van België en Nederland. De auteur J.S. Fishman gaat met name in op de relaties die de deelnemende landen (Engeland, Frankrijk, Rusland, Pruisen en Oostenrijk) met elkaar onderhielden. Naast de verschillende overwegingen van de diverse landen blijken vooral diplomatieke zetten het uiteindelijk resultaat te hebben bepaald. Chev-uitgeverij in Amsterdam gaf het boek uit.

Raspoetin, de legendarische monnik en gebedsgenezers, kreeg door zijn 'bovennatuurlijke' heilzame gaven grote invloed op de tsarina en via haar op de tsaar en diens politiek. Zijn tegenstanders brandmerkten hem als een gevaar voor de staat en de autocratie. Toch bleef zijn positie aan het hof lange tijd onaantastbaar. De in 1980 verongelukte Andrej Amalrik schreef er zijn laatste boek over, dat onder de titel *Raspoetin* verscheen bij Heureka in Weesp (f 39,50).

M. Damen en J.W. Oerlemans zijn de schrijvers van *Radical bewegingen en sociale mobiliteit in Duitsland (1870-1933)*, een bibliografie van artikelen en monografieën. Het belangrijkste doel van de auteurs was een apparaat samen te stellen om een snelle oriëntatie op deze onder-

werpen mogelijk te maken. De prijs van de bibliografie bedraagt f 40,00 en hij is te bestellen bij het Historisch Seminarium (Spuistraat 134, 1012 VB) Amsterdam. Bij hetzelfde instituut verscheen ook *Republikaaner ohne Republik* van Willem Melching. Daarin analyseren de journalisten van de *Weltbühne* de tekortkomingen van de eerste Duitse democratie. Sommige historici beschouwen de medewerkers van de *Weltbühne* daarom als de doodgravers van de Republiek. Melching betwist dit standpunt; als linkse intellectuelen beschouwden zij het juist als hun taak door kritiek de democratie te versterken. Centrale thema's in het boek zijn: Amerika en Rusland, sexualiteit, anti-semitisme en zionisme, internationale betrekkingen en de binnenlandse politiek. De prijs ervan bedraagt f 35,00.

Simon Wiesenthal baseerde zijn roman *Vlucht voor het noodlot* op een authentieke geschiedenis, een verhaal van jagers en gejaagden, van mensen en moordenaars. De hoofdpersoon is de geleerde Camillo Torres die met zijn dochter Ruth Wenen probeert te ontvluchten. Ze ontkomen niet in één keer aan de nazi's, maar moeten telkens verder trekken op weg naar het beloofde land. Met zijn hoofdpersoon wil Wiesenthal de ervaringen van de joden in Wenen in verband brengen met de geschiedenis van de Spaanse joden tijdens de inquisitie. Geweld speelt daarbij een centrale rol. Het boek verscheen bij Becht in Haarlem. Het kost f 29,90.

Theo Salemink en Bert van Dijk analyseren in *Apartheid en Kerkelijk verzet* overeenkomsten en verschillen tussen de apartheidspolitiek en het nationaal-socialisme. Zij betrekken hierbij het ontstaan en de groei van het kerkelijk verzet tegen de apartheid. De nationaal-socialistische trekken hiervan waren voor bijvoorbeeld dominee Allan Boesak overduidelijk zichtbaar; hij noemde de architecten van de apartheid de 'geestelijke kinderen van Hitler'. De Horstink in Amersfoort gaf het boek uit. De prijs bedraagt f 29,00.

Voortgang zonder samenhang van de onderzoekers Rob Neij en Ernest Hueting gaat over het functioneren en de interne dynamiek van het welzijnswerk in Nederland. Zij hebben gemikt op het samenstellen van een standaardwerk, de geschiedschrijving van de ontwikkeling van het naoorlogse welzijnswerk. In de studie ligt de nadruk vooral op de machtsverhouding tussen de organisaties van de overheid en die van het particulier initiatief in de periode 1944-1974: de jaren van groei en bloei van de maatschappelijke dienstverlening. De geïllustreerde uitgave

omvat drie delen (totaal 900 pagina's). De serie verscheen bij de Walburgpers in Zutphen en de prijs van de 3 delen samen bedraagt f 59,50.

Kees Torreman

ARCHEOLOGIE

Ruth Whitehouse & John Wilkins, *Opgegraven beschaving. De geschiedenis van de beschaving aan de hand van archeologische vondsten*. Gaade, Veenendaal 1987, 206 blz., talrijke illustraties in kleur en zwart-wit.

'Ha, een boek van Gaade', met positieve vooringenomenheid begon ik aan de lectuur van *Opgegraven beschaving*, een boek dat door onderwerp en uiterlijke verzorging recht doet aan de reputatie van de uitgeverij. Als ik het goed begrijp is het de bedoeling van het auteursduo een vergelijkende beschrijving te geven van civilisaties om daardoor het gemeenschappelijke en het verschillende te laten uitkomen. Eerst worden de diverse oude beschavingen stuk voor stuk gepresenteerd; we gaan van Mesopotamië naar de Indus, vandaar naar China, en we passeren op onze tocht onder andere ook de culturen van Midden- en Zuid-Amerika. Dan komen de verschillende aspecten van civilisatie aan de orde, telkens in een comparatieve opzet: steden, gezag, economie, godsdienst, schrift, technologie, plaats van het individu. Tenslotte bespreekt een hoofdstuk de gang van een beschaving, terwijl het boek wordt afgerond met een stuk over het denken van de archeoloog.

Deze aanpak is veelbelovend, maar de uitwerking is erbarmelijk slecht. In plaats van met een visie orde te scheppen in de chaos vergasten de schrijvers ons op plichtmatige verhalen over verschillende inzichten van allerlei geleerden. De eigen gedachten van de auteurs zijn van een blubberig soort. Stokpaarden als de overgang van tarwe naar gerst in Mesopotamië wegens de verzilting en de cire-perdue-methode bij het bronsgieten worden tot vervelens toe bereden. De filosoof Popper wordt van stal gehaald om de pseudo-diepzinnigheid te adstrueren dat een techniek als het schrijven zowel goede als slechte kanten heeft (p. 138). Er worden onbegrijpelijkheden gedebiteerd als 'Colin Renfrew heeft geprobeerd de wiskundige caatastrofetheorie toe te passen op de ondergang van de beschavingen' (p. 171; cursive-ring van mij: begrijpt u het?).

Er staan aperte onjuistheden in zoals: het woord Colosseum is afgeleid van kolossaal (p. 76/7). Verbaasd ziet de Romereiziger het theater van Marcellus aangeduid als dat van

kleio

Maxentius (p. 192). De vertaalster, mevr. drs. M.W. Blok, heeft alles nog erger gemaakt. En tenslotte heeft de corrector van Gaade ook het zijne bijgedragen om eens een echt mislukt boek te produceren: Monoïsche beschaving, Eurkeim (bedoeld: Durkheim), *verwarmde* pogingen i.p.v. *verwarrende* pogingen; op iedere bladzijde is wel wat mis.

Gaade moet dit boek als haar traditie onwaardig maar gauw in de ramsj gooien en de Kleiolezer moet het alleen – tegen een bodemprijs – kopen voor de platen.

Jane McIntosh, *Archeologisch Handboek*, Gaade, Veenendaal 1988, 192 blz., talrijke afbeeldingen in kleur en zwart-wit. Prijs f 57,90.

Met een zet wordt een hele plank vol boeken omgeworpen: we hebben hier namelijk volgens de omslag 'voor het eerst een serieus en leesbaar overzicht van de beoefening van het vak archeologie'. Al die arme prutsers voor McIntosh toch! Met de stekels recht overeind ben ik aan de lektuur begonnen van dit handboek dat zich op het eerste gezicht in niets onderscheidt van die reeks van aantrekkelijke werken voor huiskamerarcheologen. Zulke boeken hebben namelijk letterlijk een *aplibi*-functie, net als reisboeken: bij de open haard met een glas fonkelende port in de hand, geniet je ervan hoe een ander door kannibalen wordt begeerd of in de modder woert.

In het eerste deel krijgen we het obligate Schliemann-Evans-Leaky-verhaal over de grote voorgangers. De stijl is enigszins zwaarmoedig, met tot nadenkende stemmende wendingen als een *vibrerende* beschaving, *semi-mythische helden* en een Apollotempel *de horizon delend met de Vesuvius, de verwoester van weleer*.

Pas als McIntosh in haar opgraverskuil komt, krijgt het verhaal inhoud. De wetenschap van het opgraven passeert in al haar aspecten de revue. Af en toe spreekt de schrijfster de lezer bestraffend toe: hij – die helemaal niet van plan was zijn handen vuil te maken – 'zou' bepaalde slordigheden 'niet moeten doen'. Het kan ook zijn dat het vertaalbureau dat tekent voor de verdietsing het Engelse 'should not' wat zwaar heeft vertaald. In ieder geval lijdt het boek aan een zekere tweeslachtigheid: de specialist krijgt een soort repertorium van archeologische technieken zonder diepgang of verwijzingen (het was toch een handboek?) en de leek kan van alle geleerdheid alleen maar met gepaste eerbied kennis nemen: alles – bijvoorbeeld het hele arsenaal van dateringstechnieken – wordt even aangestipt.

Voor de velen die op enige afstand het archeologisch bedrijf met belangstelling vol-

gen, is dit verzorgde boek een aantrekkelijke inventarisatie. Het lijkt mij minder geschikt als introductie, bijvoorbeeld voor de graver-tjes die zich tot hun geschiedenisleraar als deskundigen richten.
Anton J.L. van Hooff

MIDDELEEUWEN

R.I. Moore, *Ketters, heksen en andere zondebokken. Vervolg als middel tot macht 950–1250*. Ambo, Baarn 1988. Vertaling Tinke Davids. Oorspronkelijke titel: *The formation of a persecuting society: power and deviance in Western Europa, 950–1250*. (Basil Blackwell, Oxford 1987), 158 blz., prijs f 29,50.

Dit nieuwste boek van de Engelse mediëvist R.I. Moore is een belangrijke bijdrage aan de discussie over het ontstaan van de middeleeuwse onverdraagzaamheid tegen ketters en joden.

Het sterke punt is dat Moore een zeer interessante these poneert, die ingaat tegen de historiografische trend van de laatste jaren. Kort gezegd komt zij op het volgende neer. Niet het gewone volk nam het initiatief tot de joden- en kettervervolgingen van de elfde en twaalfde eeuw, maar de nieuwe politieke en kerkelijke machthebbers. De economische en sociale veranderingen na ca. 1000 hadden namelijk een nieuwe klasse van geletterden doen ontstaan, die de instituties van de nieuwe wereldlijke en kerkelijke machtscentra vormgaf en bemande. Deze *literati* gebruikten hun pas verworven macht al snel tegen hun aanvankelijke concurrenten, de al eeuwenlang geletterde joden en ook tegen de ongehoorzame maar nauwelijks echt gevaarlijke ketters. De vestiging van een bureaucratisch en centralistisch bestuursapparaat leidde dus tot de vervolgingen en niet een instinctieve en collectieve onverdraagzaamheid.

Het valt echter zeer te betreuren dat Moore deze these in een kort, rommelig en kennelijk haastig geschreven boek wil verdedigen. Het eerste en grootste gedeelte bestaat uit een nogal plichtmatig oplepelen van de diverse vervolgingsgeschiedenissen van de joden, ketters en melaatsen. (De in de Nederlandse titel vermelde heksen spelen geen rol in het boek.) Het tweede, interpretatieve gedeelte is beter, maar veel te kort om het complexe historische proces uit de these overtuigend te beschrijven. Voor een uitgebreide analyse van de opkomst van de *literati* na 1000 en de rol van de geletterdheid in de maatschappelijke veranderingen kan men beter het boek lezen waar ook Moore telkens naar verwijst: Alexander Murray, *Reason and society in the middle ages* (Oxford

1978). Voor de geschiedenis van de kettervervolgingen leze men dan Moore's eigen *The origins of European dissent* (Oxford 1977). Maar wie geen tijd of zin heeft om deze helaas nog steeds niet vertaalde boeken te lezen, moet dan misschien toch maar *Ketters, heksen en andere zondebokken* lezen, als een haastige samenvatting en rommelige synthese van beide fundamentele werken. De materie is er belangrijk en actueel genoeg voor. Niet voor niets luidt de Engelse titel van het hier besproken boek: *The formation of a persecuting society*. De moderne Westerse samenleving heeft haar beginpunt in de elfde eeuw, ten goede en ten kwade.
Hendrik Spiering

G. Duby, *De zondag van Bouvines. 27 juli 1214: de oorlog in de Middeleeuwen*. Agon, Amsterdam 1988 (oorspr. Franse uitgave, Parijs 1973), 245 blz., prijs f 39,90.

Op zondag 27 juli 1214 werd bij het Noordfranse stadje Bouvines een belangrijke veldslag geleverd. Twee coalities stonden hier tegenover elkaar: aan de ene kant de Franse koning Philips II Augustus met zijn bondgenoten, aan de andere kant de Engelse koning Jan Zonder Land en de Duitse keizer Otto IV met hun volgelingen. Wat de zaak nog gecompliceerder maakte was, dat paus Innocentius III, die aanvankelijk in de strijd om de Duitse kroon de Welf Otto gesteund had, nu zijn gunsten had overgedragen aan de Staufische Frederik, de latere keizer Frederik II; dit omdat Otto IV zijn belofte jegens de paus niet had nagekomen. Er stond dus heel wat op het spel bij deze slag, waarvan de beslissing zowel Frankrijk, Engeland, het Duitse Rijk als het pausdom aangang.

Duby's boek over deze befaamde middeleeuwse veldslag is, na een algemene inleiding, in drie delen verdeeld respectievelijk getiteld *De gebeurtenis*, *Commentaar* en *Mythevorming*. In het eerste deel bespreekt de auteur de samenstelling van de legers der twee partijen en geeft hij een vertaling van het verslag dat Guillaume le Breton van de slag schreef; deze tekst is afkomstig van het Franse hof en geeft dus het officiële relaas van de strijd, die eindigde met de overwinning van Philips II.

In het tweede deel van het boek filosofeert Duby naar aanleiding van deze gebeurtenis over de algemene problemen van oorlog en vrede in de Middeleeuwen, in de van hem bekende, soms wel wat barokke taal. Het gaat hier onder meer over de godsvredebeweging, (huur)soldatenbendes en toernooien. Dit gedeelte van het boek is naar mijn idee soms wat al te generaliserend. In het laatste deel gaat de auteur nader in op de 'geschreven sporen' die de veldslag heeft

nagelaten; daarbij gaat het dus om de schriftelijke bronnen die melding maken van de gebeurtenis als kronieken en gedichten. Ook na de Middeleeuwen komen op gezette tijden de sporen van de slag weer tevoorschijn, zo bijvoorbeeld in de zeventiende, maar ook in de negentiende eeuw, met name in het jaar 1870, wanneer Frankrijk en Duitsland opnieuw tegenover elkaar staan. Op de laatste pagina's trekt Duby een vergelijking met de hedendaagse oorlogvoering, waarbij hij als voornaamste overeenkomst tussen toen en nu ziet, dat men steeds Gods wil achter de feiten pooft te bespeuren.

Het boek wordt afgesloten met een chronologisch overzicht (1163–1227), een beknopte bibliografie (3 pp.) en de vertaling van een aantal bronfragmenten.

Zelf vind ik het erg jammer, dat een notenapparaat ontbreekt; helaas moeten we dat in de boeken van Duby wel vaker ontberen. De vertaling is over het algemeen goed, afgezien van een kleine vergissing nu en dan. Conclusie: de zondag van Bouvines is geen onaardig boek; het lijkt me echter dat het zonder enige voorkennis niet zo gemakkelijk te lezen is. Het boek lijkt me dus geschikt voor leraren dan voor leerlingen.

P. Bange

Horst Stern, *Man uit Apulië*. De Haan, Houten 1988 (oorspronkelijke Duitse editie 1986), 347 blz., prijs f 39,90.

Frederik II (1194–1250), keizer van het Heilige Roomse Rijk, 'Eerste na God' én Hohenstauf, was in vele opzichten dé bepalende persoonlijkheid van de dertiende eeuw. Zijn tijdgenoten noemden hem aanvankelijk het 'Kind uit Apulië' (vandaar de titel van dit boek) en later 'Stupor Mundi (Verbijsteraar der Wereld)' omdat ze niets begrepen van zijn gedrag, zijn politiek handelen en zijn wetenschappelijke interesses. In het Nederlands is er nog nooit een boek over deze wonderbaarlijke man verschenen. Maar in Duitsland verschijnen publicaties over Frederik II met de regelmaat van een klok; alleen al sinds 1976 drie biografieën, twee artikelenbundels, twee romans, waaronder die van Stern, en talloze artikelen.

Voor die belangstelling zijn er mijns inziens twee redenen. Ten eerste natuurlijk de persoon Frederik II. Geboren in 1194 als zoon van keizer Hendrik IV en kleinzoon van Frederik Barbarossa werd hij al op tweejarige leeftijd koning van Sicilië. In 1215 werd hij Duits koning en in 1220 Rooms-Duits keizer. Hij schreef een standaardwerk over de valkenjacht, zette in Zuid-Italië een staatsbureaucratie op, vocht een principiële strijd op leven en dood met de paus uit, sloot ver-

dragen met belangrijke moslimvorsten, omringde zich niet alleen met de beroemdste geleerden uit zijn tijd (met wie hij diepgaande discussies voerde) maar ook met de meest exotische dieren (die hij op zijn reizen meenam). Zijn uitgebreide harem was een doorn in het oog van iedere christen. Logisch denken stond bij hem voorop, maar zijn emotionele uitbarstingen die met enorme wreedheden gepaard gingen, waren berucht.

De tweede reden voor de grote belangstelling voor Frederik is gelegen in de Duitse geschiedenis. Na zijn dood in 1250 was er een Interregnum tot 1272. De Duitse vorsten, die tijdens het Interregnum geleerd hadden van hun onafhankelijkheid te genieten, hielden na 1272 de Duitse koningen zwak. Tot in de negentiende eeuw zou geen enkele Duitse koning of keizer ooit zo'n aanzien en macht verwerven als de laatste Staufer. Zelfs van een Duitse eenheid was eeuwenlang geen sprake meer. Pas in 1871 zouden Bismarck en Wilhelm I Duitsland weer macht, eenheid en aanzien geven.

In 'Man uit Apulië' laat de auteur Frederik II via – fictieve – persoonlijke papieren terugkijken op zijn leven. Stern neemt het bestaande beeld van de keizer grotendeels over. Uit het boek komt een vorst naar voren die zich omringt met wetenschappers en hun boeken, die alles rationeel probeert te benaderen maar tevens zinloos veel geweld toepast, die beslist niet gelovig is maar wel kettters laat vervolgen ('*Wie tegen God is, is tegen mij, de Eerste na God*'), die zeer geïnteresseerd is in dieren en hun gedragingen maar vrouwen als minderwaardige wezens ziet. Stern laat Frederik echter ook twifelen. Over de haalbaarheid van zijn grote politieke doel, het herstel van het bijna heel West-Europa omvattende rijk van Karel de Grote, onder andere.

Stern blijkt uitstekend op de hoogte van de literatuur over Frederik II en zijn tijd. Soms zo goed dat de lezer haast bezwijkt onder de overdaad aan namen en titels. Het meest boeiende aan dit boek is echter het spelen met feiten en fictie. Twee voorbeelden: Stern geeft een hele gedichtenuitwisseling tussen de dichter Walther von der Vogelweide (1170–1239) en Frederik weer. De gedichten van Walther zijn overgeleverd, die van Frederik – als ze al bestaan hebben – niet. Van de gedichten van Walther handhaaft Stern sommige zinnen en vervangt andere om een woordspeling bijvoorbeeld op Kohl te kunnen maken. Hij laat de keizer in een droom zijn vroegere raadsman De Vinea ontmoeten, die hij wegens verraad blind heeft laten maken. Stern laat De Vinea dat vertellen aan de hand van passages uit het door de keizer zelf geschreven boek over de valkenjacht,

klein

waarin uitgebreid beschreven staat hoe valken geblindeld moeten worden.

Kortom, een boeiend boek dat ook nog eens uitstekend vertaald is door Gerda Pancras. Het vereist echter een behoorlijke kennis van Frederik II en zijn tijd.

Wim Rongen

VERLICHTING

J.W. Oerlemans, *Rousseau en de privatisering van het bewustzijn. Carrièreisme en cultuur in de achttiende eeuw*. Wolters-Noordhoff, Groningen 1988, 254 blz., prijs f 49,50.

De cultuurhistoricus Oerlemans schetst de ideeën van Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) in samenhang met diens leven tegen de achtergrond van de maatschappelijke en culturele ontwikkelingen in het achttiende-eeuwse Frankrijk. Centraal staat de opwaartse sociale mobiliteit van het individu, het carrièreisme. Na 1700 ontstaan er in de afbrokkelende standenmaatschappij toenemende mogelijkheden om sociaal te stijgen. De 'philosophes' van de Verlichting juichen deze ontwikkeling toe en propageren de bevrijding van het individu uit de banden van stand en kerk. Oerlemans gebruikt in dit verband het wat beladen modebegrip privatisering. Rousseau heeft ten opzichte van het verschijnsel een ambivalente houding, die steeds negatiever wordt. Zijn leven lang is hij geobsedeerd door sociale stijging en de vrees voor sociale daling.

In Genève geboren als zoon van een horlogemaker en een patriciërsdochter groeit hij op in het milieu van zijn moeder. Hij wordt echter meegesleept in de val van zijn vader en komt in de leer bij een graveur. Deze eerste vernedering maakt diepe indruk op hem. Hij verlaat zijn geboortestad, wordt katholiek en vestigt zich in Frankrijk als beschermeling van Madame de Warens. Het verblijf op haar landgoed ervaart hij als een idylle. Het opbouwen van een bestaan via adellijke beschermers was niets ongewoons. Ondanks ruzies vindt Rousseau steeds weer nieuwe en hoger geplaatste beschermers. Verder heeft hij een tijdlang intensief contact met verschillende 'philosophes'. Zo is hij goed bevriend met Diderot en schrijft voor diens *Encyclopédie*. Ook in deze kring krijgt hij conflicten en rond 1750 gaat hij zich steeds feller afzetten tegen de wereld om hem heen.

Behalve op zijn sociale positie is Rousseau gefixeerd op de *intimité*. Deze plaatst hij tegenover de *amour propre*. Hij zoekt de *intimité* in de vriendschap, maar wordt daar voortdurend in teleurgesteld. Zijn toenemende achterdocht doet hem steeds weer

vriendschappen afbreken. Zijn zoeken naar *intimité* loopt uit op een relatie met het zwakbegaafde werkmeisje Thérèse Levasseur. Hij houdt haar echter ver van zijn wereld en brengt hun vijf kinderen naar een weeshuis.

De laatste 25 jaar van zijn leven is een periode van toenemend isolement. Na de publicatie van *Du Contrat Social* (1762) moet hij zelfs vluchten en wordt na veel omzwervingen door David Hume naar Engeland gehaald. Ook nu speelt de achterdocht hem weer parten en na heftige conflicten keert Rousseau terug naar Frankrijk, waar hij beschermd door leden van de hoge adel zijn laatste jaren in totale teruggetrokkenheid doorbrengt.

Oerlemans past de bespreking van Rousseau's werk in in de biografische schets. Reeds in het vroege werk is er verzet tegen sociale stijging, maar pas echt duidelijk wordt dit in de geschriften van na 1750. In de *Discours sur l'inégalité* (1755) komt Rousseau's idealisering van primitieve volkeren naar voren. Hij zet de ongereptheid van de *age d'or* af tegen de verwordenheden van de moderne samenleving. Tegenover het vooruitgangsgeloof van de Verlichting stelt hij het verval. In *Julie ou la nouvelle Héloïse* schetst hij een idyllische gemeenschap waarin stijgingsambitie en *amour propre* zijn uitgeschakeld en waarin de *intimité* overheerst, al ligt de bedreiging op de loer. Een pendant van de anti-stijgingsgedachte is de aanvaarding van de standenmaatschappij. De opvoeding van *Emile* is er op gericht de jongen te behoeden voor zowel sociale stijging als voor daling. Daarom moet hem een ambacht worden bijgebracht. In *Du Contrat Social* worden deze gedachten systematisch uitgewerkt. Het bindmiddel voor de mensen is de *volonté général*. Volgens Oerlemans is deze 'niet het voertuig van een autoritair of totalitair collectivisme, maar een fundamentele, individuele drijfveer' en fungeert de *volonté général* als tegenwicht tegen de *amour propre*. In zijn staatsinrichtingsvoorstellen voor Corsica en Polen vertaalt Rousseau zijn ideeën naar een concrete situatie toe.

Voor de docent kan het boek van Oerlemans zeer nuttig zijn bij het voorbereiden van een les, omdat hier een samenvatting van Rousseau's belangrijkste werken wordt gegeven in samenhang met zijn levensloop en het tijdsbeeld, al komt dit laatste niet altijd even goed uit de verf.

Renger de Bruin

NEDERLAND

J.C. Boogman e.a., *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen*. De Haan, Houten 1988, 720 blz., prijs f 45,00.

De uitgave van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (AGN) is al decennia lang een prestige-project, zowel voor de redacteuren als voor de uitgevers. Maar met de verkoop van die volumineuze en luxe uitgave voor Nederland en Vlaanderen wil het de laatste tijd blijkbaar niet meer zo vlotten. De laatst verschenen AGN werd voltooid in 1982 en omvat 15 dikke delen, die samen aanvankelijk ruim f 2000,- kostten. Via enkele tussentijdse aanbiedingen is de prijs inmiddels gezakt tot een kleine f 700,- voor de hele serie; per deel betaalt men op het moment dus ongeveer f 100,- minder.

Over de laatste AGN is zelfs een symposium gehouden (Nijmegen september 1985). Daar waren onder andere de opzet en centrale gedachte achter het project onderwerp van discussie. Een kritiekpunt luidde dat de voor de vroegere perioden aangehouden indeling naar maatschappijtypen voor de laatste drie delen (over de nieuwste tijd) niet was volgehouden. Bovendien merkten velen op dat er, ondanks de pretentie van de titel, voor die nieuwste tijd sprake was van een volledig gescheiden behandeling van de geschiedenis van Nederland en België.

Het zal wel niet aan die kritiek gelegen hebben, maar onder bovengenoemde titel zijn nu juist alle 19 AGN-bijdragen betreffende Nederland uit de laatste drie delen (over de periode 1840–1980) in een eenvoudige paperback-uitvoering bijeengebracht. Zo kan men de 656 bladzijden met belangrijke overzichtsartikelen en nog eens 63 bladzijden met zeer uitgebreide en merendeels beredeneerde literatuuropgaven goedkoop aanschaffen. Wie dat eerder nog niet deed, zou nu zeker toe moeten slaan; de prijs/prestatieverhouding is erg gunstig.

H.J.C. Termeer

KLEIO KRANT

Verslag

Europäischer Umbruch im Zeitalter der Französischen Revolution in den Niederlanden und in Deutschland

Dit is de titel van de eerste internationale conferentie, die de VGN samen met haar zusterorganisatie van geschiedenisleraren in Noordrijn-Westfalen organiseerde. De conferentie kwam tot stand in samenwerking met de 'Landeszentrale für politische Bildung Nord Rhein Westfalen' en duurde van 27 t/m 29 april. De deelnemers waren ondergebracht in het 'Europa-Instituut Bocholt' en het Europese karakter van de conferentie zorgde voor de broodnodige financiële ondersteuning.

De conferentie werd geopend door Dieter Fischer namens de Landeszentrale für politische Bildung, waarna de heren Kat en Kuhn, vertegenwoordigers van respectievelijk de Nederlandse en Duitse vereniging van ge-

schiedenisleraren, de aanwezigen welkom heetten. Voor de eerste dag stonden een drietal lezingen op het programma: van een Duitse prof, die een uiteenzetting gaf over de crises van het Ancien Régime in West-Europa, een Nederlandse 'prof' (Anne Doedens), die een verhandeling gaf over de Nederlandse patriotten en een Frans germanist/historicus, die een uiteenzetting gaf over de ons aller bekende A.G.F. Rebman (Duits jurist, kind van de Verlichting, die in dienst trad van de Franse rechtspraak). Het programma van vrijdag bestond uit een zestal lezingen te Duisburg. Deze waren erg specialistisch, zij gingen namelijk over de positie en houding van de linker-rijnoever vóór, tijdens en na de Napoleontische tijd. Het was 's ochtends een hele zit, die 's middags pas werd opgepept met een kop koffie, waar in ieder geval de Nederlandse deelnemers al een anderhalf uur eerder aan toe waren. Gelukkig liet de Nederlandse conferentie-leider het toe, dat het middagdeel van het programma naar eigen inzicht ingevuld kon worden. Sommigen deden dit artistiek-cultureel: mu-

seumbezoek; anderen consumptief-cultureel: bezoek aan een Konditorei. De als 'Franse avond' bestempelde vrijdagavond had meer het karakter van een Zuid-Oost-Europese avond. Er werd gefluisterd, dat deze wijziging in het programma het werk was geweest van de Nederlandse 'Tagung-leiter' (Frits Kat).

De 'Tagung' was inhoudelijk aan lezingen niet altijd even boeiend, maar had een perfecte dienstregeling, waardoor ook ruimte voor persoonlijke contacten overbleef, in die mate, dat te spreken valt van een 'eenmalig' succes.

Het is te hopen, dat deze eerste internationale conferentie een traditie gaat worden; een reeks van internationale jaarlijkse, eventueel tweejaarlijkse contacten. Hiertoe zouden dan niet alleen een ijshockey dozijn Duitsers, een voetbalelftal Nederlanders, een zevental Françaises en een bridge-couple Duits sprekende Belgen aanwezig moeten zijn, maar ook een rugbyteam Walen en een korfbal-equipe uit Vlaanderen. Het evenement zou prachtig gehouden kunnen worden in een van de accommodaties

van de Freislandhal, het Fries zou voertaal kunnen zijn en het geheel zou onder leiding en subsidiëring van de commissaris van de koningin in Friesland tot een unieke happening kunnen uitgroeien. De financieel-economische eenwording van Europa zou zo in het Cultuurwalhalla Friesland een historisch-culturele navolging kunnen vinden. Thema van deze tweede conferentie zou de definiëring en differentiëring van het begrip 'patriot' moeten zijn: 'Europese eenwording en nationaal patriottisme', een geweldige trekker!

Nee, excuses voor dit cynisme, dat alleen de (Nederlandse) deelnemers zullen kunnen verstaan. Niet alleen voor de Europese eenwording, maar vooral voor de vruchtbare uitwisseling van ervaringen en opvattingen, juich ik het houden van dergelijke bijeenkomsten van harte toe. VGN (Frits Kat) hartelijk dank en wat mij betreft tot spoedig weerziens.

Jan de Ruiter

Bestuur

Nog steeds blijven de eindtermen een belangrijk onderwerp. De commissie is bezig nieuwe richtlijnen van het ministerie te verwerken. Ondanks de val van het kabinet en de beslissing dat de basisvorming niet door een de-missionair kabinet in de kamer gebracht kan worden, zijn de commissies gevraagd hun werk af te maken. De berichten over het welslagen van de commissie zijn niet ongunstig. Men tracht aan de wensen uit het veld tegemoet te komen. Er is sprake van globaal aangegeven inhouden, op zo'n manier dat de vrijheid van onderwijs wordt gewaarborgd, maar er toch wel duidelijke eindtermen staan.

Er is een brief uitgegaan naar de staatssecretaris om nogmaals aan te dringen op invoering van de HEG.

Wij zijn van mening dat haar demissionaire status dit besluit niet in de weg staat. Gezien ook de houding van de inspecteurs, die voor 1991 dezelfde onderwerpen hebben uitgekozen als het jaar daarvoor, is nu werkelijk haast geboden.

De staatssecretaris heeft afwijzend beschikt over de subsidie aanvraag van het KLOV. Zij vond dat dit werk nu moest worden overgenomen door de MATEM en de commissie vrouwen-geschiedenis. Wij hebben over dit onderwerp contact opgenomen met de commissie en zullen in overleg met de leden ervan verdere actie ondernemen. De oplossingen van Ginjaar lijken volledig ontoereikend. Het KLOV bood veel meer dan deze groepen ooit kunnen bieden.

Wij zijn druk bezig met plannen voor ledenwerving en de opzet van een organisatie van vrienden van het geschiedenisonderwijs. Ook de afdelingen hebben onze aandacht. Wij willen een netwerk opzetten van sprekers en onderwerpen die geschikt zijn voor lezingen in de verschillende afdelingen. Op die manier zouden de leden in hun eigen gebied aantrekkelijke nascholings kunnen volgen.

Daarbij zou het onontbeerlijke gezelligheidsaspect ruim aandacht kunnen krijgen.

Het Algemeen Dagblad heeft zaterdag 27 mei een aantrekkelijk artikel gewijd aan ons vak onder de kop 'Geschiedenis is in'. Naar aanleiding van een mini-enquête van Malmberg, waarin naar voren kwam dat leerlingen geschiedenis een leuk vak vinden, werd een school bezocht en de VGN gevraagd naar de visie op het vak. Een goede zaak.

De eindexamens gaven weer veel stof tot praten en nadenken. Wij hebben besloten, na overleg met de commissies Havo/Vwo en Lbo/Mavo, om de CEVO uit te nodigen te komen praten over het CSE. Er zijn te veel zaken die telkens weer ongenoegen oproepen en die voorkomen zouden kunnen worden. Wij vinden dat een jammerlijke zaak omdat dit geen reclame voor ons vak is. Vooral daar de kritiek op de examens ook door anderen dan docenten geschiedenis gegeven wordt. Daarbij lijken de resultaten van dien aard, dat de keuze van het vak in gevaar komt. En dat is iets wat we door de concurrentie van economie, handel en maatschappij-

leer en 'Kies Exact' helemaal niet kunnen gebruiken. Hoewel wij ons realiseren dat de examens voor volgend jaar alweer bij de drukker zijn, blijven wij toch de illusie koesteren dat (hoog) overleg helpt. De examens zijn wel korter en het bronmateriaal is niet langer louter illustratie. Maar er is nog zoveel meer!

Joke van der Leeuw-Roord

Het bestuur wil een netwerk opzetten van sprekers en onderwerpen voor regionale PA lezingen. Wie is er bereid zich in dit kader op te geven?

De afdelingen die lezingen willen organiseren krijgen de beschikking over een lijst van sprekers en onderwerpen. Op deze wijze willen wij trachten het de afdelingen wat gemakkelijker te maken wanneer zij het een en ander willen organiseren.

Geef u zich op of noem namen van diegenen die hun deskundigheid zelf betwijfelen.

Het Bestuur

PA _ BO

VGN

Op 19 mei 1989 vergaderde de commissie PA-BO bijna voltallig in Amersfoort. Er werd officieel kennis gemaakt met de nieuwe contactpersoon in het Algemeen Bestuur, Jet van Herwaarden, die de gehele vergadering bijwoonde.

De belangrijkste agendapunten waren:

- de stand van zaken met betrekking tot de eindtermen, met name de kanttekeningen van prof. A.K. Koekkoek, gemaakt tijdens het symposium van de Onderwijsraad 'De kwaliteit van het onderwijs' op 22 februari 1989 (zie bijvoorbeeld: 'School en besturen', april 1989, nr. 2, blz. 17);
- de ontwerp-criteriumlijst voor de analyse van bruikbaarheid van schooltelevisieseries op het gebied van geschiedenis voor het basisonderwijs. De lijst werd besproken en zal uitgetoetst worden door alle leden op de serie 'Leven in de middeleeuwen'.

Verder werd aandacht besteed aan de stand van zaken met betrekking tot de nieuwsbrief over historische jeugdliteratuur, aan de nota *De kwaliteit van het natuuronderwijs in de PABO* van de Nederlandse Vereniging voor het onderwijs in de Natuurwetenschappen (NVON) en aan verenigingsorganisatorische zaken.

De volgende vergadering is gepland voor 23 juni a.s., opnieuw in Amersfoort.

Cees van der Kooij

Oproep

Het Leermiddelenkader Geschiedenis wil op korte termijn in contact komen met docenten geschiedenis die in het Avo of Lbo werken met een van de volgende methodes: *Geschiedenis in onderwerpen*, *Verleden Tijd!*, *Vragen aan de geschiedenis*, *Sprekend Verleden* en *Kijk op tijd*. Deze methodes worden door het Leermiddelenkader Geschiedenis kritisch bekeken. Voor een complexe analyse is ook een beoordeling door docenten-gebruikers en door leerlingen noodzakelijk. Wie met een van de bovenstaande methodes werkt en bereid is een vragenlijst in te vullen (en door

ARCHEOLOGIE EN ONDERWIJS

een symposium op 26 mei 1989
in het Nationaal Hunebedden Informatiecentrum te Borger

De coördinator van het Nationaal Hunebedden Informatiecentrum Hein Klompemaker opende op vrijdag 26 mei het symposium 'Archeologie en onderwijs'. Het centrale thema van dit symposium was de vraag of er voor archeologie een plaats is binnen het geschiedenis-onderwijs en zo ja, welke. Analyse van lesmateriaal (schoolboeken) had uitgewezen, dat de archeologie in het algemeen en de Trechterbekercultuur met de hunebedden in het bijzonder er bekaaid afkomen. Reden waarom het Informatiecentrum zelf voor 12- tot 14-jarigen lesmateriaal ontwikkeld heeft 'De fascinerende wereld van de hunebedbouwers' (zie de rubriek 'Ideetje misschien...?' elders in dit nummer van *Kleio*).

Als eerste spreker zette Ton Bosman van de educatieve dienst van het Drents Museum uit Assen uiteen wat dit museum schoolklassen op archeologisch terrein te bieden heeft. Uitgebreid stelde hij het museumprogramma 'Van vuistbijl tot veenlijk' voor, met als belangrijke elementen de plaat, die de ontwikkeling van het landschap tijdens de prehistorie toont, en de bouwplaat van de tijd-molen.

Wat doet een archeoloog met de vondsten na een opgraving? Die vraag leidde in Nijmegen tot het onderwijs-programma 'Met de vingers aan het verleden', bestemd voor de bovenbouw van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Antoinette van Duyn van de Stichting Stadsarcheologie Nijmegen presenteerde een leskist en deed verslag van de ervaringen ermee. De inhoud van de kist wordt bestudeerd via doen en denkoprachten als identificeren, determineren, sorteren, natekenen, restaureren. Zo kunnen leerlingen twee lesuren lang zelf archeoloog spelen. (Voor verdere informatie: zie 'Ideetje misschien...?')

De secretaris van de onderwijscommissie van de Stichting Nederlandse Archeologie, B. Huisjes, plaatste een drietal kanttekeningen bij recente ontwikkelingen in de leerstofkeuze voor geschiedenisonderwijs. Allereerst toonde hij zich weinig gelukkig met de trits 'nomadisch-agrarisch-industrieel', met name niet met 'noma-

disch-agrarisch'. In de tweede plaats is hij van mening dat leerstofkeuzemodellen, zoals bijvoorbeeld dat van het project sociale wereldoriëntatie van de SLO, niet werken voor de prehistorie en ten derde waarschuwde hij tegen het gelijkstellen van etnografische en archeologische gegevens. En passant bepleitte hij om in het onderwijs de archeologische wijze van kennisverwerking centraal te stellen.

Na de première van de in opdracht van het Informatiecentrum vervaardigde film 'De fascinerende wereld van de hunebedbouwers' kwam de plaats van de prehistorie in het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs aan de orde. Cees van der Kooij vulde het onderwerp 'prehistorie' in aan de hand van het beeldvormingsschema, zoals beschreven in zijn boek *Verleden, heden, toekomst*. Daarbij besteedde hij onder meer aandacht aan methoden, jeugdliteratuur en centra, waar je kon leven als... Aan de hand van dia's wees hij op de grote invloed van de afbeeldingen in *Verleden land* – met name de tekeningen van Bob Brobbel – op het illustratiemateriaal in recent verschenen geschiedenismethoden voor de basisschool.

Fokko Dijkstra zocht in zijn inleiding over prehistorie in het voortgezet onderwijs naar antwoorden op de vragen of hunebedden een onderwerp voor het voortgezet onderwijs zijn en hoe de groeiende belangstelling voor prehistorie en archeologie te verklaren is. Hij wees daarbij op het effect van enerzijds de indeling van het verleden in maatschappijvormen en anderzijds de hang naar regionalisering.

De teksten van de voordrachten zullen door het Informatiecentrum gebundeld worden. Nadere inlichtingen: Nationaal Hunebedden Informatiecentrum, Bronnegerstraat 12, 9531 TG Borger. Tel. 05998-36374.

Cees van der Kooij

een groep leerlingen te laten invullen) wordt verzocht een brief(-kaartje) te sturen naar: W. Janssen, Scheldedal 63, 2904 HG Capelle a/d IJssel.

In het najaar zullen (uiteraard anoniem) verwerkte gegevens samen met de zakelijke gegevens in artikelen en brochures gepubliceerd worden. Met deze publicaties hopen de Landelijke Pedagogische Centra, waaronder het Leermiddelenkader geschiedenis ressorteert, een bijdrage aan het bewust kiezen van een methode te kunnen leveren.

Ontwikkeling lesmateriaal
Voor de opbouw van een netwerk van docenten die bereid zijn op enigerlei wijze bij te dragen aan de ontwikkeling van nieuwe leermiddelen voor het geschiedenis-onderwijs in Avo-Lbo zijn wij op zoek naar geïnteresseerden. Wij denken hier aan activiteiten als het geven van een mening over nieuwe materialen, participeren in een ressonansgroep,

deelnemen met een klas aan een try-out, analyseren van nieuwe lesmaterialen, ontwikkelen van lesmateriaal en dergelijke. Belangstellenden worden verzocht te schrijven naar bovenstaand adres.

J.J.A. Goeverneur

een tentoonstelling kinderboeken uit de boek en jeugd-kinderboekencollectie van het Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum tot eind oktober 1989

Deze expositie omvat een honderdtal boeken, die de 19e eeuwse schrijver/dichter J.J.A. Goeverneur voor kinderen schreef, vertaalde en vooral bewerkte. J.J.A. Goeverneur overleed op 17 maart 1889 en de tentoonstelling dient om na een tijdsbestek van een eeuw, de herinnering aan de toen zo populaire schrijver, die vooral bekend is gebleven door de figuur

'Prikkebeen', levend te houden en te activeren.

De boeken zijn geordend naar genre: Prikkebeen-uitgaven, kinderversjes en liedjes, kinderleven, bewerkingen van klassieken en sprookjes, en fabelboekjes in diverse uitgaven. Vanzelfsprekend is de nodige aandacht besteed aan de aantrekkelijke, illustratieve aspecten van deze historische kinderboeken.

De tentoonstelling is te zien in de studieruimte van de dienst boek en jeugd van het NBLC, Taco Scheltemastraat 5, Den Haag, ma. t/m vr. van 10.00–17.00 uur.

De Dubbelde Palmboom

BEDRIJFSRECLAME Affiches uit het Gemeen- tearchief, 1890-1950

Van 9 juni t/m 20 augustus is de tentoonstelling 'Bedrijfsreclame' te zien met affiches uit de periode 1890-1950. De expositie toont met reclameplaten van Rotterdamse bedrijven hoe deze bedrijven trachtten de klant te verleiden om hun produkt te kopen.

De opkomst van de moderne reclameplaat dateert van eind vorige eeuw. Dit was de tijd dat er ook in ons land steeds meer consumptieartikelen fabrieksmatig werden geproduceerd. Door de verkoop van deze merkartikelen ontstond de behoefte aan moderne reclamecampagnes,

waaronder het gebruik van affiches. Ook de verbeterde druktechnieken, eerst lithografie en later offset-druk, leidden tot veelvuldige affiche-reclame.

Om de mensen ertoe te verleiden hun produkt te kopen stond er op veel reclameplaten van voor 1900 een, soms sterk overdreven, afbeelding van de fabriek. Deze toonde hoe modern en eigentijds het gebouw was. Dit werd nog benadrukt door de aanduiding 'stoomfabriek' of 'stoomdistilleerderij'. Anderzijds werd de klant er, net als nu, op gewezen dat men volgens oude tradities te werk ging, wat de kwaliteit van het produkt moest waarborgen. Een deel van de tentoonstelling verwijst naar het internationale karakter van de industrie in de havenstad Rotterdam.

Museum De Dubbelde Palmboom
Voorhaven 12
3024 RM Rotterdam-Delfshaven

Nederlands-Australische
tentoonstelling 'Schip-
breuk! Echo's uit een ver-
leden'

8 juni t/m 17 september

In 1988 vierde Australië zijn tweehonderdste verjaardag ondermeer met de reizende tentoonstelling 'Shipwreck!'. Daarin werd getoond dat de contacten tussen dit 'vijfde continent' en Europa van vroeger datum zijn dan de officiële stichting van Sydney in 1788. In deze expositie waren voor het eerst allerlei vondsten van schepen, vergaan voor de Westaustralische kust te zien, zoals de Batavia (1629), de Vergulde Draeck (1656), de Zuytdorp (1712),

de Zeewijck (1727) en nog enkele andere schepen. Immers, met een zekere regelmaat leden Hollandse en Engelse schepen in de 17e en 18e eeuw schipbreuk op de verraderlijke riffen in het ondiepe water voor de kust van wat toen nog 'Terra Incognita' was. In 1963 werden de restanten van de 'Batavia' en zijn lading door duikers gevonden. Deskundigen van het Western Australia Museum in Fremantle onderzochten het wrak en borgen delen van de lading en de romp van het schip. Vondsten uit dit bekende schip - waarvan een replica wordt gebouwd in Lelystad - zijn op de tentoonstelling te zien.

Het geëxposeerde materiaal dat gereisd heeft langs acht Australische steden en dat is aangevuld met collectie van het Maritiem Museum, bestaat uit navigatie-instrumenten, zilveren voorwerpen, geschutstoebehoren, specerijen, steengoed, glas, chirurgijns- en rookgerei. In het oog springend is het geraamte van Andries de Vries die het leven liet op 'Beacon Island', beter bekend als 'Batavia's Kerkhof'. Ook te zien is een ingekleurde gravure, een ontwerp voor een zetting van een Romeinse cameo, uit het bezit van de schilder Pieter Paul Rubens, die de cameo via een bewindhebber van de V.O.C. aan de Maharadja van Jahangir wilde verkopen. De cameo vormde destijds, samen met andere kostbaarheden, de schat van de 'Batavia'. Op de tentoonstelling spreekt een gevangene van het Engelse schip 'Pandora' de bezoekers toe; ook is er een computerspel ontwikkeld dat de navigatieproblemen uit die tijd duidelijk maakt. Het verbeeldt de wijze waarop in de 17e eeuw de koers naar Australië moest worden bepaald. Diverse films die betrekking hebben op de Batavia en het opduiken van wrakken, zullen tijdens de tentoonstelling worden vertoond.

Cyprus eiland van Aphrodite

Van 3 juni tot en met 3 september 1989 is in het Allard Pierson Museum, Archeologisch Museum van de Universiteit van Amsterdam, een grote internationale tentoonstelling gewijd aan de antieke beschaving van Cyprus te zien. Over een vloeroppervlak van 250m² zijn ongeveer 300 - veelal onbekende en niet eerder in Nederland tentoongestelde - voorwerpen, daterend uit de periode tussen 4000 vóór Chr. en 300 na Chr. bijeen gebracht. Centraal staat de verering van een vrouw-godin.

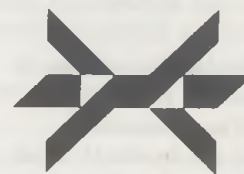
Reeds in de vroegste periode werd een vrouwelijke godin vereerd op het eiland.

In de latere tijd was Aphrodite, de godin van de schoonheid en de liefde, de belangrijkste godin op Cy-

prus. Haar heiligdom lag in Paphos. Pelgrims vanuit het hele Middellandse Zeegebied moeten dit heiligdom bezocht hebben getuige de vondst van vele aan deze godin gewijde geschenken. De naam van de godin is ook in de Christelijke tijd blijven voortleven: de Moeder Gods (grieks: Panayia) wordt op Cyprus de Panayia-Aphroditissa genoemd.

Herinnerings- centrum Kamp Westerbork

Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork in Hooghalen besteedt de periode 22 juni tot 4 september 1989 door middel van de expositie 'Uitgeweken. Duitse vluchtelingen in Nederland 1933-1940' aandacht aan het feit dat vijftig jaar geleden, in 1939, het Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork werd opgericht. Met originele documenten en affiches, foto's en tekeningen wordt de vluchtelingenproblematiek tot leven geroepen. In geluidsopnames en videofilms worden de vluchtelingen zelf aan het woord gelaten. Rondom de expositie zullen een aantal activiteiten plaatsvinden. Op 26 en 27 juli wordt de film 'Het meisje met den blauwen hoed' (1934) vertoond; op 16 en 17 augustus 'Het mysterie van de Mondscheinsonate' (1935). Op 3 september zal Dick Houwaart een lezing geven over het ontstaan van het Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork.

Voor het middelbaar onderwijs is een lesbrieft beschikbaar waarin een aantal aspecten van het vluchteling zijn in de jaren dertig aan de orde komen. In de lesbrieft staat het levensverhaal van een joodse vluchteling centraal. In het najaar zal een artikelenbundel verschijnen waarin een aantal onder-

werpen uit de expositie verder uitgediept zullen worden.

Voor nadere inlichtingen hierover:
Herinneringscentrum
Kamp Westerbork
Oosthalen 8
9414 TG Hooghalen
Tel. 05939-600

Congres

Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurschiedenis'

Op 18 en 19 oktober 1989 organiseert de Utrechtse Historische Studenten Kring het congres 'Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurschiedenis'. Het congres is opgebouwd rond drie themavelden:

- *Van de wieg tot het graf. Patronen en evenementen in het dagelijks leven;*

naast onderzoek naar woonculturen, arbeidsbeleving, vrijetijdsbesteding en verzet tegen modernisering zullen bij dit thema studies over gebruiken rond sterven en ziekten behandeld worden.

- *Ethiek en instrument. Wording en toepassing van normen en waarden;*

bij dit thema ligt de nadruk op het onderzoek naar ethische codes op het gebied van sexualiteit, religie, opvoeding, rechtspraak etcetera. Tevens wordt aandacht besteed aan de wijze waarop deze codes op de samenleving hebben ingewerkt.

- *Verbeelding en analyse. Over ideeënvorming*

uit welke kringen en op welke wijze ontstaan en verspreiden zich ideeën die de voedingsbodem vormen voor de gangbare ethiek en veranderingen daarin? Wetenschappelijke, esthetische, maatschappelijke en politieke ideeën passeren de revue.

Per thema worden 25 werkgroepen en drie lezingen georganiseerd. Als lezinghouders zullen optreden: Prof.dr. K. van Berkel (R.U. Groningen)

Prof.dr. A.Th. van Deursen (V.U. Amsterdam)

Prof.dr. W.Th.M. Frijhoff (E.U. Rotterdam)

Prof.dr. C. Lis (V.U. Brussel)

Prof.dr. A. de Swaan (U.v.A.)

Prof.dr. E. van Uiter (U.v.A.)

Buitenlandse gastsprekers:

Prof.dr. A. Corbin (Université Paris)

Prof.dr. P. Perrot (Université Genève)

Prof.dr. K. Thomas (Corpus Christi College Oxford)

Voor verdere informatie kunt u zich richten tot:

Congrescommissie Cultuurschiedenis

Lucas Bolwerk 5

3512 EG Utrecht

030-392034 (donderdag 10.00-12.30 uur)

De Franse Revolutie in de jeugdliteratuur...

Het feit, dat tweehonderd jaar geleden de Bastille in Parijs bestormd werd, het symbolisch begin van de Franse revolutie, heeft – zover nu te overzien is – niet tot een uitgebreide produktie op het gebied van historische jeugdliteratuur geleid.

In de bekende jeugdboekenserie 'Arc en poche' van Edition Nathan (Parijs) verscheen al in 1988 het boek 'Julie-Egalité' van Jacqueline Mirande. Het verhaal speelt zich af in Parijs in 'brumaire an II' vlak nadat de afgevaardigden uit de Gironde terechtgesteld waren. Aan de hand van belevenissen van het veertienjarige meisje Julie krijgt de lezer een indruk van het dagelijkse leven in die tijd.

In de serie 'Historische Verhalen' verscheen als nummer zeven van de zesendertigste reeks (1989) het boekje '1789 – De Franse Revolutie' van Charlene Collinat (De Sikkell, Malle). Dit boekje heeft betrekking op de periode augustus 1788–14 juli 1789 met onder meer informatie over het bijeenroepen van de Staten-Generaal en over de bestorming van de Bastille.

Cees van der Kooij

...En voor volwassenen

Uit de Openbare Bibliotheken kunt u gratis een folder meenemen van de dienst Lectoraatvoorlichting Volwassenen van de NBLC, waarin een groot aantal boeken wordt genoemd – oudere en ook zeer recente uitgaven –, die iets van de achtergronden en het verloop van de Franse Revolutie belichten. Het zijn voornamelijk 'studieboeken', maar er worden ook romans, verhalenbundels en films genoemd.

CEVNO

'Transmigratie in Indonesië'

Deze lessenserie over landbouwpolitiek in Indonesië is verschenen in het kader van het Europese Environment, Development and Migration (EDMP) project, mogelijk gemaakt door de Europese commissie. Groepjes leerkrachten uit vijf EG-landen bezochten daarbij verschillende ontwikkelingslanden om er gezamenlijk lesmateriaal over te maken. Het project beoogde zowel de Europese uitwisseling van leerkrachten als de kwaliteit van ontwikkelingseducatie in de EG te bevorderen.

Het boekje sluit aan op de actualiteit. In de pers is aandacht besteed aan het Kedung Omboproject op Java, gefinancierd door de Wereldbank. Door de aanleg van een stuwdam ten behoeve van de opwekking van elektriciteit komt een uitgestrekt gebied onder water te staan. Het verzet van de bewoners is groot en een deel weigert het land te verlaten. Het boekje gaat in het laatste hoofdstuk uitgebreid in op deze kwestie, in het kader van de behandeling van de transmigratie in het algemeen. De gevolgen van transmigratie op gezinsniveau komen uitgebreid aan de orde.

Fokko Dijkstra, *Transmigratie in Indonesië*.

21 blz., A4 formaat, met opdrachten. Prijs f 5,- (excl. porto).

Cevno, Nassauplein 8, 1815 GM Alkmaar. Tel. 072-118502.

'Wegen naar de vrijheid'

een film over de SADCC, de Southern Africa Development Coordination Conference

Angola, Botswana, Mozambique, Lesotho, Malawi, Swaziland, Tanzania, Zambia en Zimbabwe zijn landen met weinig inwoners en economisch gezien niet sterk. Maar samen tellen ze 70 miljoen mensen en beschikken ze over grote, ongebruikte reserves aan natuurlijke rijkdommen. Door hun ontwikkeling, vooral de industriële, samen ter hand te nemen proberen ze de vicieuze cirkel van economische afhankelijkheid en hongersnood, die veel landen ten zuiden van de Sahara bedreigt, te doorbreken. In 1980 vormden zij een samenwerkingsverband, de SADCC.

'Wegen naar de vrijheid' laat de mensen zien die bij de SADCC betrokken zijn, van vrachtwagenchauffeurs tot ministers.

De nadruk ligt op zaken die door de SADCC-landen bereikt zijn. Er wordt een tegenwicht geboden aan het beeld van Afrika als een hulpeloos, afhankelijk en verhongereerd continent, zoals het in het Westen vaak wordt afgebeeld.

'Wegen naar de vrijheid'.

Simon Bright, Zimbabwe, 55 min., kleur. Engels met Nederlandse ondertitels.

Productie Nederlandse versie: VideoPersCentrum, Amsterdam

Distributie:

Cineclub Vrijheidsfilms

Postbus 1626

1000 BP Amsterdam

Tel. 020-250045/250057

Verkrijgbaar op alle gangbare videosystemen. Huurprijs f 75,-.

Reglement 'Mr. G.W. van Herwaardenprijs' 1990 v/h 'Die Haghe Prijs'

1. De geschiedkundige vereniging Die Haghe looft sinds 1970 eenmaal per twee jaar een prijs uit ten bedrage van f 1.000,- met de bedoeling het doen van onderzoek naar de geschiedenis van Den Haag en omstreken te bevorderen.
2. De prijs wordt uitgelooft voor een oorspronkelijke, nog niet gepubliceerde, studie in de vorm van een scriptie of artikel, bij voorkeur op basis van bronnenonderzoek en met een omvang van tenminste 5000 en ten hoogste 21.000 woorden. Er moet een duidelijke relatie zijn tussen het onderwerp van de studie en de geschiedenis van Den Haag.
3. Hierbij wordt zowel gedacht aan een studie op het gebied van de sociale, economische, architectonische, medische, bestuurlijke, letterkundige of topografische geschiedenis als aan een geologische, geografische, biografische, archeologische of kunst-historische studie.
4. De deelname staat open voor ieder die zich al dan niet in het kader

van een werkring, studie of liefhebberij bezighoudt met het doen van historisch onderzoek.

5. Inzending van een werkstuk houdt in dat men accoord gaat met eventuele plaatsing ervan in het Jaarboek van Die Haghe. Jury en bestuur laten de redactie van het Jaarboek de vrijheid al dan niet tot het publiceren van ingezonden (en eventueel bekroonde) werkstukken over te gaan.

6. Alle inzendingen zullen worden beoordeeld door een jury, bestaande uit:
drs. H. Bordewijk (Gemeentearchivaris van 's-Gravenhage), drs. Ch. Dumas (medewerker Gemeentearchief van 's-Gravenhage) en dr. W.M. Zappay (sociaal-historicus te Amstelveen), daartoe aangezocht door het bestuur van Die Haghe.

13. Voor nadere informatie betreffende de 'Mr. G.W. van Herwaardenprijs' en voor toezending van 'Aanwijzingen voor auteurs van artikelen voor het Jaarboek Die Haghe' kan men zich tot de secretaris wenden, drs. Ch. Dumas, Gemeentearchief, Loosduinseweg 17, 2571 AA Den Haag. Tel. 070-648904.

De vredesweek en het voortgezet onderwijs

De Landelijke Contactgroep Onderwijs Vredesvraagstukken en het Interkerkelijk Vredesberaad zetten zich gezamenlijk in om de jaarlijkse Vredesweek een vaste plaats te geven in de scholen en in de verschillende vakken.

Op 24 november as. wordt een evaluatieve studiemiddag georganiseerd voor docenten die Vredesweekactiviteiten op hun school organiseren en docenten die in de Vredesweek in hun lessen zelf aandacht besteed hebben aan de onderwerpen oorlog en vrede. Het is de bedoeling dat die middag een beeld geschetst wordt van de bestaande ervaringen, zodat die kunnen dienen voor een vervolgstudiemiddag ter voorbereiding van de Vredesweek 1990. Wellicht kunnen ook wegen worden aangegeven hoe meer scholen en docenten bij het vredesonderwijs en de Vredesweek betrokken kunnen worden.

De thema's die in november naar voren komen zijn:

- de Vredesweek op school;
- het Conciliair Proces;
- Oost-West-uitwisseling;
- vooroordelen - racisme - fascisme - apartheid - discriminatie;
- regionale thema's bijvoorbeeld: bepaalde geweldshaarden in een bepaald gebied;
- milieu - grondstoffen - energie.

Meer informatie en opgave (vóór 1 oktober 1989)

Instituut voor Educatieve Beroepen HMN
Hans Janssen
Postbus 14007
3508 SB Utrecht
Tel. 030-525111 toestel 117

Of:
Interkerkelijk Vredesberaad
Jannie Kuik
Postbus 18747
2502 ES Den Haag
Tel. 070-469756

Ongehoord en ongezien geregistreerd

• Video

De verfilming van de herinneringen van Miep Gies, 'The Attic', is nu op video verkrijgbaar (VHS, BETA, VCC). De prijs van de band is f 39,95 plus f 5,00 verzendkosten. Bestelling door overmaking van het

bedrag op giro 3211405 van Telebios BV, Hilversum.

• Teksten van TV-programma's

VPRO-Televisie zond onlangs het vierdelig programma 'Nauwgezet en wanhopig' uit, waarin Gabriel Garcia Marquez, Gyorgy Konrad, George Steiner en Jorge Semprun over hun leven vertellen. De teksten van deze programma's zijn nu verkrijgbaar voor f 7,50 per stuk. Ze worden toegezonden na overmaking van het bedrag op giro 444600 t.n.v. VPRO's Publieksservice te Hilversum, onder vermelding van 'Nauwgezet en wanhopig' en het gewenste deel/de gewenste delen.

• Cassettes van radioprogramma's

Van het VPRO-radioprogramma 'Het Spoor' verschenen geluidscassettebandjes over de geschiedenis van de Holland Amerika Lijn (HAL) (1 cassette f 8,50) en over het Nederlandse aandeel in de SS (3 cassettes f 30,00).

In het programma 'Plantage Magazine' werd anarchist Alexander Cohen (1864-1961) geportretteerd (1 cassette f 10,00).

Deze cassettes zijn verkrijgbaar door het vermelde bedrag over te maken op giro 444600 van VPRO's Publieksservice te Hilversum met vermelding van het gewenste.

Cees van der Kooij

Rijksbegroting en overheidsfinanciën

Ieder jaar wordt rond de derde dinsdag in september, Prinsjesdag, veel aandacht besteed aan Troonrede, Miljoenennota en Rijksbegroting. Minder bekend is echter wat er door het jaar heen gebeurt met Rijksbegroting en Miljoenennota.

In de brochure 'Rijksbegroting en overheidsfinanciën', die onlangs door de Centrale Directie Voorlichting van het ministerie van Financiën is gepubliceerd, kunt u daar meer over lezen. De brochure geeft informatie over het ontstaan van Rijksbegroting en Miljoenennota, het verschil tussen deze twee, wie er zijn betrokken bij de voorbereiding en hoe dit alles wordt gecontroleerd. Verder wordt aandacht besteed aan de overheidsfinanciën in de praktijk. Achterin is een lijst opgenomen met veel voorkomende begrippen. Ook de hoofdrolspelers worden daar nog eens genoemd.

Deze brochure is gratis verkrijgbaar bij: Ministerie van Financiën, Centrale Directie Voorlichting, Postbus 20201, 2500 EE Den Haag. Tel. 070-(3)427542.

, de afdeling reizen van het Centrum voor Internationale Vorming in het Nederlandse Onderwijs, het CEVNO, organiseert sinds enkele jaren groepsreizen voor leerkrachten, waarbij veel aandacht wordt besteed aan een goede voorbereiding, deskundige leiding en betaalbaarheid. Voor het najaar van 1989 staan op het programma:

In de HERFSTVAKANTIE,

een 8-daagse rondreis door de Kaukasus. Bezocht worden Tbilisi in de republiek Georgië, Jeriwan in Armenië en het ruige bergland van de Hoge Kaukasus. Naast het standaardprogramma krijgt men ruim de gelegenheid, om zelf wat te ondernemen. De kans dat u bij onlusten betrokken raakt, is gering. Vertrek en aankomst op Schiphol. Reissom: f 1500,-

In de KERSTVAKANTIE,

een 15-daagse kulturele reis langs de monumenten van het oude Egypte. Een dergelijke reis werd ook in '87 en '88 gemaakt. Zij werden een groot succes vanwege de formule: een gedegen voorbereiding, een goede organisatie in Egypte en daarna veel zien, waarbij aan de reiziger veel vrijheid wordt gegund. Vertrek en aankomst op Schiphol. Reissom: f 1850,-

Voor uitgebreide informatie kunt u zich wenden tot:

VIATOR, NASSAUPLEIN 8, 1815GM, ALKMAAR.
TELEFOON: 072-118502 tijdens kantooruren,
02208-97405 na 17.00 uur.

Hoe Malmberg over docenten geschiedenis denkt

Gaan uw stekels ook overeind staan als een grote uitgever van geschiedenismethoden bij het uitbrengen van een nieuw boek de betrokken docenten 'iets extra's' aanbiedt? En zeker als dat extraatje een onderzoek is onder de titel *'Eh... geschiedenis? Hoe jonge leerlingen in het voortgezet onderwijs denken over het vak en de leraar geschiedenis'*.

Mijn wantrouwen was in elk geval snel gewekt toen uitgeverij Malmberg onder die kop eind april de redactie van dit blad een 19 pagina's tellend 'onderzoek' deed toekomen 'onder leerlingen uit de onderbouw van Lbo, Mavo, Havo en Vwo ter gelegenheid van de introductie van de geschiedenis-methode Andere Tijden. Of die snelle scepsis terecht was, zal hier blijken.

Dat een uitgeverij een marktonderzoek laat verrichten en daarin ook leerlingen betreft, is logisch. Maar het resultaat van deze in november 1988 door een interviewbureau onder 207 leerlingen gehouden telefonische enquête kan onmogelijk zijn toegepast in de methode *Andere Tijden*. Beide zaken staan dus volledig los van elkaar, ook al wekt de gelijktijdige presentatie een tegenovergestelde indruk.

Maar wat is er tegen om de resultaten van zo'n ongetwijfeld kostbaar marktonderzoek, dat alleen voor toekomstige methoden nuttig kan zijn en zo zijn geld op zal brengen, alvast aan docenten geschiedenis ter beschikking te stellen? Op het eerste gezicht lijkt tegen die redenering weinig in te brengen. Maar een nadere analyse van de wijze van onderzoek en van het onderzoek zelf bracht mij tot de overtuiging dat Malmberg ons lang niet alles vertelt en de docenten geschiedenis in dit geval niet serieus neemt.

Om te beginnen onthoudt Malmberg ons wezenlijke informatie over de herkomst van de onderzochte groep van 207 leerlingen. Het enige wat daarover duidelijk wordt gemaakt is de spreiding over 1e, 2e en 3e klas en over brugklas, Lbo-Mavo en Havo-Vwo. Maar, zo vraagt de lezer zich af, zijn de geënquêteerde leerlingen afkomstig van één school, uit één stad of uit één provincie! Gebruiken ze allemaal dezelfde methode? Of is er in beide opzichten sprake van een representatieve nationale steekproef? Maar hoe, vraagt men zich vervolgens af, zijn de onderzoekers dan aan de telefoonnummers van de geselecteerde groep leerlingen gekomen? Antwoord op al die vragen blijft geheel uit. Verder worden de antwoorden op de 22 gestelde vragen onveranderd enkel per schooltype uitgesplitst en jammer genoeg niet

ook per schooljaar. Ontwikkelingen door de leerjaren heen blijven zo onzichtbaar.

Al die ontbrekende en voor een serieuze beoordeling van de antwoorden vitale informatie heeft Malmberg ongetwijfeld zelf wel voorhanden. Ik kan me tenminste niet voorstellen dat een uitgeverij zo'n onderzoek laat doen als dat voor de afzet van haar produkt niet op afzienbare termijn nuttig is. Maar concurrentie-overwegingen zullen er wel debet aan zijn dat zij de docenten geschiedenis afscheept met wat tabellen met door hun ondoorzichtigheid onschuldige onderzoeksresultaten die methodisch gezien volkomen in de lucht hangen. Ook het eigenlijke onderzoeksverslag, dat wil zeggen de gepresenteerde vragen en antwoorden, maken namelijk geen degelijke indruk. Zo luidt de eerste inhoudelijke vraag: 'Weet je hoe het boek heet dat in jouw klas gebruikt wordt?' Als antwoord volgt niet een overzicht van titels van methoden waarmee die leerlingen werkten en die ze ook noemden. Nee, die informatie geeft Malmberg niet prijs. Waar de docenten het mee moeten doen is een overzichtje waarin zij kunnen lezen hoeveel percent van respectievelijk de brugklassers, de Lbo-Mavo-leerlingen en Havo-Vwo-leerlingen a) de titel meteen noemt; b) aarzelt en een poging doet (???) en c) het niet weet. In plaats van het weinig interessante gegeven dat 70% van de Havo-Vwo-leerlingen de titel van hun geschiedenisboek meteen kunnen noemen en 50% van de Lbo-Mavo-leerlingen de titel niet weten, zou het toch belangwekkender zijn geweest te vermelden met welke zelf gebruikte methode leerlingen al dan niet bekend zijn en of die bekendheid met de schooljaren toe-

neemt of niet.

Vervolgens mogen leerlingen hun mening geven over het gebruikte boek. En weer volgt een overzicht waarin docenten lezen dat zoveel percent van de genoemde categorieën hun boek 'goed, leuk, moeilijk, makkelijk, interessant, duidelijk, saai of langdradig' vinden. Dat veel meer brugklassers hun boek 'goed, leuk' (70%) vinden dan Lbo-Mavo (45%) of Havo-Vwo (26%) zegt uiteraard niets, omdat we niet mogen weten welke methode(n) ze gebruiken.

Op dezelfde onbeholpen wijze volgen eerst gelukkig nog wat algemenere vragen en antwoorden over het vak geschiedenis. Hoewel 42% het vak voor later 'belangrijk' vindt, 47% geschiedenis 'leuk of boeiend' acht en 51% 'nuttig', is de intentie om het vak in de bovenbouw te kiezen veer geringer: slechts 6% weet het al zeker en 30% denkt van wel.

De volgende vragen zijn weer sterk standplaatsgebonden. De waarde van de antwoorden over de diverse in de praktijk gebruikte werkvormen en welke daarvan leerlingen het 'leukst' of het 'vervelendst' vinden, over de 'leukste onderwerpen', over geschiedenis buiten de klas en over het belang van de docent geschiedenis (door 74% bepalend gevonden voor de aantrekkelijkheid van het vak) is dan ook niet in te schatten.

Tenslotte zijn er nog vijf, wel heel primitieve 'kennisvragen' gesteld. Over de antwoorden op die kennisvragen onthult Malmberg ons dat in de brugklas en op Havo-Vwo Napoleon de beroemdste persoon gevonden wordt en op Lbo-Mavo Karel de Grote; dat 1914 als begin van de Eerste Wereldoorlog bij slechts 24% van de leerlingen bekend is; dat 83% vindt dat, jawel, de Nachtwacht het beroemdste schilderij van J. M. W. Turner is; dat slechts 4% weet in welk jaar de eerste mens op de maan stapte en dat nog niet de helft (43%) Spanje aanwijst als het 'land waartegen Willem van Oranje heeft gevochten'.

Eén enquêtevraag heb ik voor het laatst bewaard omdat ze mij typerend lijkt voor het hele 'onderzoek' dat Malmberg ons cadeau doet. Daarin werden de 207 leerlingen gevraagd te reageren op de volgende, in menig opzicht onthullende stelling: *'Geschiedenis op school zou veel leuker zijn als je maar een goed boek had in je klas'*.

Het moet Malmberg na alle voorbereidende vragen toch bar zijn tegengevallen dat van alle opgebelde kinderen slechts de helft het met die voor een uitgever zo centrale conclusie eens kon zijn. Wat een goed boek is, doet er blijkbaar niet zoveel toe, als de behoefte aan een nieuw boek maar aanwezig blijft. Het doorgeven van die boodschap aan de docenten geschiedenis lijkt me vooral de bedoeling van dit relatiegeschenk.

H.J.C. Termeer

Ingezonden brieven

De democratische dictatuur van het volk bij het Vwo

'Hoelang nog, Catilina, zult gij van onze lankmoedigheid misbruik maken? Hoelang zullen wij nog de speelbal blijven van uw vervloekte waanzin?'

Met deze zinnen opende Cicero zijn aanval op het gevaar van Catilina. Indien we de figuur van Catilina vervangen door de eindexamencommissie zijn we meteen bij de kern van het probleem. Gooien we ons vak niet te grabbel als we kijken wat de leerlingen ook dit keer weer voorgeschoteld krijgen aan irrelevante vraagstelling en weetjes-natrekkerij? Welke wervende waarde

gaat er uit van een onderdeel van het Vwo-examen: de verhouding tussen China en Japan vanaf 1925 en dan nog speciaal leuk toegespitst op Mandsjoerije? Voor het gros van de leerlingen zijn Indië en China toch al twee onderwerpen die een Ver van Mijn Bedshow vormen. Zeer veel van mijn leerlingen heb ik gedurende de voorbereiding op het CSE toch interesse weten bij te brengen voor vele zaken die speelden in Indië en China. Zij en ik zijn het slachtoffer geworden van dit examen. Maar het is in feite nog erger. Welke aantrekkingskracht bezit ons vak nog door dit soort examens? De keuze tus-

sen aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer wordt een hele simpele: geen geschiedenis.

Ik wil het echter niet bij woedend, misschien negativistisch gekanker laten. Ik ben zo oprecht boos over dit broddelwerk dat ik mijn 25-jarige leservaring in dienst van de eindexamencommissie wil stellen in het belang van ons vak.

Frits R. Kat

Brief naar aanleiding van het eindexamen geschiedenis 1989

Aan alle belangstellenden.

Ik heb geschiedenis altijd een leuk vak gevonden. Niet voor niets heb ik het vak gekozen in mijn vakkenpakket, ben het gaan studeren en ben er uiteindelijk – nu inmiddels ruim acht jaar geleden – les in gaan geven. De eerste jaren gaf ik les in de lagere klassen en ik bemerkte al snel, dat ook nu nog leerlingen geïnteresseerd zijn in de verleden tijd en bereid zijn daarvoor te leren. Een voorwaarde is – maar dat was het ook al eerder – dat de docent achter haar/zijn vak staat. Je hoeft niet over te lopen van romantisch dan wel bloederig enthousiasme, maar de moord op Julius Caesar hóort, evenzo als de vier hoofdmotieven voor het Romeins imperialisme. Het vinden van het goede midden is in alle groepen elk jaar weer een uitdaging: je wilt ze kennis bijbrengen en je wilt ze een deel van jouw enthousiasme en inzicht bijbrengen. Dat is geen eenvoudige klus, maar ook niet een van de meest vervelende. Ik kan me nauwelijks voorstellen, dat het lesgeven in het vak *geschiedenis* een probleem is. Hoogstens de randvoorwaarden kunnen problemen opleveren, problemen met leerlingen, collega's of met jezelf.

Zo tegen 3 Mavo/Havo/Vwo begint bij veel leerlingen naast de pure nieuwsgierigheid voor het verleden ook de belangstelling voor de consequenties van het verleden voor de huidige tijd toe te nemen. De docent kan dan volop actualiseren, waarbij naar mijn gevoel de video het moet afleggen tegen krant en tijdschrift. Wat is er 'dankbaarder' in deze jaren tachtig dan les te geven over China en daar de studentenprotesten bij te betrekken, te praten over de Sovjet-Unie en perestroika en glasnost naar voren te laten komen, de Nederlandse staatsinrichting te behandelen en echt uit te kunnen leggen wat demissionair en formeren inhouden? De leerlingen pikken dit uitstekend op, het doet geen enkele afbreuk aan de historische kennis, maar het vergroot wel het inzicht.

Sommige leerlingen – helaas lang niet altijd de voor het vak meest gemotiveerde – kiezen dan dit vak: omdat ze de ontwikkelingen in het verleden willen doorgronden, omdat ze het heden beter willen begrijpen, omdat de docent zo enthousiast is.

Voor deze leerlingen ontwikkel je als docent een programma. De afronding van dat programma vindt plaats tijdens de schoolonderzoeken, meestal drie denk ik. Kennis, inzicht en relaties met huidige ontwikkelingen komen hierin aan de orde, daarnaast biedt het schoolonderzoek de leerlingen een kans zich te verdiepen in een aspect van de verleden tijd wat hen om een of andere reden bijzonder interesseert: meestal het werkstuk of iets dergelijks. Tot zover geen problemen, behalve dan dat het keuzevak geschiedenis het moet afleggen tegen veel meer 'relevante' vakken als economie I, economie II en wiskunde.

En dan nadert het eindexamen. We weten de onderwerpen, de trend lijkt te worden dat twee jaar achter elkaar dezelfde onderwerpen moeten worden behandeld, één puur Nederlands onderwerp en één daarbuiten, beide in jaartallen begrensd. De themakeuze roept altijd de eerste vraagtekens op: echt enthousiast krijg ik de meeste leerlingen niet bij het aan de orde stellen van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, de afbraak van het Britse (=Brits-Indië) en Franse (=Algerije) koloniale rijk of de emancipatie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten.

Na de onderwerpen – waar op zich natuurlijk best wel wat van te maken valt door een enthousiast docent – volgt de stofomschrijving: zeer gedetailleerd, veel aandacht voor feitjes en weinig verbanden. En tenslotte komt dan het langverwachte, voor iedereen altijd spannende, eindexamen: het eindresultaat van de laatste lesmaanden van leerlingen die vijf of zes jaar geschiedenis hebben gehad.

Ik neem nu voor het derde jaar het Vwo-examen af en voor het derde jaar zit ik na afloop enigszins met een kater, en naar ik om me heen hoor van leerlingen en collega's ben ik niet de enige. Werkelijk alle collega's die ik dit jaar heb gesproken – afkomstig uit onvermoede plaatsen als Utrecht, Bameveld, Zwolle, Druten en Nijmegen – waren het over het volgende eens: de vragenstellers zijn er in geslaagd vragen te stellen die:

- a. belangrijke thema's van de stof niet of maar minimaal raken;
- b. een zwaar beroep doen op de kennis van details.

Dit is des te opvallender wanneer je in de kranten leest dat de leerlingen bij het overgrote deel van de eindexamenopgaves dit jaar de meest essentiële onderdelen van de te beheersen stof in de vragen terug zag. Hierin werden de leerlingen bijgevalen door hun docenten. Wij docenten geschiedenis leren leerlingen vanaf de brugklas om onderscheid te maken tussen belangrijk en minder belangrijk. Maar daar blijkt geen onderscheid tussen te bestaan: een eindexamen-kandidaat moet gewoon *alles* weten. En dan nog is de kans groot dat wat toch wel als belangrijk – en dus vrij uitgebreid behandeld – beschouwd wordt, juist niet gevraagd wordt. Ook dat kan een sport zijn!

Zo had ik een betoog verwacht, over China. Ik bereidde de leerlingen enigszins voor: zo'n betoog gaat natuurlijk over een essentieel onderdeel uit de Chinese geschiedenis en te denken valt dan aan: de visie van Mao op het communisme, de campagnes (en met name de Grote Sprong Voorwaarts en De Culturele Revolutie) of de relaties van China met de Sovjet-Unie. Nu, er bleek nog een thema mogelijk: de relatie van China met Japan, en wel dusdanig verpakt dat het zelfs voor docenten geschiedenis moeilijk werd om boven de 10 punten (van de 14) te scoren. En wordt er dan misschien elders in de vragen nog aandacht besteed aan één van de drie hierboven genoemde 'belangrijke thema's': feitelijk niet.

Politionele acties, Linggadjatti, toch mijlpalen in de geschiedenis van de dekolonisatie van Nederlands-Indië: niet gevraagd. Wel de gesprekken van Van Mook in 1946, voorafgaand aan de conferentie op de Hoge Veluwe, waar niets werd afgesproken!

Ik wil hier niet al te veel in details treden, de collega's herkennen de voorbeelden en menigeen zal er ongetwijfeld nog wel een aantal meer kunnen noemen. Een eventueel argument dat alle grote thema's al tot in den treure zijn afgevraagd, maakt op de leerlingen geen enkele indruk (voor hen is de stof nieuw) en roept bij mij automatisch de vraag op: waarom in onze themakeuze niet een andere weg in te slaan? Zoals Oost-Europa voor en na de Tweede Wereldoorlog, of de dekolonisatie van Afrika eventueel inclusief de apartheid, of ontwikkelingen in Latijns-Amerika, of Japan – naar nieuwe verhoudingen in de wereld. Nu kun je deze onderwerpen plaatsen in je schoolonderzoekprogramma, maar er mag bij de bepaling van de onderwerpen voor het eindexamen ook best meer van platgetreden paden worden afgeweken – zowel in onderwerpk keuze als in stofomschrijving.

Nu hebben wij, de docenten geschiedenis, iets gevonden op het probleem hierboven geschetst: de normenbijkomsten in de regio oftewel de kermis van wie biedt er meer?! Soms zit er iemand van het Cito bij, die wat opmerkingen noteert en constateert – waarschijnlijk zeer terecht en in ieder geval wederom – dat docenten geschiedenis hun uiterste best doen om hun leerlingen aan een beter punt te helpen. Misschien de volgende keer nog meer vragen samenstellen die aan duidelijkheid (van antwoord!) niets te wensen overlaten, of nog beter: toch maar multiple choice – nog correctie-vriendelijk ook!

De reden om het vak geschiedenis te kiezen wordt langzamerhand afgebroken. Ik wil als docent geschiedenis best de maatschappij en de minister/staatssecretaris, en de jeugd van tegenwoordig de schuld geven, maar het wordt hen op deze wijze ook wel heel erg gemakkelijk gemaakt om het vak geschiedenis juist niet te propageren.

Ik zou heel graag, op een gezellige avond onder het genot van een drankje en een hapje, eens willen doorzakken met:

- a. de bedenkers van de thema's voor het eindexamen;
- b. de makers van de stofomschrijving;
- c. de makers van en de eindverantwoordelijken voor de vragen.

Met hen zou ik willen praten over het vak geschiedenis en de eisen, die gesteld (moeten?) worden aan diegenen, die het vak durven kiezen: nogmaals omdat ze het verleden willen doorgronden, het heden beter willen begrijpen, omdat de docent zo enthousiast is. Hoe bereid ik die leerlingen voor op het eindexamen geschiedenis? Moet ik misschien ook de – steeds meer bewandelde – weg inslaan: oefenen voor het CSE bij het eerste schoolonderzoek, oefenen voor het CSE bij het tweede schoolonderzoek, en, als het móet, ook nog oefenen bij het derde schoolonderzoek, alhoewel dat laatste me lichtelijk overdreven lijkt. Het CSE staat centraal en daar moet je je leerlingen op voorbereiden!

Verdorie, nee! Het draait om kennis van en inzicht in de historische ontwikkelingen van de 20e eeuw en daarvan is de stof van het CSE maar een *zeer* beperkt, maar wel zeer gedetailleerd uitgewerkt deel.

Misschien dat ik na zo'n avondje de leerlingen duidelijk kan maken wat het vak geschiedenis inhoudt, want als ik de eindexamenopgaves van de laatste jaren bekijk dan heb ik het voor een groot deel altijd fout gedaan – of dan zijn er twee inhouden.

Tenslotte.

Willen wij het vak geschiedenis op school 'redden' dan moeten we een herkenbaar front vormen. Ik denk dat veel docenten geschiedenis het eindexamen op deze wijze een crime vinden, meedoen hieraan en met name de 'bevestiging' ervan tijdens de normenbijkomsten, doen ons vak geen goed.

Misschien heb ik het mis, misschien vindt het merendeel van mijn collega's het wel goed zo. Wat mij betreft doen wij door zo te werken geen recht aan de geschiedenis en ik wil best meehelpen hier tegen te vechten.

Loek Janssen

Het Noordbrabants Genootschap

Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant

Het Noordbrabants Genootschap, culturele vereniging in Noord-Brabant, heeft een Brabantse Prijs voor Geschiedschrijving ingesteld. De prijs heeft tot doel de totstandkoming van wetenschappelijke studies naar de geschiedenis van Noord-Brabant te bevorderen. Zij zal telkens f 2500,00 bedragen. Het Noordbrabants Genootschap stelt in het kader van deze prijs een thema vast dat belangstellende auteurs tot leidraad moet dienen.

Het bekroonde artikel krijgt een plaats in het Noordbrabants Historisch Jaarboek, een gezamenlijke uitgave van het Noordbrabants Genootschap, de Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening en De Walburg Pers. In het Jaarboek is in principe tevens ruimte voor de beste overige op het geformuleerde thema ingezonden artikelen. De auteurs van deze artikelen ontvangen een vergoeding ad f 250,00.

De redactie van het Jaarboek zal tevens fungeren als jury van de prijs. Van de redactie maken deel uit: dr L. Pirenne (voorzitter), mevrouw drs A. van der Veen (secretaris), drs P. Toebak, mevrouw drs Th. de Wit-Bosman, mr G. Berkelmans, mevrouw drs G. van Syngel, dr A. Bots en dr A. van de Sande.

De Brabantse Prijs voor Geschiedschrijving zal voor de eerste maal begin 1991 worden uitgereikt. Als thema is voor die gelegenheid vastgesteld: 'Onderwijs in Noord-Brabant na 1648'.

Het staat auteurs vrij geografische deelgebieden binnen de huidige grenzen van Noord-Brabant dan wel bepaalde periodes in het tijdvak 1648-nu tot onderwerp

van studie te maken. De mogelijkheid tot keuze van een contemporair onderwerp staat expliciet open: in 1991 vindt de herdenking plaats van het 75-jarige bestaan van de vereniging Ons Middelbaar Onderwijs, een samenwerkingsorgaan van besturen van katholieke scholen van voortgezet onderwijs.

Aandachtsvelden kunnen zijn: a) de externe geschiedenis; b) relaties met sociaal-economische en sociaal-culturele ontwikkelingen; c) verhouding stad-platteland; d) verhouding kerk en burgerlijke overheid; e) pedagogische en didactische aanpak; f) inhoud van het onderwijs; g) onderwijsparticipatie; h) bemoeienissen van ouders; i) Brabantse jongens en meisjes op Belgische pensionaten; j) Noordbrabantse broeder- c.q. zustercongregaties op het gebied van onderwijs. Uitgezonderd zijn schoolmeesterbiografieën.

Zij die op het vastgestelde thema een bijdrage willen leveren en mee willen dingen naar de prijs dienen zulks met een korte toelichting schriftelijk te melden aan Het Noordbrabants Genootschap, jury Brabantse Prijs voor Geschiedschrijving, Postbus 1104, 5200 BD Den Bosch. De aanmeldingstermijn sluit op 1 oktober 1989. Artikelen (met een max. omvang van 30 pagina's A4 inclusief noten, regelfstand 1 1/2) dienen uiterlijk 1 juni 1990 aan de redactie te worden toegezonden.

Nadere informatie is te verkrijgen bij drs J. van Muilekom, directeur Het Noordbrabants Genootschap (073-139484) en mevrouw drs A. van der Veen, redactiesecretaris Jaarboek/provinciaal historicus (073-146193).

Brabantse prijs voor
geschiedschrijving:
Onderwijs in
Noord-Brabant na
1648

FIBULA

EEN FASCINEREND BOEK OVER DE POSITIE VAN VROUWEN IN NEDERLAND EN DE VERENIGDE STATEN.

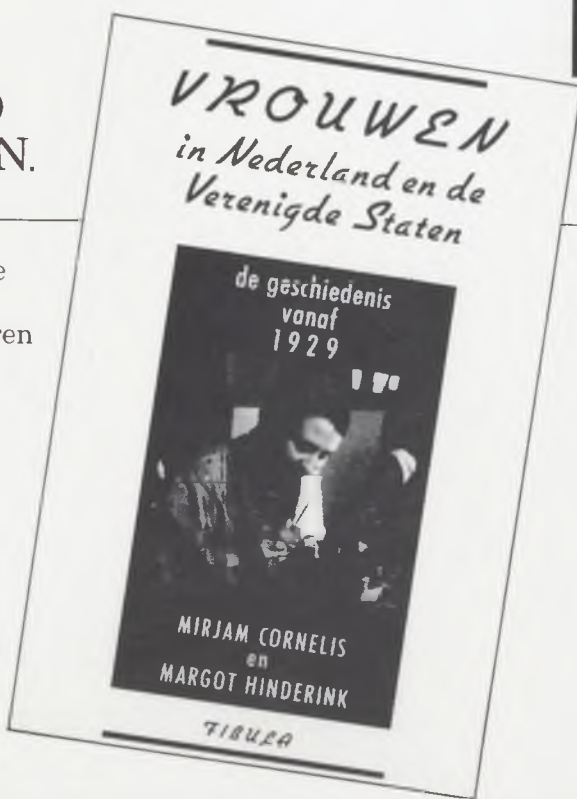
In dit boek staat de vraag centraal in hoeverre er sprake is van veranderingen in het leven van vrouwen tijdens de crisistijd, de oorlogsjaren en de naoorlogse periode. Wat waren de heersende opvattingen? Hoe verliep het dagelijks leven in huishouden en gezin? Welke beroepen hadden vrouwen en hoe waren de arbeidsomstandigheden? Wat was de invloed van vrouwenorganisaties?

Het thema van dit boek is
eindexamenonderwerp 1990 en 1991.

**Vrouwen in Nederland en de Verenigde Staten
de geschiedenis vanaf 1929**

door: **Mirjam Cornelis en
Margot Hinderink**

Verkrijgbaar in de boekhandel **f 29,90**

STUDIEDAG CENTRAAL SCHRIFTELIJK EXAMEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING 1990

NEDERLAND VOOR, TIJDENS EN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG 1939-1946

Als voorbereiding op dit examenonderdeel wordt door het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum (APS) en de VGN voor geschiedenisdocenten (en andere belangstellenden) op **zaterdag 7 oktober 1989** een bijzondere studiedag georganiseerd. Op die dag houden zes gerenommeerde historici een lezing die uitgaat van de stofomschrijving van het ministerie voor het CSE geschiedenis en staatsinrichting 1990. Speciale aandacht zal geschonken worden aan de relatie onderwijs-Tweede Wereldoorlog.

De studiedag wordt gehouden in het cultuureel- en congrescentrum de Reehorst in Ede. Behoudens officiële goedkeuring ontvangen de deelnemers aan deze studiedag een **nascholingscertificaat**.

De volgende sprekers zullen hun medewerking aan de studiedag verlenen:

- I. 10.00 uur tot 11.00 uur:
Prof.Dr. L. de Jong – Onderwijs over de Tweede Wereldoorlog als probleem

- II. 11.30 uur tot 12.45 uur:
A Dr C.M. Schulten – De Duitse inval in Nederland en de latere oorlogshandelingen
B Dr. A.A. de Jonge – Nationaal-socialisme in Nederland voor en tijdens de bezetting.

12.45 uur tot 13.45 uur: lunch en mediamarkt.

- III. 13.45 uur tot 15.00 uur:
A Drs. A.H. Paape – De houding van de Duitsers
B De houding van de Nederlanders

- IV. 15.30 uur tot 16.15 uur:
Prof.Dr. H.W. von der Dunk – De betekenis van de Tweede Wereldoorlog vandaag

De deelnemers aan deze studiedag ontvangen een syllabus met enkele historische bijdragen, een relevante literatuurlijst betreffende het onderwerp en historisch (bronnen)materiaal.

De totale kosten voor de studiedag bedragen f 80,- per persoon (voor leden van de VGN f 70,-). Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie en thee, en de syllabus.

Ieder die deze studiedag wil bijwonen kan zich daarvoor opgeven door middel van een brief(kaart) naar het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum (APS), t.a.v. Mw. M. Assink, Postbus 7888, 1008 AB Amsterdam.

Wilt u bij uw aanmelding vermelden naar welke lezingen (A of B) van II en III uw voorkeur uitgaat. De lezingen I en IV zijn centraal. Wilt u tevens, in verband met het nascholingscertificaat, uw volledige voor-na(m)(en), geboortedatum en geboorteplaats vermelden; en of u lid bent van de VGN.

Na uw aanmelding ontvangt u zo spoedig mogelijk een bevestiging met een routebeschrijving (de Reehorst biedt gratis parkeer-gelegenheid) en de wijze van betaling.

Voor nadere inlichtingen betreffende deze studiedag kunt u contact opnemen met:

Hr. I.B.H. Abram, tel. 020-441815

Hr. W.H. Blok, tel. 01804-30504

Hr. R.C. Serie, tel. 078-153789

DE POSITIE VAN DE VROUW IN NEDERLAND EN DE VERENIGDE STATEN VAN AMERIKA, 1929-1969

Ook dit jaar organiseert de VGN in nauw overleg met de Rijksuniversiteit te Leiden voor Geschiedenis docenten (en overige belangstellenden) een studiedag. Dit jaar is gekozen voor twee identieke, regionaal gespreide studiedagen om zoveel mogelijk collega's in de gelegenheid te stellen de studiedag bij te wonen:

30 september te Leiden
28 oktober te Zwolle

Deelnemers aan deze studiedag ontvangen een **nascholingscertificaat**.

De volgende sprekers zullen hun medewerking aan de studiedag verlenen:

- I. 10.15 uur tot 11.30 uur:
A Mevr. Dr. M.J. Schwegman – De positie van de vrouw in Nederland, 1929-1945
B Mevr. Drs. M. Cornelis – De positie van de vrouw in de Verenigde Staten, 1929-1945

- II. 12.00 uur tot 13.15 uur:
C1 Inleider: Prof.Dr. J.C.H. Blom – De positie van de vrouw in Nederland. Continuïteit en verandering
C2 In Zwolle: Prof.Dr. J.Th.M. Bank – idem.
D Prof.Dr. A. Lammers – De positie van de vrouw in de Verenigde Staten na 1945

13.15 uur tot 14.15 uur: lunch en mediamarkt

- III. 14.15 uur tot 15.30 uur:
E Gastdocent uit de VS – De positie van de vrouw in de Verenigde Staten: continuïteit en verandering toegespitst op het thema gezin

Deelnemers aan de cursus ontvangen een syllabus met o.a. bronnenmateriaal.

De totale kosten bedragen f 65,- voor VGN-leden en f 75,- voor niet-leden. Hierbij is inbegrepen de koffie en thee, een lunch en de syllabus.

Opgave voor de studiedag kan door middel van het opgaveformulier. Wilt u daarop antwoorden naar welke plaats uw voorkeur uitgaat en naar welke lezing I A of B; II C of D.

Voor nadere inlichtingen betreffende de studiedag kunt u bellen, liefst na 18.00 uur:

Mevr. D.H. Verhagen, tel. 071-122697

Mevr. A. van Oostrom, tel. 020-668405

In verband met de organisatie is spoedige aanmelding gewenst. Het formulier daarvoor is in Kleio 5/89.

*7 sep:
250 Leiden
+ 25 Zwolle
Bodine: Mevr. H.A.V. Adriaans
Doelanscheep 2311 VL Leiden
071-272661*